

MLADÍ, LEVICE A ROK 1968

MARTIN FRANC
STANISLAV HOLUBEC
[eds.]

Vydala
Společnost pro evropský dialog
v nakladatelství BCS, s.r.o.
2009

Publikace vznikla ve spolupráci
s Nadací Rosy Luxemburgové

Odbornou recenzi provedli:

PhDr. Jiří Hoppe, PhD.

Mgr. Vítězslav Sommer

© Společnost pro evropský dialog, 2009

ISBN 978-80-904491-1-4

Obsah

Petr Uhl

Předmluva 5

Martin Franc

Česká mládež v šedesátých letech 20. století – úvod do problematiky 11

Peter Birke

Dvojznačnost autonomie:

Teze k evropským dějinám protestu v šedesátých letech 20

Jaroslav Pažout

Studentské hnutí v západní Evropě v roce 1968

a jeho reflexe v Československu 31

Tomáš Vilímek

Pražské jaro a jeho reflexe v NDR 38

Petr Cajthaml

Revolta jako nástroj kontrarevoluce?

Dobová interpretace protestů a demonstrací v letech 1967–1969 46

Zdeněk Nebřenský

Představy československé mládeže o západoevropské levici

před rokem 1968 53

Jakub Jareš

Studenti mezi radikalitou a „smyslem pro realitu“.

Protestní akce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy

od srpna 1968 do dubna 1969 69

Stanislav Holubec

Světová revoluce 1968 podle Immanuela Wallersteina 76

O autorech 85

Chapter summaries 88

Přílohy 92

Jmenný rejstřík 107

Bylo mi jasné, že to bude pro mne obtížné napsat předmluvu ke sborníku příspěvků, přednesených na semináři *Mladí, levice a rok 1968* dne 28. května 2008 v Městské knihovně v Praze. Nemám totiž univerzitní vzdělání, a semináře jsem se účastnil jen jako pamětník. Vůbec jsem až dosud vystupoval jako objekt bádání.

Studoval jsem Fakultu strojní ČVUT a i po absolutoriu v roce 1963 udržoval styky se studenty. V letech 1968 – 1969 jsem nejen prožíval jako občan demokratizační, „obrodný“ proces čs. společnosti, ale byl jsem jedním z organizátorů a aktivistů Hnutí revoluční mládeže, které po dobu jednoho roku, od prosince 1968 do prosince 1969, kdy jsme byli uvězněni, bylo jak součástí čs. studentského hnutí, tak i evropského studentského a vůbec antiautoritářského hnutí.

Na semináři jsem si onu dobu před čtyřiceti lety připomínal a – v duchu i nahlas – hodnotil, jak se na ni dívají dnešní historici, sociologové a politologové mladších generací, kteří ji sami nezažili. A stejnou měrou mě v průběhu roku 2008 zajímala pozornost, kterou stát, společnost, univerzity a vědecká obec věnovaly oněm událostem, případně i to, jak se kdo jich snaží využít k dnešním politickým cílům nebo je zahalit zapomněním.

Seminář, jehož příspěvky jsou v tomto sborníku, byl akcí, která šla proti onomu zapomnění i pokřivení historického obrazu. A tímto zapomináním, ba záměrným opomináním, nebo dezinterpretací událostí před čtyřiceti let teď začnu.

I v ČR bylo několik akcí, ale spíše univerzitních, vědeckých a odborných (Ústav pro soudobé dějiny). Něco pořádaly i politické strany – KSČM a ČSSD. Český stát, či spíše jeho zahraniční ministerstvo, sice podporoval podobné akce českých center v Budapešti, Paříži a Berlíně a jednu větší konferenci v Lucemburku, ale skutečná oslava oněch událostí se uskutečnila jen v Berlíně, kde ji uspořádala pro předsedy obou vlád, slovenské a české, Angela Merkelová. A to máme zřejmě štěstí, že jako 14letá endérácká holka prožívala sovětské vojenské přepadení Československa s rodiči v Peci pod Sněžkou.

V Německu, kde historici bojují proti tehdejšímu oficiálnímu tvrzení, které se ukazuje jako dezinformace, že „bratrské pomoci“, tedy oné invaze, se účastnila i vojska NDR (ve skutečnosti se prý jen kupila za hranicemi a na pohraničních přechodech), se roku 1968 věnuje širší pozornost, nejen oné vojenské intervenci. Nadace Rosy Luxemburgové, která se podílela i na tomto pražském semináři, uspořádala v roce 2008 k roku 1968 v Německu 23 akcí, jedna

beseda byla dokonce o tehdejší čs. hospodářské reformě. Nadace je spojena se stranou Die Linke, nástupcem levicových sociálních demokratů a Strany demokratického socialismu, vzešlé z SED. Vzpomínkovou besedu, již se účastnili lidé z Hamburku, Berlína i Prahy, uspořádal v Mnichově i sudetoněmecký Spolek Adalberta Stiftera. Početné vzpomínkové, odborné a politické akce byly ve Francii a v Polsku.

V den 40. výročí vpádu armád spolu v Mikulově diskutovali český a rakouský prezident, Václav Klaus a Heinz Fischer, bez pozornosti místních lidí, jen tak mezi sebou a pro média. Oba vyzdvihli tehdejší rakouskou pomoc čs. uprchlíkům. Klaus, kterého invaze zastihla v srpnu 1968 v rakouském Alpbachu na nějaké (oficiální) konferenci spolu s dalšími třiceti československými delegáty, využil v Mikulově nyní příležitosti, a popíral, že by čs. společnost tehdy usilovala o nějaký socialismus s lidskou tváří, to nás prý jen tak v cizině pomlouvali. Svobodu, zřejmě v ultraliberálním smyslu slova, jsme prý chtěli. Heinz Fischer mu ale odporoval, asi si na to, co chtěli tehdy Čechoslováci, vzpomíná podobně jako já.

Mikulovský rozhovor dobře ilustruje dnešní české poměry. Česká republika je jediná země, kde potlačené ideály let 1968 – 1969 po léta masově přetrvávaly v hlavách i srdcích účastníků událostí, tedy nejen v hlavách a srdcích oněch půl milionu vyškrtnutých a vyloučených členů KSČ a jejich rodin, vystavených pak po dlouhá normalizační léta diskriminaci a někdy i perzekuci. Uchovaly se do značné míry až do konce roku 1976, kdy je vědomě převzala v podobě ochrany lidských práv Charta 77. A ta je pak pěstovala a rozvíjela. Udržovala kontinuitu historického vědomí až do konce roku 1989, kdy se duchovním výrazem onoho dědictví obrodného procesu z let 1968 – 1969 a Charty 77 stala sametová revoluce a její Občanské fórum. V jistém smyslu vychází z oněch hodnot i naše současná demokracie.

To se ovšem nehodí k ideologickému výkladu dějin, jak ho podává Klaus a česká politická pravice. Ona, a česká vláda, mnozí politici i média by trochu té pravdy i zveřejnily a uznaly, ale mají problém – účastníci oněch událostí byli často v KSČ, kterou občané masově podporovali. Že heslo „chceme socialismus s lidskou tváří“ nám mylně připsali ze Západu, to snad může říct jenom Klaus v hospodě v Mikulově.

Loni ani při stém výročí narození Františka Kriegla nepsala média, až na jeden deník (bylo to Právo), jak třeba právě on symbolizoval tradice jara 1968 v Chartě 77, že Chartu nejen podepsal, ale byl v ní i aktivní. On, František Vodsloň a Gertruda Sekaninová-Čakrtová, kteří spolu s ním v čs. parlamentu nehlasovali pro smlouvu o dočasném pobytu vojsk, tvořili pak v Chartě 77

dokonce vlivnou skupinku, do určité míry se distancující se od reformních komunistů.

Toto zastírání, mlčení a zkreslování je ke škodě všech, kteří tehdy žili, a jejich fyzických a duchovních potomků, tvořících dnešní společnost. Kdo rozebere ono emancipační úsilí členů i nečlenů KSČ, onu podporu socialismu? Kdo rozebere antiautoritářské rysy čs. studentského hnutí, které čs. studenty spojovaly, alespoň částečně, s podobnými hnutími studentů v Polsku, Německu, Itálii a hlavně ve Francii? Kde je zhodnocení samosprávných prvků ve studentském hnutí (například různé formy sebeorganizace typu ARS – Akademické rady studentské, nebo naopak SOS – Samostatná organizace studentská na Vysoké škole zemědělské v Praze)? Kde je srovnání čs. studentské samosprávy se samosprávou v průmyslu, tehdejšími radami pracujících? Byly tyto rady jen nástrojem odporu vůči sovětskému nátlaku a normalizaci? Jaký byl svár mezi technokratickým a demokratickým (samosprávným) pojetím poměrů na pracovištích, v závodech, ve školách atd.?

Jistě, vznikají odborné studie, květnový seminář a tento jeho sborník jsou toho důkazem. Ale co se o tom píše a říká nejen při výročích, ale i ve školách, v médiích a na besedách? V rodinách, v církvích, ve skautu či Pionýru? Nebo jsme byli tehdy všichni pomýleni, jak tvrdili normalizátoři? Asi už není třeba diskutovat. V oficiálních projevech vítězí absurdní výklad, že to byl jen boj o moc v KSČ a že sovětská intervence konečně přesvědčila zbloudilé lidi, kteří se začali osobně angažovat za socialismus, že (jakýkoliv) socialismus je jen slepá ulička.

V dějinách politických procesů a jiných perzekucí 50. let zaujímají už od konce 50. let přední místo dějiny samotných rehabilitací obětí. K dějinám let 1968 – 1969 i k dějinám následné normalizace patří podle mne také dějiny postojů k onomu období konce 60. let, tedy postojů oficiálních, lidových, ale také stanovisek Charty 77 i různých pohledů historiků a jiných odborníků, i po roce 1989.

Při konferencích a kolokviích zaměření, jako měl tento seminář, sleduji vždy, jak se přednášející a také organizátoři dokážou vypořádat s některými bludy, které prostoupily veřejnost – na štěstí jen laickou, méně už odbornou.

První nepřesností bývá výraz „pražské jaro“, který už na jaře 1968 k nelibosti mnohých účastníků obrodného procesu užíval západní tisk. Je to ale podle mne nepřípustné metaforické zúžení. Jaro to bylo jistě československé, nejen pražské, vždyť liberalizace, svoboda slova další občanské svobody i pokusy o demokratizaci pronikly do každé vesnice, do každé rodiny. Ale hlavně, nebylo to žádné „jaro“, ani období od ledna 1968 od 21. srpna 1968.

Vývoj v roce 1968 je třeba zasadit do historického kontextu, který začíná v užším smyslu slova rokem 1963 jako liberalizace za vlády Jozefa Lenárta, po přijetí nové „socialistické“ ústavy. A začala v KSČ, nejprve na školách, v redakcích, v ústavech Akademie, mezi umělci. Teprve postupně získávala stoupence i ve stranickém aparátu a s postupujícími hospodářskými těžkostmi i v průmyslu.

Zásada „vedoucí úlohy KSČ“ ve společnosti se dostala do ústavy až v roce 1960, do té doby tam nebyla, byla vlastně samozřejmá. Když z funkce prezidenta republiky musel na jaře 1968 odejít Antonín Novotný, reagoval na jednu část kritiky takto: „Soudruzi, co mi vyčítáte, že jsem v tomto případě porušil zákon! To se stalo přece v roce 1958, a teprve později, v roce 1960, rozhodlo předsednictvo ústředního výboru, že se mají dodržovat zákony!“

A právě v 60. letech se „strana“ dala do práce. Do té doby ne příliš dodržované staré, často ještě předválečné zákony, byly zcela přepracovány, často v duchu moderních zásad, vycházejících také ze Všeobecné deklarace lidských práv a dalších dokumentů OSN. Vznikl zákoník práce, trestní zákon, trestní řád, správní řád, občanský zákoník, občanský soudní řád, zákon o rodině. Snad vzniknou i studie, které zhodnotí příčiny vzniku každého z nich, historii jeho vytváření i vlivu, který tyto předpisy pak měly ve společnosti. Společnost a také její historici, sociologové a politologové nejsou příliš dotčeni právem. A to způsobuje, že v tomto pohledu máme značný dluh. Aspoň já, máje na paměti ono vyjádření Antonína Novotného, vykládané dnes jako anekdota, to tak vidím.

Právní reforma nebyla jediným prvkem, který přispěl k vývoji v roce 1968. Začalo to vlastně Stalinovou smrtí, výraznou změnu i v Československu znamenal XX. sjezd KSSS z roku 1956, ovlivněna byla čs. společnost i pokusy o revoluční zvraty v Polsku a Maďarsku. Nejen vedení KSČ, ale postupně celá strana a i další společenská prostředí, byla v pohybu, v liberalizačních změnách, které systém nejen nezpochybňovaly, nýbrž upevňovaly.

Systém se začátkem 60. let začal otevírat. Zrušeno bylo povinné hlášení při přenocování (i se záznamem do domovní knihy), zákoník práce umožňoval pracovníkovi dát zaměstnávající organizaci výpověď i bez udání důvodu, objevily se západní, hlavně francouzské a italské filmy, vycházely zajímavé knihy, nejen překlady, do Československa začala přijíždět spousta cizinců, stát podporoval turismus i ze Západu. Nové – mimozákonné – opatření, že cestovní pas s výjezdní doložkou i na Západ mohl dostat každý na písemné pozvání tamního občana, které bylo zasláno i obyčejnou poštou, otevřelo od roku 1964 tisícům mladým Čechoslovákům cestování na Západ, často se jezdilo stopem

a spalo pod širákem. V kioscích velkých měst se začaly objevovat (ne zcela pravidelně) tituly zahraničních deníků, Le Monde stál tři koruny.

Události roku 1967, které přímo předznamenal „obrodný proces“, tedy sjezd čs. spisovatelů s pár vyloučeními z KSČ za neposlušnost, proces s Pavlem Tigridem v nepřítomnosti a zvláště pak říjnový protestní pochod studentů ze strahovských kolejí pod heslem „chceme světlo“ (studenti se opravdu původně jen dožadovali elektrického proudu, aby mohli studovat a aby nemrzli) jsou mediálně vděčené a jsou proto lépe zpracovány než nějaké vydávání zákonů.

Další chybou bývá personifikovat obrodný proces z roku 1968 do osoby Alexandra Dubčeka, upínat se jen na KSČ nebo dokonce jen její aparát, nebo naopak popisovat jen zápas za svobodu mimo stranu – ve snahách o obnovu sociální demokracie, pomocí KAN, K 231, pohybu v odborech a uměleckých svazech. Asi za zvláštní pozornost stojí to, jak se na jaře 1968 a dále, ještě v roce 1969, smazávaly hranice mezi KSČ a nestraníky. KSČ jako strana nebyla už monolitem. Na zrušení cenzury (předběžné cenzury, která do té doby fungovala) se přece 29. února 1968 dohodli cenzoři sami, jistě všichni byli členy strany. A vyhlásili to veřejnosti. Vyšší stranické orgány – sekretariát a předsednictvo ústředního výboru – to chtěly zatrhnout, a začaly o tom diskutovat. Ale po 14 dnech jim stejně nezbylo nic jiného, než s tím oficiálně souhlasit, protože země byla zaplavena novinami, časopisy, rozhlasovými a televizními pořady o nedávné minulosti, včetně perzekucí. Kdo u nás tehdy zrušil cenzuru, KSČ, komunisté nebo sami občané (se stranickou legitimací)? Asi ti třetí.

Při psaní a mluvení o oné době se také často zapomíná na mezinárodní souvislosti, nejen ve studentském hnutí a mezi umělci, a to jak směrem na Západ, tak do NDR, Polska, SSSR i jinam. Lidem politickým byla už tehdy známa teorie o nerovnoměrném vývoji zemí pod sovětským panstvím, kterou se vysvětlovala vůbec možnost porážky jednotlivých ohnisek odporu proti diktatuře a zvůli – NDR červen 1953, Poznaň a Maďarsko 1956, Československo 1968. Za poměrně liberalizace v Polsku jsme o tom při vzájemných pobytech začátkem 60. let s Poláky vedli podrobné rozhovory, srovnávali jsme poměry.

Nejškodlivější je ale tvrzení, že čs. obrodný proces skončil sovětskou vojenskou intervencí. Už na podzim téhož roku jsme si dělali legraci ze západních médií, která líčila onen výbuch svobody, udušený sovětskými tanky. Po ulicích prý běhají příslušníci NKVD a zatýkají Dubčekovy muže, odvážejíce je na Sibiř, přeháněli jsme jejich psaní. Ale i u nás se přece málo zdůrazňuje, kolik demokratizačních prvků v odborech, uměleckých svazích, v podnikových radách pracujících, ve studentském hnutí bylo přijato nebo se rozvinulo až po vojenské intervenci, jistě i jí navzdory. Příkladem je Svaz Cikánů-Romů, zalo-

žený až v létě 1969, rozpuštěný normalizátory v roce 1973. Vedle toho mi připadají policejní zásahy až do srpna 1969, kdy už byly i oběti na životech, méně důležité.

Pozornost si zaslouží i „ideologie“ obrodného procesu, či spíše různé politické postoje, naděje a cíle, tedy snahy po pluralitní společnosti a vytváření demokratických mechanismů rozhodování a kontroly, a především jejich historický rozbor v souvislostech časových i mezinárodních. O to se ostatně snažil i seminář, jehož sborník se dostává čtenářům do ruky. Pokud nebudeme poctivě uvádět a vysvětlovat tehdejší význam i okrajových tendencí – vedle krajně levicových, které představovalo například Hnutí revoluční mládeže, i další, které spíše tuším, než abych je znal z vlastní zkušenosti, tedy nacionalistické, prokapitalistické, antisovětské a konzervativně náboženské, a samozřejmě slepě prosovětské, doplatíme na paušalizaci, a necháme propadnout tuto světlou stránku čs. dějin někam do antikomunismu.

Martin Franc

Česká mládež v šedesátých letech 20. století – úvod do problematiky

Můj příspěvek by měl být spíše jakýmsi uvedením celého tématu a naznačením podoby celé problematiky, než aby se jednalo o nějaké celistvé a uzavřené sdělení. Proč jsme vůbec do názvu našeho semináře dali dohromady tři pojmy – mládí, levice a rok 1968? Jaké mezi nimi můžeme najít souvislosti? Na západ od našich hranic by se podobný název jevil jako naprosto přirozený. Rok 1968 zde představoval skutečně především generační vzpouru, která navíc byla vedena často pod extrémně levicovými hesly. Nejvýznamnějšími postavami roku 1968 byli radikální mladíci jako třeba Rudi Dutschke nebo Daniel Cohn-Bendit. Jak to však bylo v Československu šedesátých let? Mládež byla dlouhodobě považována za jednu z nejvýznamnějších cílových skupin stranické politiky. Vzhledem k zaměření práce a jejímu vymezení zde není prostor k rozepisování o celém propagandistickém komplexu i o celé propracované mytologii, v jejímž středu se skvěl Julius Fučík jako ikona ztělesňující trvalé propojení mládí a komunistické strany.¹ Nicméně mládež také představovala závažný problém, jehož komplikovanost se naplno ukazovala již na konci padesátých let, kdy strana pod své přímé vedení převzala celý Československý svaz mládeže.

Na podzim roku 1965 projednávala ideologická komise Ústředního výboru KSČ rozsáhlý materiál nazvaný *Problematika současné mladé generace*.² Jednalo se o jeden z podkladových materiálů k přípravě dokumentů k XIII. sjezdu KSČ, který se konal v následujícím roce. Je jisté třeba se ptát, proč vlastně podobný text vznikl. Jeho existence podle mého názoru naznačuje, že si i přinejmenším část vedení tehdejší komunistické strany uvědomovala existenci jakýchsi problémů v oblasti mládeže a vztahu mládeže ke komunistické

¹ Proslulá se stala zejména silně idealizovaná podobizna Maxe Švabinského ukazující Julia Fučíka jako krásného mladíka. V době popravy mu však bylo čtyřicet let. Pojetí Fučíka jako idolu mládí ukazuje např. budovatelský film *Cesta ke štěstí* (1951), kde má hlavní hrdinka, ztvárněná Jiřinou Švorcovou, nad postelí obrázek Julia Fučíka. Připomeňme také plnění Fučíkova odznaku. Srv. také Zwicker, Stefan: „O hrdinech a hrdinství“ – koncept (komunistického) hrdiny v díle Julia Fučíka a posmrtný Fučíkův kult v Č(S)SR. In: Randák, Jan – Koura, Petr (eds.): *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století*. Výběr z příspěvků ze stejnojmenné konference, která proběhla ve dnech 25. – 27. října 2006. Praha, Dokořán – FF UK 2008, s. 378–389.

² Srv. Národní archiv, f. Ideologická komise ÚV KSČ, k. 6, arch. j. 23/1.

straně. Čím dál jasněji se ukazovalo, že nová mládež, mládež, která již vyrostla plně v prostředí nadvlády komunistické strany, neodpovídá svým chováním ani omylem naivně nadšeným představám, které naplno zněly ještě kolem roku 1960 v souvislosti s vyhlašování tezí spojených s přijetím tzv. socialistické ústavy a s tzv. dovršováním kulturní revoluce. Naopak se množily jevy, které tehdejší vedoucí představitele „strany a státu“ notně vyváděly z míry. Není jisté potřeba všechny uvádět a stačí zmínit jen některé. Materiál prozrazuje, že značná část mladých lidí se projevovala k socialismu, tedy přesněji řečeno k systému, v němž žili, značně skepticky a kriticky a naopak nesdílěla oficiální odpor ke kapitalismu. Dlouhodobé konflikty vyvolávala populární hudba nebo, jak praví zmiňovaný materiál, „oblast džezu a zábavné taneční hudby“ – to byl problém, který se v té či oné podobě vlekl již dlouhá desetiletí. Materiál konstatuje, že reakce stranických orgánů prý „v prvních dobách byla nepřilíš šťastná“. V posledních dvou třech letech se prý situace změnila, nicméně materiál konstatuje, že „ani dnes však nedokážeme v plné míře včas a věcně reagovat na nastupující módní vlny tak, abychom co nejvíce paralyzovali její eventuální negativní působení a přizpůsobili je našim podmínkám a potřebám“.

Velké obavy budilo tzv. chuligánství – pod tímto pojmem se myslelo leccos, od projevů kriminality mladistvých až po nonkonformní typy oblékání a zejména účesů. Projevy drobné násilné činnosti páchané obvykle v rámci neformálních part se skutečně začaly v šedesátých letech množit, což můžeme vnímat jako projev jistého mezigeneračního napětí. Režim však mimořádně agresivně zasahoval proti různým vnějším jevům – nejproslulejší byl v tomto ohledu tvrdý boj proti tzv. vlasatcům, resp. máničkám,³ který vyvrcholil v demonstraci mániček v roce 1966⁴ a následných tvrdých represích proti nim. Ve stejném roce, kdy vznikl několikrát citovaný materiál pro ideologickou komisi ÚV KSČ, byl zvolen králem Majálesu americký beatnik, básník Allen Ginsberg, který byl posléze z Československa vyhoštěn údajně především kvůli

³ Máničky byl pejorativní pojem, který měl naznačovat zženštilost vlasatců.

⁴ Demonstrace, která proběhla na Staroměstském náměstí v Praze 20. září 1966, reagovala na rozsáhlou represivní akci policie v srpnu a září 1966, která údajně postihla až 4 000 mladých lidí. Po demonstraci následoval soud se 14 účastníky obviněnými z výtržnosti a přípravy výtržnosti, v 7 případech padly nepodmíněné tresty ve výši 4–16 měsíců. Srv. Lidová demokracie 25. a 29. 10. 1966. Srv. též Kuča, Petr: Dlouhovlasá kronika (<http://hippy.cz/hippyquzo.php?clanekid=28>; psáno pro polský časopis Deziderata; vyhledáno 17. 2. 2010); Donné, Jiří: Bigbít a dlouhé vlasy v Brně (www.popmuzeum.cz/stories/stories.php?q=hbb0409&l=cz&a=0; vyhledáno 17. 2. 2010). Srv. také Pospíšil, Filip: Kampaň proti vlasatcům v komunistickém Československu. Disertační práce (FHS UK), Praha 2009.

svým homosexuálním excesům.⁵ Velmi se šířila i některá neoficiální hnutí, především trempink, a pokusy oficiálního Československého svazu mládeže včlenit je nějakým způsobem do svého rámce neměly příliš velký úspěch. Samotný Československý svaz mládeže se také začal již před rokem 1968 znatelně drolit. I zmiňovaný materiál *Problematika současné mladé generace* konstatuje, že na vysokých školách prošel ČSM obdobím hluboké krize a jeho vliv na studentskou mládež je velmi nízký. Naopak právě na fakultách a na kolejích vznikaly neoficiální tiskoviny jako třeba časopis *Buchar* na Fakultě strojního inženýrství ČVUT nebo *Pátek* rozšiřovaný na humanitních a uměleckých fakultách⁶ a formovaly se různé skupiny jako např. *Studentská akademická rada*.⁷ Zde se již naplno projevila pomalu ožívající občanská společnost přinášející přirozenější formy organizace, než jaké nabízel jeden obří svaz pro celou mládež. Už od roku 1963 také docházelo ke stále silnějším snahám o vymanění se z jejího objetí prostřednictvím vzniku prakticky nezávislých klubů, především studentských. Připomeňme i některé demonstrace vysokoškolských studentů, z nichž nejznámější se stal protest proti výpadkům dodávek elektřiny na Strahovských kolejích na podzim roku 1967, jehož brutální rozeznání vyvolalo v tehdejší veřejnosti, zejména mezi intelektuály, krajně negativní reakce. Mladé lidi dokázali oslovit i lidé toužící po obnovení sociálnědemokratické strany prostřednictvím *Klubu trampů Londonovců*.⁸ Když k tomu přičteme skutečnost, že právě z mladých lidí se rekrutovala značná část posluchačů těch nejkritičtějších uměleckých pořadů a například časopis *Student* již dávno před rokem 1968 patřil mezi periodika nejvíce se vzdalujících oficiálním vzorům, můžeme konstatovat, že signály generačního konfliktu v Československu šedesátých let rozhodně nechyběly. To ostatně dokládají i další materiály – například i svodky Státní bezpečnosti, respektive tehdy II. správy, z ministerstva vnitra.

⁵ Srv. např. Svatoš, Michal: Studentský majáles roku 1965 aneb Allen Ginsberg králem majálesu. In: Zilynská, Blanka – Svobodný, Petr (ed.), *Česká věda a Pražské jaro (1963–1970)*. Sborník z konference. Praha, Karolinum 2001, s. 365–370 nebo Pažout, Jaroslav: Mocným navzdory. Studentské hnutí v šedesátých letech 20. století. Praha, Prostor 2008.

⁶ Srv. např. Archiv bezpečnostních složek, f. A 34 (II. správa MV), k. 489, týdenní svodky č. 16 (25. 4. 1964) a č. 22 (6. 6. 1964).

⁷ Zkratka STAR. V jejím rámci byli aktivní např. Zdeněk Pinc, Jan Kavan a Vladimír Andrlé. Srv. např. Archiv bezpečnostních složek, f. A 34 (II. správa MV), k. 501, inv. č. 2990, Příloha k denní svodce ze dne 14. 11. 1967.

⁸ Srv. četné zprávy o této organizaci roztroušené v svodkách Státní bezpečnosti z let 1965–1967. Archiv bezpečnostních složek, f. A 34 (II. správa MV), k. 499–501.

V nich se můžeme dočíst o řadě případů, kdy docházelo ke konfliktu různých skupin mládeže s oficiálním režimem. Snad není v této souvislosti bez zajímavosti, že zde najdeme i zprávu o neonacistickém uskupení učňů a mladých dělníků ze severních Čech, tzv. NAS – *Nacionálním antikomunistickém svazu*.⁹ Ani jeden z případů však nevyústil v nějakou skutečně rozsáhlou generačně jasně motivovanou revoltu, která by se vyhranila proti vládnoucímu režimu. Tolikrát zmiňovaný materiál naopak tvrdí, že „naprostá většina naší mládeže považuje socialismus za přirozené východisko svých představ o životě a světě“. Text reflektující spíše reformistické postoje vidí posun od nechuti mládeže se jakkoli angažovat k zvýšené kritičnosti v pozitivním světle jako projev aktivního zájmu o osud společnosti a věří, že občas se vyskytující „protisocialistické“ postoje mladých lidí nespočívají zpravidla v „třídních protisocialistických postojích“ a spíše vycházejí z celkové ideové bezradnosti.

„Pražské jaro“ spíše velkou část mládeže trochu zaskočilo. K hlavním tahounům dění v tomto období patřili jiní mladí – mladí z roku 1948, kteří jako by se chtěli chopit příležitosti udělat reparát za nepřilíš povedený první pokus. Zmíňme namátkou spisovatele a básníka Pavla Kohouta, ústředního ředitele Československého rozhlasu Zdeňka Hejzlara a šéfa Československé televize Jiřího Pelikána. Tzv. obrodný proces vedli často lidé, kteří v předešlém období zastávali vzorné stalinské postoje. A kupodivu jen někdy a některým to bylo nějak výrazněji vyčítáno, třeba ze strany mladých. Přesto se, byť spíše výjimečně, podobné případy vyskytly – například tehdy dvaatřicetiletý imunolog a genetik Jan Klein poukázal na skutečnost, že přední osobnost mezi českými reformátory ve vědě, mikrobiolog Ivan Málek, bagatelizoval dopady lysenkismu, na jehož zavádění v Československu se výrazně podílel, a omlouval své chyby oslněním marxismem a naivní důvěrou v Sovětský svaz.¹⁰ Osobně se mi však zdá, že příběh o svedení a upřímně naivitě spojený s proklamováním práva na změnu názorů se dokázal v tehdejší veřejném diskurzu úspěšně prosadit, a byl respektován dokonce velkou částí mládeže. Ta se samozřejmě do různých akcí zapojovala, ale málokdy patřila k opravdovým hybatelům dění. Za nejvýznamnější samostatný projev mládeže na jaře a na počátku léta 1968 můžeme považovat snad snahu, ovšem neúspěšnou, o prosazení Čestmíra Císaře na hrad. Myslím však, že pokus protlačení tehdy osmačtyřicetiletého bý-

⁹ Jednalo se o organizaci v Sokolově, která údajně měla asi 19 členů. Jedním z jejích znaků byl prý i maltézský kříž jako symbol nesouhlasu s odsunem. Archiv bezpečnostních složek, f. A 34 (II. správa MV), k. 500, inv. č. 2989, denní svodka č. 10 z 12. 1. 1967.

¹⁰ Srv. Archiv AV ČR, f. Ivan Málek, k. 23, inv. č. 400.

valého ministra školství na post prezidenta nemá nic moc společného s nějakou zuřivou generační vzpourou.

Velmi otevřeně sice probíhaly různé diskusní tribuny mládeže, ale přesto rozhodně nebylo jejich hlavním znakem nějaké vyhrocení sporů mezi generacemi. Naopak se zdá, že boj mezi reformisty a konzervativci odsouval podobné otázky jednoznačně do pozadí. Na druhou stranu je však třeba upozornit, že některé významné oficiální dokumenty se vyjadřovaly i k problematice generačního konfliktu, což svědčí přinejmenším o jeho latentní existenci. Jedná se především o Akční program z dubna 1968, v němž KSČ jasně proklamovala, že „odmítá snahy stavět proti sobě zájmy jednotlivých generací a bude věnovat zvláštní péči sladování a uspokojování potřeb jednotlivých věkových skupin“.¹¹ Akční program také mluvil o tom, že mladí lidé měli v nedávné minulosti pocít, že to nejsou oni, kdo rozhodují o své budoucnosti, a sliboval „obnovit všude kontakt s mladými lidmi a vložit na jejich samostatné úsilí odpovědnost, jež jim v socialismu náleží“. Cestou k nápravě se mělo stát hlavně „zlepšení pracovních podmínek a možností společenské a kulturní aktivity mládeže a důsledné odstranění všeho, co vyvolává nedůvěru mládeže k socialismu“.¹² Tu poslední zmínku tedy můžeme brát jako doklad faktu, že právě mládež byla považována za skupinu, jejíž znatelná část pociťuje ke stávajícímu systému skepsi. Na druhou stranu ani tato pasáž nevyvolala nějakou prudkou vlnu požadavků na generační výměny ve vedoucích funkcích. V části věnované mládežnickým organizacím deklaroval program snahu „zešíroka a s důvěrou otevřít mladým lidem dveře do naší strany“ a požadoval také značné změny v podobě práce Československého svazu mládeže s tím, že jako vhodnou formu pro uplatnění členitosti a diferencovanosti v organizaci dětí a mládeže doporučoval federaci.¹³

Jako výrazný ventil pro mezigenerační napětí asi sloužila mimo jiné rostoucí otevřenost společnosti vůči konzumnímu stylu života. Značná část mládeže se snažila nově se otvírající možnosti co nejdůkladněji využít – vyjížděli jako turisté i jako studenti do dosud těžko přístupných západních států, otvírali se různým módním trendům apod. a do politických aktivit se až tak ohnivě nehnali. Československý svaz mládeže se definitivně rozpadal na různé menší, více specializované skupiny, jako byl třeba *Svaz vysokoškolských studentů, Unie*

¹¹ Akční program Komunistické strany Československa přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. dubna 1968. Praha, Svoboda 1968, s. 12.

¹² Tamtéž, s. 13.

¹³ Tamtéž, s. 32–33.

*středoškoláků a učňů, JUVENA*¹⁴ nebo *Skaut-Junák*, které lépe odpovídaly potřebám svých členů než všezahrnující, oficiální a velmi často zcela formální ČSM. Právě drobení však jasně ukazovalo, že není možno mluvit o nějakém jednotném postoji mladé generace, která se naopak vyžívala v dlouho blokováném pluralismu.

Na zprávy ze západní Evropy o revoltách mládeže pohlížela většina mladých lidí s překvapením a nepochopením. Dlouho odpírané znaky konzumního způsobu života se většině z nich nejevily jako prvek, proti kterému bylo vhodné protestovat. S nedůvěrou pak mnozí pohlíželi i na používání revolučních marxistických termínů, které v Československu již dlouhou dobu v sobě nesly silnou pachutí fráží a klišé. O těchto reakcích se ostatně dozvídáme podstatně víc z příspěvku Jaroslava Pažouta.

Co pro naše téma považuji za důležité, je skutečnost, že většina aktivních představitelů mládeže se necítila oslovena ani různými projevy vyhrcovaných mezigeneračních konfliktů, jak je podle mého názoru bylo možno zaregistrovat třeba v příklonu k maoismu. Právě rozpolcenost veřejného prostoru a mladistvý elán reformistů nějaké paušální odsudky starší generace příliš neumožňoval. Mnohé mladé lidi také oslovilo charisma některých nových představitelů režimu, především nového prvního tajemníka ÚV KSČ Alexandra Dubčeka, který si získával lidi především svou bezprostřední lidskostí, jež se notně lišila od protivné moralizátorské topornosti Antonína Novotného.

Pokud se týká vztahu tehdejších mladých lidí k levici, musíme si především uvědomit dobové konotace tohoto pojmu. Prakticky byl vnímán na základě škály liberálů nebo spíše reformistů a konzervativců. Protože termín levice měl v těchto dobách u značné části veřejnosti ještě velmi pozitivní zvuk, snažila se ho pro sebe získat obě hlavní politická křídla. Reformisté pravici ztotožňovali s konzervativismem, naopak konzervativci s oblibou mluvili o pravicovém oportunismu svých oponentů. Je však třeba si uvědomit, že z hlediska socioekonomických měřítek podle mého názoru ke štěpení v roce 1968 v dostatečné míře nedošlo. Zatímco konzervativci tvořili názorově dost jednotnou skupinu, tábor reformistů působil mnohem heterogenněji. Domnívám se, že tu spolu stáli jak lidé, kteří usilovali o podstatné rozšíření tržních prvků a posílení distribuce hmotných statků na základě výkonu, tak ti, již kladli větší důraz na regulační zásahy do tržních sil ve prospěch modelování nějaké žádoucí podoby lidského života (tím myslím například neekonomické deformace cen potravin, jejichž účelem bylo dosáhnout racionalizace ve stravování) a více

¹⁴ Jednalo se o hnutí zemědělské mládeže.

se přikláněli k redistribuci na základě ochrany určitých sociálních skupin. Teprve v následujících letech mohlo dojít k jakémusi lámání chleba, kdy by se oba druhy postojů výrazněji vyhranily a svedly souboj o přízeň veřejnosti. Za zmínku stojí, že při pravolevém schématu si v této době vlastně vystačíme se samotnou KSČ. Proudů mimo ni samozřejmě existovaly, nedokázaly však větší nou udávat hlavní tón, už vzhledem k neexistenci pluralitního politického systému. V rámci tohoto vymezení jistě můžeme řadit naprostou většinu tehdejší mládeže mezi příznivce liberálů či reformistů. Z hlediska jiných parametrů se preference tehdejší mládeže jeví podstatně méně jasné stejně jako celé tehdejší společnosti. Domnívám se, že většina obyvatelstva včetně většiny mládeže se přikláněla k dosti vágním tezím hlásaným například v té době velice oblíbeným Radoslavem Seluckým o potřebě budování tzv. konzumního socialismu.¹⁵ Tento konzumní socialismus měl na jedné straně přinést spotřebitelský standard odpovídající úrovni vyspělých západoevropských zemí a zároveň zachovat prakticky veškeré sociální jistoty. Vzorem bylo přitom především Švédsko. Široká veřejnost však podle mého mínění měla jen velmi mlhavou představu, jak tohoto cíle dosáhnout. V samotném roce 1968 však diskusi o ekonomických a sociálních otázkách v médiích do značné míry vytlačovala jiná, v dané chvíli atraktivnější témata.

Jestliže v průběhu samotného „pražského jara“ byla mládež spíše v pozadí celkových změn a jen omezeným dílem přispívala k celkovému dění, situace se prudce mění v okamžiku okupace Československa státy Varšavského paktu v srpnu 1968. Vzniklá situace přímo nahrávala angažmá mládeže – chaos, vzrušená atmosféra, nutnost improvizace. Mezi protestujícími v srpnových dnech hráli mladí lidé jednoznačně prim a právě z této skupiny pocházel také největší počet obětí okupačních vojsk. Klíčová úloha mládeže však nezůstala omezena jenom na samotné srpnové dny – i v následujících letech představovala mládež, zejména studentská, snad nejvýraznější složku odporu proti nastupující tzv. normalizaci. Více se dočteme v příspěvku Jakuba Jareše věnovaném stávkám studentů. V této souvislosti samozřejmě také nelze nepřipomenout osobu Jana Palacha a jeho následovníka Jana Zajíce. Právě Jan Palach se stal hlavním symbolem odporu mládeže proti vývoji, který všechny reformní vymoženosti postupně v rámci jakéhosi „rozumného přizpůsobení se situaci“ prakticky anuloval.¹⁶

¹⁵ Srv. např. Selucký, Radoslav: Člověk a jeho volný čas. Praha, Československý spisovatel 1966, s. 66.

¹⁶ K Janu Palachovi nejnověji viz Jan Palach '69. Uspoř. Benešová, Michala – Blažek, Petr – Eichler, Patrik – Jáchimová, Veronika – Jareš, Jakub – Portel, Viktor. Praha, FF UK – ÚSTR ČR – Togga 2009.

Při úvahách o odporu mládeže vůči nově nastupujícím poměrům bychom však neměli přehlédnout ani aktivity tzv. *Hnutí revoluční mládeže*.¹⁷ Právě u Hnutí revoluční mládeže můžeme pozorovat největší náznaky vzniku skutečných politických programů inspirovaných i určitým stykem s radikálním studentským prostředím v západní Evropě. Sami někteří bývalí aktivisté HRM doporučovali nepřeceňovat tento prvek a upozorňovali na značnou názorovou diferenciaci v rámci skupiny a na skutečnost, že jasně politicky vyhranění byli jen někteří jednotlivci. Jiné zmiňované projevy odporu mládeže byly motivovány především vznícenou obranou vlasti proti okupantům, celkovou nechutí z postupujícího morálního úpadku a snahou ubránit některé výdobytky v oblasti občanských práv a svobod, především svobodu slova. Nesmíme však přehlízet ani jakousi odvrácenou tvář tehdejší mládeže – normalizační čistky totiž paradoxně otevřely cestu ke generační výměně a nabídly nečekané možnosti kariérního vzestupu, kterých část mladých okamžitě využila. Tato šance se přitom týkala i některých mladých lidí, již v roce 1968 patřili mezi příznivce reformních snah. Protože však nebyli na dostatečně exponovaných místech, a tím pádem se jejich podpisy nevyskytovaly na různých protestech proti okupaci apod., dostali bez větších problémů šanci. U mnohých přitom sehrála významnou roli i skutečnost, že v době srpnové okupace ještě nebyli členy KSČ. Jako příklad nastartování kariéry tímto způsobem můžeme uvést třeba Jiřího Komendu, který v interview vydaném v rámci publikace *Vítězové? Poražení?* jasně popsal situaci, jaká vznikla na jeho tehdejší pracovišti – jímž byl televizní vysílač. Normalizační čistky pro něj představovaly především výhodné řešení dlouhodobého generačního sporu, které mu umožnilo nečekaně rychlý pracovní vzestup.¹⁸ Komenda přitom nebyl ani v nejmenším sám – podobně vypadaly příběhy stovek a možná tisíců jeho vrstevníků. Právě tato skupina pak tvořila jednu z hlavních opor normalizačního režimu. Ani to bychom neměli při posuzování vztahu mezi mládeží a rokem 1968 opomenout.

V roce 1969 ještě dobíhaly i některé procesy týkající se úzce mládeže – v březnu 1969 vznikla na místě ČSM *Federace dětí a mládeže* jako střešová organizace pro jednotlivé spolky a sdružení, v lednu bylo dokonce na republikové úrovni zřízeno *Ministerstvo pro mládež a tělovýchovu*. Jenže všechny tyto akty měly vyměřenu jen minimální dobu života – ministerstvo bylo zrušeno již

¹⁷ K Hnutí revoluční mládeže srv. zejména Pažout, Jaroslav (ed.): *Hnutí revoluční mládeže 1968–1970. Edice dokumentů*. Praha, ÚSD 2006 a týž, *Mocným navzdory. Studentské hnutí v šedesátých letech 20. století*. Praha, Prostor 2008.

¹⁸ Srv. *Vítězové? Poražení? Životopisná interview. II Politické elity v období tzv. normalizace*. Ed. Vaněk, Miroslav a Urbášek, Pavel. Praha, Prostor 2005, s. 334–337.

následujícího roku a ve stejném roce vzniká i nástupce Československého svazu mládeže – *Socialistický svaz mládeže*. Představa vzdorovité mládeže pevně lpící na svých požadavcích se rychle rozplývala a na její místo nastupovali svazáci vesměs znormalizovaní stejně dokonale jako jejich starší spoluobčané.

Většina mladých si z následujícího období normalizace odnášela především traumatizující pocit bezmoci a totální skepse k reformovatelnosti ideově zcela vyprázdněného systému, v němž žili. Když pak v listopadu 1989 došlo k rozhodující přeměně – jejímž bezprostředním iniciátorem byli tentokrát jejich mladí potomci –, vzhledem ke svým zkušenostem neměli většinou už chuť přiklonit se znovu k experimentům podobným „pražskému jaru“ 1968. Pojem levice asociovali s komunistickou stranou, kterou odmítali zcela zásadně – právě lidé narození po roce 1950 vykazovali v devadesátých letech nejvyšší podíl antikomunistů a výrazně přispěli k celkovému posunu veřejného diskurzu silně doprava.

Peter Birke

Dvojznačnost autonomie: Teze k evropským dějinám protestu v šedesátých letech

28. května 2008 se v Praze konal seminář, který se zabýval významem protestů mladých a kultury mladých v Československu v období tzv. Pražského jara a v letech po jeho porážce.¹⁹ Mým úkolem bylo představit vztah mezi debatami vedenými na této konferenci a současným vnímáním roku 1968 ve Spolkové republice Německo. To nebyl vůbec jednoduchý úkol, ale pomohlo mi, že mě referující upozornili na řadu důležitých skutečností. V následujícím textu se pokouším na těchto základech formulovat několik tezí. Předpokládám, že zkušenost z debaty v cizině může mít význam i pro debatu domácí (teze 1), s tím je těsně spojena otázka významu globálního a transnacionálního pohledu na protesty let šedesátých (teze 2 a 3), stejně jako na transformaci společností před revoltou, po revoltě a nezávisle na ní (teze 4 a 5). Teze 6 konečně hledá odpověď na otázku, nakolik je dnes aktuální volání po „samosprávě“ a „autonomii“, které požadovaly revolty let šedesátých.

Zmatení historiografie

První, co vás napadne, když přijedete ze Spolkové republiky do Prahy, je, že dějiny roku 1968 zde v současných veřejných debatách o historii hrají daleko menší roli než v Německu nebo ve Francii. Na rozdíl od těchto zemí se zde neobjevuje o „Pražském jaru“ tolik nových knih a nepíší o tom tak často noviny. Rok 1968 je zde spíše věcí specialistů než novinářů. Zatímco téměř žádné německé noviny neopomněly otisknout na počátku roku 2008 fotografii Rudi Dutschkeho, ať už byla jejich orientace levicová či pravicová, zdá se, že Jan Palach je pro veřejnost v Čechách víceméně nezajímavý.

Můj dojem je, že tyto rozdíly nejsou dány jen skutečností rozdílů mezi Západní a Východní Evropou, ale ukazují především, jaký význam měly návrhy a činy historické levice, jejichž politické výsledky trvají dosud. Ve Spolkové republice se dnes rok 1968 slaví jako úspěšné „znovuzaložení“ liberální politické kultury, v České republice je rok 1968 hodnocen jako poslední ne-

¹⁹ Seminář byl organizován Společností pro evropský dialog ve spolupráci s Nadací Rosy Luxemburgové. Má zpráva se nachází zde: http://www.rosalux.de/cms/index.php?id=9929&no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=1232&tx_ttnews%5BbackPid%5D=406&cHash=e095d1c672
Citováno, 3. června 2008.

úspěšný pokus o modernizaci a demokratizaci společenského systému, který byl v roce 1989 navždy poražen. Přitom panuje jednotu v tom, že rok 1968 zanechal „významné stopy“, které z něj dělají v některých zemích důležité téma. O tyto stopy se bojuje, jsou měněny a revidovány, ať už je rok 1968 viděn jako počátek morálního úpadku nebo jako počátek „fundamentální liberalizace“.

I tam, kde se činí pokusy interpretovat rok 1968, jako by to žádná revoluce nebyla, nebo se tvrdí, že existuje kontinuita mezi („vlastní“) identitou historické revolty a současnými společenskými procesy, se předpokládá možnost přítomnosti dějin, kterou je možné pochopit, pocítit, zvěcnit a zprostředkovat. Vyskytují se zde problematické pokusy snižovat význam některých okamžiků minulosti: Co se stane s tím vším nevyřčeným, zasunutým, zrušeným, slíbeným, zmizelým, mnoha aktivními osobami a poraženými, kteří si nevybojovali místo v dějinách tváří v tvář trojitému zakladatelskému mýtu roku 1968 (mýtus úpadku, svobody a revoluce)? Kritická dějepisná práce zajímavější se o aktuální sociální konflikty to nemá snadné, pokud existují stále kontexty, v nichž se sice mluví o živoucích sociálních dějinách, ale ty se z nich buď vyhánějí (jako v Německu), nebo jsou v nich podstatné kapitoly – jako např. družstevní hnutí, nebo podnikové rady umlčovány (v České republice). Možná by ale mohlo být „historiografické“ zmatení, které vám způsobí cesta z Hamburku do Prahy, přeci jen jakýmsi východiskem. Upozorňuje nás, jak silně jsou přítomny „národní dějiny“ tam, kde jde o nějaké hnutí, které přikládá válce ve Vietnamu stejný význam jako domněle „vnitropolitickým“ tématům.

„Globální revoluce“

Toto pozorování by mohlo být příležitostí zmínit Immanuela Wallersteina, který pojímá rok 1968 jako „globální revoluci“.²⁰ Tato představa je fascinující v neposlední řadě proto, že zdůrazňuje nárůst a simultánnost důležitých událostí v tomto procesu a reflektuje „splnutí“, v němž během těchto „deseti dnů štěstí, kdy se zdálo všechno možné“, jako by zmizely hranice mezi továrnami a společnostmi, sociálními třídami, muži a ženami, zeměmi a kontinenty. Zároveň Wallerstein popisuje „nový“ charakter této revolty: odvrát nové levice od ambice na dobytí moci ve státě. Tyto události považuje za okamžik zrodu současných sociálních hnutí.

²⁰ Příspěvek Immanuela Wallerstein ke dvacátému výročí roku 1968 v němčině vyšel v: Wallerstein, Immanuel: 1968: Eine Revolution im Weltsystem. in: Françoise, Etienne et al. (Hg.), *1968 – ein europäisches Jahr*, Leipzig 1997, str. 19-33. Na semináři představil Wallersteinovy názory Stanislav Holubec.

Wallersteinův pojem „globální revoluce“ nebyl zamýšlen jako analytická kategorie. Jeho referát o pronesený dvacet let po roce 1968 měl debatu spíše vyprovokovat než ukončit. Když jeho tezi posuzujeme dnes po převratech ve východní Evropě a v celém světě, působí na nás pozoruhodně rozporně. Na jedné straně je tu myšlenka, že kritika ideologických aparátů a kapitalistického či státně socialistického hospodářství je centrálním momentem protestů (v protikladu k současnému zdůrazňování kulturního charakteru těchto procesů). Na druhé straně je teze o celosvětovém úpadku hegemonie USA, která znamenala konec studené války a bipolárního světového pořádku, stejně jako teze o nevyhnutelnosti zániku světového kapitalismu v dlouhodobé perspektivě. Ale jak drží pohromadě tyto dvě složky „nového“, které Wallerstein vidí přítomné v této globální revoluci? Co se stalo na cestě mezi lokálním, kontingentním jednáním „nové levice“ a dlouhodobými procesy společenské transformace?

Z pohledu kritického dějepisectví je nutné si tuto otázku stále klást, interpretace roku 1968 orientovaná na výzkum světového systému ji nicméně nakonec řeší ve prospěch struktur. Každodennost a kolektivní jednání, sociální konflikty a jejich vytrvalost nebo dvojznačnost morální ekonomie zaměstnanců se považují za zajímavé, ale mizí za „velkým vyprávěním“ o nevyhnutelném konci „pozdně kapitalistické“ společnosti. Tato teze musí být postavena z hlavy na nohy. Právě protestní hnutí roku 1968 se musí chápat se zřetelem na jejich výsledky jako decentrovaná, sociálně diferenciovaná a otevřená. Jestliže tehdy existovaly teorie či „návody k jednání“ nebo „kognitivní orientace“ (jak to nazývá Gilcher-Holtey), které sdíleli všichni aktéři roku 1968 v různých zemích, pak mířily v každém případě do různých směrů, jak je patrné z rozdílů v myšlenkách Maa a Marcuseho, Wilhelma Reicha a Stalina, Karla Korsche a Simone de Beauvoir, kteří tyto revolty inspirovali. „Základní otázky“ Rudi Dutschkeho se vyznačovaly především tím, že úmyslně zůstávaly bez odpovědi. Naznačují nám hledání, které trvá do dneška: „Co můžu znát? Co můžu dělat? V co mohu doufat? Co je člověk?“²¹

Transnacionalita a „difúze“

To ovšem neznamená, že neexistovaly žádné „orientační body“. Na různých místech se objevovaly různé varianty kriticky-marxistického myšlení: Na Korčule, v Praze, ve Frankfurtu nad Mohanem. Tyto myšlenky nebyly inspirovány jen kritikou marxismu vyskytující se od dvacátých let v Evropě, ale vznika-

²¹ Dutschke, Notizen, 1967, ze závěru, cit. dle: Schulenburg, Lutz: *Dokumente und Berichte*. Hamburg 1998, 5, str. 196.

ly především díky politickým a literárním příspěvkům osvobozeneckých hnutí třetího světa. Nicméně v Evropě byly tyto ohlasy všude menšinové. Během existence hnutí zůstaly menšinovými i dokonce i tam, kde byly protesty obzvláště silné jako ve Francii, Itálii nebo v USA. Nové dimenze nebyly dosaženy v roce 1968 jen v myšlení a teoretizování (jež mohou snáze překračovat hranice než jiné formy lidského jednání), ale také v tom, kolik a co o sobě navzájem protestní hnutí věděla. Vstup vojsk Varšavské smlouvy do Československa nešokoval jen občany Polska a NDR, ale také statisíce sympatizantů po celém světě. Samozřejmě že studenti protestující na *Plaza de Tlatelolco* v Mexiku-City v říjnu 1968 věděli něco o protestech ve Francii na jaře téhož roku. Míra rozšiřování myšlenek akcí je neuvěřitelná, ale byly tu také specifické hranice. To, že se dánští, belgičtí a senegalští demonstranti navzájem inspirovali, je všeobecně známé. Ale to, jak se tato inspirace spojovala s lokálními a regionálními záležitostmi, je často ještě zcela nejasné. Moje teze je, že zprávy rozšiřované světovým tiskem sice motivovaly protesty, ale znalosti o problémech, které byly v těchto protestech konkrétně vyjadřovány, zůstávaly velmi omezeny. Přímá mezinárodní interakce, která nebyla zprostředkována metaforami médií a symbolickým jazykem, existovala pouze mezi malým množstvím především západoevropských a severoamerických studentských aktivistů. Pro všechny ostatní (tam kde si jich vůbec všímali) byly zprávy o revoluci v jiných zemích zprostředkované televizí. Myšlenka kontinuity revolucí (ve smyslu „globální revoluce“) není problematická, obtíže nastávají pouze v případě, že umísťujeme aktéry do ideálního světa „historických zvrátů“ Wallersteinova typu a tím v tom samém okamžiku pomíneme jejich specifická přání.

Pojem „difúze“, který vytvořila před několika lety Beverly Silverová pro označení celosvětových protestů dělníků ve dvacátém století²², byl bezpochyby nejdůležitější formou transnacionální komunikace: spíše než o nějaké pevné a hranice překračující hnutí šlo o rozšiřování, přisvojování si a samostatnou interpretaci jednotlivých motivů a druhů akcí. Po celou dobu přetrvával místní smysl sociálních bojů, nějaké celosvětové zevšeobecnění agendy protestů bylo leda tak dílčí. Křehké identity nových jednajících aktérů, kteří vystupovali na veřejnosti, se vytvářely přímo na hranicích, existujících ve stejně křehkých organizačních vztazích a sítích spolupráce. Význam protestů není popírán, na rozdíl od představ mnohých na levici, zdůrazňováním takových vnitřních konfliktů. Naopak až dodnes je jejich rozdělení a difuze stejně jako jejich vybojovaný a transnacionální charakter rozhodující výzvou pro emancipační politiku.

²² Silver, Beverly: *Forces of Labor: Workers' Movements and Globalization since 1870*. Cambridge 2003, str. 28–34.

Význam veřejností

Rajče, které zasáhlo v září 1968 Hanse-Jürgena Krahla na konferenci delegátů *Socialistického německého svazu studentstva* (SDS) a ohlásilo tak v Německu vznik nového ženského hnutí, může být považováno za klíč pro pochoopení masivní artikulace hranic mezi skupinami nositelů revolty. Je přitom nepřehlédnutelné, že přeměna do té doby „privátních“ věcí ve veřejné záležitosti neměla rozhodující význam jen pro ženské hnutí, ale pro celé dějiny protestu roku 1968.

Při srovnání Východu a Západu bijí do očí v konkrétním historickém vývoji rozdílné významy těchto veřejností. V Paříži přispělo rozšiřování zpráv o noci barikád soukromými rozhlasovými stanicemi ke známosti a eskalaci protestů (veřejné stanice byly ochromeny stávkou). Rozhlasové vysílání bylo pro vznik solidarity stávkujících se studujícími po generální stávce 13. května 1968 patrně stejně důležitým faktorem, jako byly výzvy odborů. Když hovořím o „difúzi“, pak je možné konstatovat, že podobné formy rozšiřování německého hnutí hrály důležitou roli ve velkém měřítku během „velikonočních nepokojů“ na jaře 1968 a v menším měřítku při lokálních akcích proti zvyšování jízdného v letech 1967 až 1969 nebo při divokých „zářijových stávkách“ v roce 1969. Na druhé straně byly protesty na Západě vždy zaměřeny proti svazujícímu a utlačitelskému charakteru veřejné sféry. Monopolista Springer byl důležitým nepřítelem pro německé studenty (a později dokonce pro stávkující), to samé platí pro buržoazní tisk většiny západních zemí. Stejně tak v Československu hrála veřejná sféra velmi důležitou roli: Umožnění prodeje západních novin (těch novin, které byly kritizovány hnutími na Západě!), ale především „svoboda slova“ a svoboda organizovat se vedly k euforickému znovuzaložení občanské společnosti uvnitř i vně aparátu strany trvajícím až do srpna 1968.

V noci z 20. na 21. srpna tato euforie předčasně skončila. Jak ukázal na semináři Petr Cajthaml²³, mediální diskurs, který převládl od roku 1969, pojednal protesty proti vstupu vojsk probíhající tehdy na univerzitách a jinde takovým jazykem a formulacemi, které nedávaly žádný prostor pro diskusi a svobodu. Tento postřeh platí i pro další země „reálného“ socialismu. Holger Politt na semináři ukázal, že antisemitská reakce na studentské protesty roku 1968 v Polsku znamenala něco podobného: Tedy to, co nazvali Horkheimer s Adornem „společenstvím lži“, neboli pokusem o nalezení shody mezi vládnoucími a ovládanými pomocí volání po vylučování a represích. Průnik protestů do veřejné sféry přispěl k jejich dynamizaci na Východě stejně jako na Západě, ale

²³ Dále viz příspěvky v tomto sborníku.

na Východě už nebyl protest proti vyvlastnění a instrumentalizaci této veřejné sféry možný. Integrační potenciál, který dokázaly rozvinout francouzská, západoněmecká nebo skandinávské společnosti proti protestujícím iniciativám závisel na proniknutí procesů do veřejné sféry a jejich zviditelnění, přičemž byly jejich cíle v médiích prezentovány velmi deformovaně. Tento rozdíl mezi Východem a Západem přispěl později (a platí to tak až do dneška) k tomu, že se ve společnostech Východu začala vytvářet od 70. let jakási hráz proti modernizaci, což bylo ukončeno až převraty na konci osmdesátých let. Tento rozdíl platí stejně tak pro ono „dějepisické zmatení“ popsané na začátku článku: Vítězství inovativního kapitalizmu nad represivním státním socialismem musí být znovu a znovu zkoumáno, neboť se tyto „inovace“ rozšířily stejně tak jako skepse ve vztahu k jejich dvojznačným účinkům.

„Dvojznačnost modernizace“

O jakých svobodách je tu řeč? Pro koho se tyto inovace ukázaly jako užitečné? Při hledání odpovědi je možné odkázat na samotné dějiny protestů šedesátých let: V žádném případě se nezaměřovaly proti „posledním zpátečnickým elementům“ v postupně se liberalizující společnosti a nepovažovaly se za katalyzátory definitivně se prosazujícího osvícenství. Daleko víc bylo hnutí zaměřeno proti požadavkům modernity na racionalizaci, zbavení autonomie universit a ohrožování zdraví v továrnách. První protesty studentů, které začaly již v roce 1966 v Německu a později v Nanterre a Paříži se obracely proti reformám studia, které prosazovala zdejší ministerstva jako racionální, efektivní a odpovídající požadavkům technických inovací, jenž dosahovaly v šedesátých letech svého vrcholu. Jeden leták z Berlína z roku 1966 to dokonce dovedl tak daleko, že se obracel proti „nadprodukcí přizpůsobivých specialistů“ a konstatoval, že státní správa prohlašuje „špatnost univerzit za špatnost jednotlivých studentů“ a tímto způsobem „celý problém zametá po koberec“. ²⁴ Když jsem v letním semestru 2008 o tomto letáku hovořil na semináři se studenty hamburské university, odpověděli mi k mému údivu na otázku, co se vlastně díky roku 1968 změnilo, že vůbec nic! Je ale zajímavé, že ti samí studenti si byli zcela jisti, že rok 1968 vyvolal modernizaci. ²⁵

²⁴ Blíže viz: Schulenburg, Lutz: *Das Leben ändern, die Welt verändern! 1968. Dokumente und Berichte*. Hamburg 1998, 30.

²⁵ Pozn. překladatele. Velmi to připomíná zážitek jednoho českého učitele, který se ptal v roce 2008 českých studentů, co pro ně znamená rok 1968 a všichni svorně odpovídali, že nic. Pak se jich zeptal na jejich názor na plánovanou výstavbu základny USA na našem území

pokračuje →

Často se spatřuje kontinuita mezi požadavky např. univerzitních reforem, které měly být zavedeny v šedesátých letech a dnešními požadavky. Bezpochyby ukazuje minulá i současná ekonomizace učení a výzkumu stejnou strukturu. Očividně jde o trvalé sociální přeskupení studujících, které se skrývá za často prázdnými formulacemi a image jako „vynikající kvalita“. Jde o prodej produktu zvaného „vzdělávání“ soukromé sféře, jde o rozdělení vzdělávacích oborů na „jednoduché“ a „komplexní“ a z toho plynoucí zostření výběru. Jen se zásadně změnil společenský modus, v němž jsou tyto procesy uloženy: Ve Francii se tehdejší „planifikace“ považovala za centralizovaný státní úkol, zatímco dnes se to považuje v Německu a jinde za záležitost decentralizace a delegace na někoho jiného. Přesto je nutno konstatovat, že řeči o „úspěšných reformách“, „liberalizaci“ apod. stále více negují minulé „úspěchy antiautoritářských hnutí“. Dříve než si slavnostní řečníci odkašlali, podstatné výdobytky už zase zmizely, a jejich dnešní řeči jen zakrývají skutečnost, že o svobody, které byly vybojovány na konci šedesátých let, je nutno znovu bojovat.

Mou tezí je, že je ignorace takových běžných věcí, jako je lidská práce, je podstatným momentem této pozoruhodné amnézie, v níž se nachází dnešní německá levicově liberální historiografie.²⁶ Naproti tomu může pohled na boje o továrny a konflikty uvnitř továren napomoci zdůraznit dvojitý charakter procesu modernizace. Pro jihoitalské dělníky, kteří přišli v roce 1966/67 do továrny FIAT v Turíně nebylo toto místo žádným předmoderním peklem, ale spíše obrovským strojem a komplexem neslýchaného rozsahu. Cítili se zde jako cvičené opice a v roce 1968/69 ve své stejně zmatené jako výbušné revoltě volali po takových základních opatřeních jako důstojné jednání s nimi, zdravé pracovní prostředí, přiměřené ubytování, tedy potřebách, které německé bádání dnes příliš často zakrývá heslem „společnosti prožitku“ a předpokládaným zaměřením se protestních hnutí na zušlechťování a diferenciaci kulturního průmyslu. Žijeme v době rozkvětu těchto selektivních vzpomínek. Příkladem jsou fotografie z demonstrací, které v časopisech pravidelně doprovází titulek „studentské protesty“, ačkoli jsou na nich k vidění téměř výlučně učni a mladí dělníci. Z pamětí o hnutích roku 1968 uveřejněných v nedávné době v Němec-

a studenti se okamžitě rozdělili na dvě poloviny – jedna pro a druhá proti. Ta, co byla pro, argumentovala, že má strach z Ruska, aby nás zase nepřepadlo a ta, co byla proti, že už nikdy nechce mít cizí jednotky na našem území. „Skutečně pro vás rok 1968 nic neznamená?“ Ptal se učitel.

²⁶ Blíže viz: Birke, Peter: Die Protestbewegungen und die „kulturelle Revolution“ der 1960er Jahre in der bundesdeutschen Historiographie: Montage und Virtualität. in: *Sozialgeschichte*. Bern, Heft 2/2007, str. 5–27.

ku jen nepatrný zlomek obsahuje samostatné příspěvky zabývající se problémy práce a pracovních vztahů.

Když chceme zodpovědět otázku, jaká byla důležitost modernizace v roce 1968, stejně jako v letech okolo něj, bude to podle mého názoru možné, jen pokud vezmeme systematicky v úvahu, že se státní politika v Západní Evropě také v padesátých a šedesátých letech zaměřovala na plánování přeměn pracovních a životních vztahů. Ve Francii se to nazývalo *planification*, v Dánsku *Produktions-linje* v Německu zavádění tzv. *Sachverständigenrats* (rad expertů) a *Konzertierten Aktion*. To jsou sice všechno fenomény probíhající v různých letech, ale mají společné, že se jednalo o institucionální mechanismy obtížně ovlivnitelné „ze zdola“ a usilující pomocí mobilizace rezerv a pomocí kreativního potenciálu práce za mzdu o obnovení hospodářského růstu zpomalujícího v Evropě od poloviny šedesátých let. To že se tak často dělo v konsensu se zaměstnanci, nemění nic na tom, že velké pracovní konflikty na konci desetiletí byly vyjádřením nespokojenosti s touto politikou. Není náhoda, že se podnikové protesty ve Francii, Německu nebo Skandinávii nezdírkou rozšiřovaly jako olejové skvrny ze státem kontrolovaných velkých průmyslových komplexů.

Peter Heumos popisuje, jak rozpor mezi autonomií a modernizací vytyčoval zároveň hranici, na které by „Pražské jaro“ tak jako tak ztroskotalo, podobně jako ztroskotalo na vstupu vojsk, která umožnila restauraci diktatury²⁷: Program vedení státu a strany se za pražského jara orientoval ve své pracovní politice na „skandinávské“ předobrazy, které byly ale v těžké době již velmi sporné. Program usiloval o technologickou a sociálně technickou modernizaci industriální práce. Program chtěl vymazat každodenní volné chvíle během práce stejně jako malé rozdíly mezi mzdami, které existovaly v Československu (přestože právě snižování rozdílů mezi mzdami bylo hlavním požadavkem pracovních konfliktů ve Skandinávii!). Reakce pracujících byla rozpolcená: Rozšiřování možností nezávislého organizování se přivedlo sice k životu stovky výborů působících buď uvnitř oficiálních odborů, nebo mimo ně. Výbory však byly zakládány jak z důvodu vyjádření nadšení z nových možností formulování vlastních zájmů, tak jako vyjádření obav z nových požadavků státu na pracovišti. Zatímco se politické poměry v Československu lišily od parlamentních demokracií Západní Evropy především chybějící svobodou organizovat se, dvojznačnosti modernizace velmi silně zachytitelné během protestů se všu-

²⁷ Heumos, Peter: Betriebsräte, Betriebsausschüsse der Einheitsgewerkschaft und Werktätigenräte. Zur Frage der Partizipation in der tschechoslowakischen Industrie vor und im Jahre 1968. in: Bernd Gehrke/Gerd-Rainer Horn (hg.). *1968 und die Arbeiter*. Hamburg 2007, str. 131–159.

de vinuly jako červená nit. Naděje, která spojovala hnutí na Východě i Západě, se týkala dosažení samosprávy, spolurozhodování, svobody od donucování k práci, za což hnutí bojovala ve stejné míře, jako se obracela proti omezování nezávislosti škol a univerzit.

Autonomie a samospráva

Jestliže volám po tom rozšířit záběr bádání o roce 1968 z „protestů mládeže“ na každodennost a pracovní vztahy, pak tak činím v neposlední řadě i proto, že „autonomie práce“ je více než jen slogan, který byl před čtyřiceti lety vyhlášen v nějakém pracovním odvětví. Autonomie práce stála ve středu konfliktů, když se po roce 1970 objevila nová sociální hnutí. Její nepřítomnost byla jednou z důležitých příčin toho, že ekonomiky východoevropských zemí byly stále méně schopné dostát požadavkům světového obchodu. Autonomie práce se nakonec stala důležitým způsobem náhrady revolt, „inovací“ a „reforem“.

Přitom je třeba si uvědomit, že „rigidita“ industriální práce byla již od počátku své existence předmětem akademických sporů (poprvé tomu tak bylo na počátku 20. století v USA). „Taylorismus“ sliboval „objektivaci“ kontroly nad prací svým objevem „ideálního“ průběhu pohybů a svým rozdělením těchto průběhů do zlomků sekund. Vždy ale existovaly „alternativní“ návrhy, které nebyly formulovány jen v antitayloristickém duchu. Tyto návrhy se snažily vedle „vnější“ a „fyzické“ kontroly práce také o „vnitřní“ a „psychickou“ strukturu motivace. Přitom ještě dříve, než se protesty proti tayloristickému řádu staly na konci šedesátých let veřejně známými, začala být vedena jakási tajná válka, která si všímala zmíněných „mezer v pracovním dni“ a promýšlela možnosti, jak je z pohledu podnikatelů zaplnit. Pokud je nám toto známo, je podle mě žádoucí nové čtení mnoha textů s cílem přesnějšího zhodnocení těchto bojů. Existuje hodně příkladů: Když například čteme, jak komentoval studentské hnutí a zářijové stávky západoněmecký časopis „Indsutriekurier“, pak zjistíme, že si dokázal v obou případech zcela jasně uvědomit existenci prvků „samosprávy“ resp. „samostatné činnosti“ a že tyto představují hrozbu proti „rigidnímu, formálnímu spolurozhodování“, které bylo vykonáváno podnikovými radami a odbory. Od počátku sedmdesátých let se myšlenky na samosprávu často vyskytovaly v reformních projektech.

Myšlenky následovala konkrétní praxe lokálních experimentů se „samořízenou“ skupinovou prací, která začala být uplatňována ve firmě Volvo ve Švédsku již v šedesátých letech, a poté se pomalu rozšiřovala po automobilkách v celé západní Evropě a odtud do dalších průmyslových odvětví. Státní programy, jako byla „humanizace práce“ v Německu, se od první poloviny sedm-

desátých let zaměřovaly na prosazování svobody samostatně ovlivňovat pracovní proces. Rozdělení továrny do mnoha výnosných jednotek, flexibilizace hranic mezi továrnou a městem, nahrazení úkolové mzdy projektovou mzdou, zrušení jednotného počátku pracovní doby, to vše nejprve v experimentální podobě a poté jako běžná praxe postupně zaváděná ve většině výroben. V posledních deseti letech představují nové formy managementu jako třeba tzv. „nepřímé řízení“ předběžný konec tohoto vývoje: Zodpovědnost za výsledky práce je přenášena nazpět ze skupiny na jednotlivce.

Tento vývoj, který v současnosti naráží na své hranice a dokonce se objevují tendence k retaylorizaci, byl doprovázen existencí sociálních hnutí, která víceméně přímo vycházejí z „průběhu“ protestů roku 1968. Tato hnutí formulovala požadavky na samosprávu nejprve na půdě továren. Příkladem toho jsou stávky, jako byla tzv. „aktivní stávka“ u firmy LIP v Besançonu v roce 1973, kdy stávkující pokračovali ve výrobě a prodávali výrobky vyprodukované v samosprávně řízené továrně. François Mitterrand tehdy o této stávce dokonce prohlašoval, že zpochybňuje „systém kapitalistické organizace práce“ (jinými slovy taylorismus). Do tohoto hnutí náleží také časté obsazování podniků na Západě stejně jako latentní a permanentní střety na východě Evropy o „malé“ svobody v procesu výroby, které nakonec přerostly v Polsku do masových stávek. V západní Evropě se naproti tomu terén stále měnil: Obsazování domů, centra mládeže, ženské domy nebo alternativní projekty byly vnímány jako místa, kam je možno uniknout a která se nacházejí mimo normalitu práce a rodiny. Podíl těchto hnutí na změně od objektivní pracovní disciplíny k vnitřní subjektivně fixované disciplíně, nazývané Boltanskim a Chiapellovou „polykání píchaček“, je nesporný.²⁸ Reformy práce byly nenápadné, ale měly velký historický význam.

Ale dvojznačnost autonomie je nejlépe viditelná, pokud se podíváme na transformaci vztahů mezi pohlavími. Na Západě byla ženská hnutí různě silná, ale dosáhla mnohého především tam, kde měla velký vliv (např. v Německu nebo ve skandinávských zemích): Mezi jejich zisky patřilo např. dosažení osobní nezávislosti žen, popření tradiční hierarchie pohlaví a výrazné rozšíření veřejné výchovy dětí (především ve Skandinávii), nebo preventivní péče a péče o staré a nemocné. Při tom se od rodiny na veřejnost, do pečovatelských domů, nemocnic a zařízení pro děti nerozšířily jen patriarchální hierarchie, ale také antipatriarchální boje (které se často vedou dodnes, ovšem pod jiným jménem). Nicméně nikdy se nezdařilo prosadit více než instrumentální autonomii, která

²⁸ Boltanski, Luc; Chiapello, Čve: *Der neue Gesicht des Kapitalismus*. Konstanz, 2006.

usnadnila práci podle místních potřeb. Přestože například Dánsko již od roku 1975 schválilo v reakci na mohutné kampaně a stávky zákon o rovnosti mezd mužů a žen a zakázalo existenci rozdílných mezd pro obě pohlaví, faktická hierarchie se udržela dodnes. Dokonce ani domácího násilí tolik napadaného ženským hnutím neubývá. Naopak je překvapivé, že podle statistických dat je v něm Dánsko vysoko nad evropským průměrem. Současné ženské hnutí se proto zaměřuje implicitně proti tomu, že slíbené autonomie nebylo dosaženo ani přes integraci statisíců žen do světa práce za mzdu, zatímco explicitně vyjadřuje požadavek „stejně mzdy za stejnou práci“, který byl na pořadu dne v protestech hnutí už bezprostředně po roce 1970.

Střetnutí o „modernizaci“ a „následky roku 1968“, která nechťejí jen klouzat po povrchu nebo lapidárně konstatovat, že „požadavky byly naplněny“ se musí zabývat dvojznačností „samosprávy“. Ta znamená na jedné straně osvobození, svobodu, nové prostory a možnosti, ale na straně druhé též boj o vnitřek těchto prostorů stejně jako o v nich se vynořující deformace. *Autogesce* (samořízení) byla stejně jako *modernizace* proměnlivým pojem, který byl stále znovu aktualizován. Dějepisectví, které tak rádo kreslí tlusté čáry, musí ukázat odpovědný přístup k těmto proměnám. V neposlední řadě proto, že strašidla, která v podobě neokonzervativních ideologů znovu a znovu vytahují tezi o „fundamentální liberalizaci“ víceméně požadují návrat k neporušené autoritativní společnosti s odkazem na „úpadek morálky“ nebo na „parazitní charakter aktivistů roku 1968“. Také současné sociální konflikty nám dokazují nutnost tohoto snažení: kladou nám nové otázky, které jsou zároveň otázkami kladenými dějinám.

Přeložil Stanislav Holubec

Studentské hnutí v západní Evropě v roce 1968 a jeho reflexe v Československu

Šedesátá léta 20. století byla po celém světě ve znamení studentských revolt. Bouřící se studenti v západní Evropě, USA, Kanadě, Japonsku či Austrálii představovali hlavního nositele mohutného protestního hnutí na Západě. V Československu patřili studenti k významným proudům opozice proti režimu Antonína Novotného, svým nonkonformním postojem si před lednem 1968 „vysloužili“ nejen mocenský zásah. Studenti patřili k nejaktivnějším aktérům politického života i v zemích tzv. třetího světa.

Celosvětový studentský aktivismus vrcholil v roce 1968. Můžeme to dokumentovat na zpravodajství francouzského deníku *Le Monde*, který podle George Katsiaficas uveřejnil v roce 1968 zprávy o studentských protestech v 56 státech světa.²⁹ V USA kulminoval srážkami demonstrantů s bezpečnostními orgány během volebního konventu Demokratické strany v srpnu 1968 v Chicagu. V Západní Evropě proběhly zvláště silné studentské nepokoje především ve Spolkové republice Německo, Francii a Itálii. V SRN došlo k tvrdým střetům s policií po atentátu, při kterém byl 11. dubna 1968 v Západním Berlíně mladým zfanatizovaným dělníkem vážně zraněn studentský předák Rudi Dutschke. (Prvního vrcholu zde však studentské hnutí dosáhlo již po zastřelení studenta Benna Ohnesorga policistou 2. června 1967 při demonstraci proti návštěvě perského šáha Rezá Pahlavího v Západním Berlíně.) Ve Francii se v květnu 1968 změnila původně univerzitní krize v krizi sociální a posléze i politickou, která mocně otrásla gaullistickým režimem. Poté ovšem celé protestní hnutí na Západě směřovalo ke svému rozkladu způsobenému především neschopností jeho aktérů předložit smysluplnou alternativu stávajícímu systému.

V Československu se studenti v roce 1968 významným způsobem zapojili do reformního hnutí. Po okupaci Československa protestovali proti ústupu od demokratizačních změn. Projevem jejich odporu byla okupační stávka v listopadu 1968, které se zúčastnily prakticky všechny vysoké školy v českých zemích a většina na Slovensku. Stávka se setkala s pozitivním ohlasem u velké části společnosti. Studenti získali podporu představitelů kulturních a vědeckých organizací i odborů na závodech, spolu s částí inteligence a odborářů se pak v následujícím roce nejvytrvaleji bránili návratu ke starým pořádkům.

²⁹ Katsiaficas, George: *The Imagination of the New Left. A Global Analysis of 1968*. Boston, South End Press 1987, str. 44 – 45.

V sovětském bloku proběhly rozsáhlé studentské demonstrace i v Polsku a Jugoslávii. Bezprostřední příčinou vystoupení polských studentů, které se odehrálo na pozadí mocenského střetu uvnitř vedení Polské sjednocené dělnické strany, bylo stažení hry Adama Mickiewicze *Dziady* z programu varšavského Národního divadla kvůli jejímu protiruskému zabarvení a následné tvrdé potlačení protestů proti tomuto mocenskému zásahu. V březnu 1968 vypukly na vysokých školách po celém Polsku stávky a demonstrace, které však byly brutálně potlačeny. Mezi požadavky jejich aktérů patřilo respektování demokratických svobod včetně svobody tisku a shromažďování a nezávislosti soudů. Často se přitom odvolávali na probíhající reformní proces v Československu, což bylo vyjádřeno hesly „Polska czeka na Dubczeka“ nebo „Czekamy na swego Dubczeka“.

V Jugoslávii se studenti i pod vlivem svých francouzských a západoněmeckých kolegů dožadovali důsledného provádění reformu a očisty státních orgánů od zkorumpovaných funkcionářů, tzv. rudé buržoazie. K vyhrocení konfliktu došlo poté, co policie tvrdě rozehnala na počátku června v Bělehradě studentskou demonstraci. I zde bylo studentské hnutí potlačeno, v neposlední řadě díky obratné manipulaci jugoslávského prezidenta Josipa Broze Tita.

Z vystoupení studentů v rozvojových zemích se staly mediálně asi nejsledovanější protivládní protesty studentů v Mexiku, proti kterým na začátku října 1968 – krátce před zahájením letních olympijských her – brutálně zasáhla armáda. Její zákrok si vyžádal několik stovek obětí.

Jak již bylo řečeno, představovali studenti nejvýznamnějšího aktéra protestního hnutí v západních zemích, v zemích, které prožívaly nebývalou ekonomickou prosperitu a sociální stabilitu a zdánlivě zde tedy neexistoval prostor pro zpochybnění základů celého systému. Toto hnutí bylo reakcí na rozpory mezi proklamovanými demokratickými hodnotami liberálního systému a jejich porušováním, jako byla rasová perzekuce ve Spojených státech, nedostatečné vyrovnání s nacistickou minulostí ve Spolkové republice Německo, nové formy skryté manipulace jedince ve společnosti nebo pokračující vykořisťování třetího světa. Jeho aktéři se shodovali na odmítání konzumní technokratické společnosti, v které je podle jejich tvrzení vše měřeno mírou zisku. Studenti kritizovali zastaralost vzdělávacího systému a přeplněnost univerzit a prosazovali větší míru studentské samosprávy a participace na řízení univerzit. Mimořádný mobilizační účinek měla vietnamská válka, která byla interpretována jako otevřený projev jinak skrytého nekolonialismu.

Toto hnutí bylo značně heterogenní, skládalo se z mnoha často navzájem

zneprátelených proudů. Kromě studentů našlo stoupence v první řadě mezi intelektuály a zástupci některých rasových menšin (např. černošské hnutí v USA). Ideově bylo ovlivněno především tzv. novou levicí vycházející z prací představitelů neomarxismu, trockismu, maoismu, anarchismu a některých revolucionářů a teoretiků revoluce ve třetím světě. Kulturní proud protestního hnutí, reprezentovaný v první řadě hippies, byl zaměřen na prosazování alternativního způsobu života.

Pozornost československého obyvatelstva byla v roce 1968 upřena především na bouřlivý vývoj ve vlastní zemi. Od brzkého jara bylo zaplaveno explozí informací o zločinech padesátých let a chybách předchozího Novotného režimu. Je však možno říci, že na stránkách československého tisku v rámci zahraničně politického zpravodajství patřily studentské bouře na Západě vedle vietnamské války nebo kampaně před americkými prezidentskými volbami bezesporu k nejsledovanějšímu událostem. Značnou pozornost pak poutala francouzská květnová krize. To bylo způsobeno bezesporu také tím, že výrazně přesáhla rámec studentské revolty a změnila se v celkovou sociální a politickou krizi systému gaullistické tzv. páté republiky.³⁰ Na zpravodajství o této události je možno dokumentovat, jakým způsobem bylo studentské hnutí na Západě v československých médiích reflektováno.

Prakticky veškerý náš tisk při hodnocení květnové krize ve Francii shodně konstatoval, že je za ní nejvíce zodpovědný gaullistický režim svou chybnou politikou a že požadavky bouřících se studentů a dělníků byly většinou oprávněné.³¹ Všeobecně se odsuzovala brutalita policejních sil vůči demonstrantům, která vedla jen k dalšímu vyhrcoení krize.

Rozdílně byl ovšem v našich periodikách hodnocen dopad působení studentů na vývoj krize a postoj Komunistické strany Francie a prokomunistické odbo-

³⁰ K francouzské květnové krizi viz např. Joffrin, Laurent: *Mai 68. Histoire des Événements*. Paris, Éditions du Seuil 1988; Novotná, Věra: Levicové radikální studentské hnutí ve Francii a v Itálii v letech 1960–1975, in: *Sborník k problematice dějin imperialismu*, č. 12/1982, str. 75–95; Gilcherová-Holteyová, Ingrid: *Hnutí 1968 na Západě. Studentské bouře v USA a západní Evropě*. Praha, Vyšehrad 2004; též, „Die Phantasie an die Macht“. *Mai 68 in Frankreich*. Frankfurt am Main, Suhrkamp 1995.

³¹ V našich periodikách jsem se prakticky nesetkal s tím, že by někdo sympatizoval s gaullistickým režimem a přál si jeho setrvání u moci. Snad jedinou výjimku představoval článek české výtvarnice žijící dlouhodobě v Paříži Zdeňky Datheilové pro časopis *Svět v obrazech*. Vyjadřuje v něm odpor k počínání „na černo obarvené zlaté mládeže“, která podřezává elektrickou pilou na bulváru Saint Michel krásné platany, a obdivuje se generálu de Gaullovi, na jehož podporu se účastnila manifestace, protože, jak uvedla, „de Gaulle je mi bližší než Mao“. *Svět v obrazech*, č. 29, 23. 7. 1968.

rové organizace Všeobecné konfederace práce. Většina tisku oceňovala na jedné straně umírněnost komunistické strany a Všeobecné konfederace práce a jejich snahu zabránit krveprolití a na druhé straně odmítala často násilné, až vandalské akce levicových radikálů, které podle nich pouze nahrávaly vládě. Dá se říci, že de facto přejímala stanoviska vedení Francouzské komunistické strany k průběhu krize. Pokud se zde již objevily hlasy neodpovídající tomuto hodnocení situace, jednalo se spíše o citace převzaté většinou ze zahraničních médií, které však byly následně vyvraceny buď samotným autorem článku, nebo jinými citacemi.

Rozdílné názory oproti tomuto hodnocení francouzské květnové krize byly publikovány v některých časopisech, v nichž obecně vycházely v průběhu tzv. pražského jara a někdy též předtím nonkonformní texty, především v *Literárních listech* a ve *Studentovi*, částečně také v *Reportérovi* a v deníku *Mladý svět*. Tato periodika přebírala rozhovory s předními představiteli francouzského protestního hnutí, jako byli Jean-Paul Sartre nebo Daniel Cohn-Bendit. V nich byly naopak komunistická strana stejně jako ostatní levicové strany a odborové ústředny napadány za to, že nebyly na události připraveny a že svým jednáním de facto zabránily svržení gaullistického režimu.

I někteří českoslovenští publicisté přicházeli s názory nekorespondujícími s převládajícím trendem v hodnocení francouzské krize. Můžeme uvést např. komentář Stanislava Budína, který napsal, že v průběhu krize zklamaly jak odbory, tak i všechny levicové strany. Byly překvapeny vytvořením revoluční situace a nedokázaly se spojit ke generálnímu a řízenému útoku na státní moc. Místo toho se postaraly o izolaci studentského hnutí od dělnické třídy a omezily se na boj za přesně formulované sociálně politické požadavky dělnictva. Tím umožnily vládě, v jejímž čele stál politik takového formátu, jako je de Gaulle, nabrat dech. Pod heslem záchrany před anarchií se spojilo všechno, oč se gaullismus mohl opřít – od levých gaullistů až po krajní reakci. Došlo ke smíření mezi gaullismem a zavrženými stoupenci „francouzského Alžírsku“ a k rozpoutání kampaně proti „totalitnímu komunismu“. Celá měšťácká Francie a zejména její tradičně konzervativní venkov se vystrašena vidinou pařížských barikád, dělníků obsazujících továrny a studentů bojujících s policií, pod heslem záchrany majetku, postavila na stranu muže, který má opět zachránit Francii.

Docházelo samozřejmě i k přímým kontaktům mezi československými občany a západními levicovými radikály. Od poloviny 60. let se v Československu uvolňovala výjezdová politika. Především mladí lidé tak mohli získat autentickou zkušenost se západním světem. Nabízela se jim možnost krátkodobých cest i déle trvajících studijních pobytů v kapitalistických zemích. Byli vysíláni

na nejrůznější letní kurzy a pracovní tábory, dívky jezdily pracovat jako au-pair. Stejně se zvýšil i počet občanů ze západních zemí, kteří směřovali do Československa. Běžné se staly reciproční návštěvy různých vysokoškolských seminářů, jazykové kurzy nebo pobyty na tzv. letních budovatelských táborech v Československu. Tyto kontakty, které se ještě zintenzivněly po lednu 1968, umožnily konfrontace názorů mezi československými občany a západoevropskými levicovými radikály. Právě na některých těchto setkáních můžeme demonstrovat hluboké názorové rozdíly, které mezi nimi existovaly.

V dubnu 1968 přijel do Prahy z pověření bývalého tajemníka Lva Trockého Pierra Franka významný francouzský trockista Hubert Krivine. Měl zde navázat kontakty především s československými studenty a jednat s nimi o možnosti zasílání trockistických publikací a jejich studijních pobytů ve Francii. Podle hlášení agenta Státní bezpečnosti vyjádřil Krivine roztrpčení nad údajnou dezorientací československých studentů. Budili v něm dojem politicky naivních lidí, kteří sklouzávali na antikomunistické a antisocialistické pozice. To se podle něj projevilo např. při diskusi o vietnamské válce, v níž viděli boj mezi americkými a sovětskými imperialisty. Roztrpčený Krivine konstatoval, že v tomto případě zastávají jeho oponenti stejné stanovisko jako francouzští fašisté.³²

Na počátku dubna 1968 navštívil Prahu nejvýznamnější představitel západoněmeckého protestního hnutí Rudi Dutschke, který přijal pozvání na III. všekřesťanské mírové shromáždění, pořádané Křesťanskou mírovou konferencí. Chtěl zjistit, zda v Československu jde po lednu 1968 o „obyčejnou liberalizaci v rámci dosavadního systému, nebo o novou formu a vyšší stupeň skutečné tvůrčí demokracie zdola“.³³ Zúčastnil se řady setkání, na nichž se se svými československými partnery v debatě dostával často do sporů. Přesto se po návratu vyjádřil v tom smyslu, že přes mnohé pochybnosti pro něj představuje vývoj v Československu reálnou možnost pro naplnění socialistické ideje.

Diskuse s Dutschkem se i jejich československým účastníkům zdály smysluplné, neboť i díky jeho řečnickým kvalitám a toleranci – která ale nebyla ani

³² Archiv bezpečnostních složek, f. A 34, II. správa SNB, Informace o činnosti vedoucích představitelů IV. internacionály, 23. 4. 1968 (příloha k denní zprávě Hlavní správy StB č. 88). Zajímavé je, že v tomto hlášení bylo uvedeno jméno Krivinova dvojčete a dalšího významného trockisty Alaina. Podle svědectví Petra Uhla však šlo o záměnu, Prahu podle něj navštívil s Hubertem Krivinem též další trockista, Michel Gronowski. Viz rozhovor autora s Petrem Uhlem, 10. 7. 1999.

³³ To uvedl Dutschke v rozhovoru s Františkem Černým. Viz článek Františka Černého „Rudý“ Dutschke v Praze, in: *Reportér*, r. 3, č. 17/1968, 24. 4.–1. 5. 1968, str. 21–22.

zdaleka vlastní všem aktérům západního protestního hnutí – se nezměnila ve vzájemné napadání. Dokladem o tom, že přes ideové rozdíly mohly obě strany najít styčnou plochu, je vzpomínka Dutschkeho a jeho manželky na rozhovor s nejvýznamnějším představitelem československého studentského hnutí Jiřím Müllerem. S odkazem na oficiální návštěvu iránského panovníka Rezá Pahlavího na počátku června 1967 v Západním Berlíně, která vyvolala silné studentské protesty, při nichž byl policistou zastřelen student Benno Ohnesorg, a na předchozí přijetí tohoto krvavého diktátora v Praze, řekl Dutschkem: „Perský šáh již nikdy neprojede Prahou jako posledně.“³⁴

O jiném příkladu rozporu mezi československými studenty a jejich západními kolegy přinesla svědectví Jiřina Šiklová. Spolu s dalšími studenty a asistenty Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze byla pozvána do západoněmeckého Münsteru na setkání, které se uskutečnilo v květnu 1968 u příležitosti 150. výročí narození Karla Marxe. Jiřina Šiklová uvedla, že jim západoněmečtí kolegové se svou dikcí připomínali jejich stranické funkcionáře. V ostré rozeprě se s nimi ocitla např. kvůli definici „Vítězného února“ 1948. U hostitelů, kteří o něm mluvili jako o revoluci, vzbudila velkou nelibost tím, že ho nazvala převratem.

Na české studentky, které přišly na večírek pořádaný místní studentskou samosprávnou organizací oblečeny v koktailových šatech, bylo podle svědectví Jiřiny Šiklové pohlíženo jako na maloměšťačky. Jejich západní kolegové nebyli schopni pochopit, že lidé v Československu již měli za sebou stadium, kdy nedbalé oblečení do společnosti a okázalé přezírání konvencemi byly projevem revolučnosti.³⁵

Také v Československu existovala radikální levice, která si našla své stoupence především u studentů, i když tento proud byl i mezi nimi menšinový. Nejvýznamnější skupinou ovlivněnou myšlenkami nové levice bylo Hnutí revoluční mládeže (HRM). Založení této organizace na konci roku 1968 bylo odrazem radikalizace části studentského hnutí, ke kterému došlo v reakci na počínající projevy poraženectví mezi studenty i v celé společnosti. HRM sdružovalo především studenty, mezi jeho členy patřili dále intelektuálové a někteří dělníci.

³⁴ Dutschke, Gretchen: Wir hatten ein barbarisches, schönes Leben. Rudi Dutschke. Köln, Verlag Kiepenheuer & Witsch 1996, str. 193. O diskusích s Dutschkem viz dále např. Hauer, Milan: Rudý Rudi v Praze, in: *Student*, r. 4, č. 17/1968, 24. 4. 1968, str. 1 a 4; také rozhovory s Janou Kohnovou, 26. 4. 1999, Zdeňkem Zbořilem, 22. 2. 1999, a Zdeňkem Pincem, 21. 4. 1999. Beletrickou formou zaznamenal Dutschkeho vystoupení na FF UK Moravec, Jan: *Antipoučení*. Praha, Naše vojsko 1990, str. 148–154.

³⁵ Rozhovor autora s Jiřinou Šiklovou, 26. 10. 1998.

Jeho nejvýraznější postavou a zřejmě nejvýznamnějším představitelem československé radikální levice vůbec byl středoškolský profesor Petr Uhl, který již od první poloviny 60. let udržoval kontakty s předními francouzskými trockisty. V HRM dále působila např. studentka Svobodné univerzity v Berlíně a členka západoberlínské organizace Socialistického svazu německého studentstva Sibylle Plogstedtová, která v Československu pobývala jako praktikantka na Sociologickém ústavu Československé akademie věd. Členové HRM svými akcemi vystupovali na obranu likvidovaných svobod, velkou aktivitu vyvinuli především u příležitosti prvního výročí okupace v srpnu 1969. K rozbití skupiny došlo na přelomu let 1969 – 1970, kdy byly zatčeny téměř dvě desítky jejich převážně mladých členů.³⁶

Obecně se ovšem dá říci, že myšlenky západního radikálně levicového protestního hnutí nenašly v Československu příliš živnou půdu. Revoltující na Západě se vymezovali vůči standardní liberálně demokratické společnosti, k čemuž jim sloužily i dikce, argumentace a symboly, které byly v Československu zprofanovány. Českoslovenští občané, kteří měli za sebou zkušenost se sovětským modelem společnosti, nemohli přistoupit na ideové šablony, kterými jim předkládali západní levicoví radikálové. Byli skeptičtí vůči utopickým představám stoupenců nové levice a dívali se s nedůvěrou na jejich frazeologii. Měli samozřejmě pravdu v tom, že západní demokratický systém poskytoval lidem více svobody, než jaké se dostávalo obyvatelům zemí se sovětským modelem socialismu, a byl také úspěšnější v ekonomické oblasti. Na druhou stranu zase nebyli často schopni docenit specifickou negativní zkušenost, kterou udělali západní levicoví radikálové se svým establishmentem. Ostrou kritiku západního systému ze strany protestního hnutí mnozí z nich lépe pochopili až po roce 1989.

³⁶ K Hnutí revoluční mládeže viz především práci Jaroslava Pažouta *Hnutí revoluční mládeže 1968–1970*. Edice dokumentů. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, č. 39. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2004.

U příležitosti 40. výročí Pražského jara bylo řečeno již mnohé o tomto fenoménu, který byl přirozeně vnímán i za československými hranicemi. Ve svém příspěvku se zaměřím především na jeho percepci ze strany východoněmecké společnosti, která podle bývalého prezidenta Spolkové republiky Německo, Romana Herzoga, recipovala dění v ČSSR nejintenzivněji právě v roce 1968.³⁸

Abychom lépe pochopili reakci východoněmecké společnosti na dění v Československu, je zapotřebí poukázat na diametrálně odlišnou atmosféru v obou zemích v 60. letech. Zatímco v Československu probíhal pozoruhodný pokus o obnovu občanské společnosti, vyrovnává se východoněmecký režim nejen se společenskými důsledky stavby berlínské zdi, ale především zahajuje v roce 1965 restriktivní kurs vůči kulturní politice, a vůbec vůči všemu, co se liší od oficiálního pojetí „socialistické osobnosti“. Ve Východním Německu tak zcela chybí fenomén spontánního zakládání zájmových organizací, pokusů o znovuoobnovu politických stran či seskupení, jež by zastupovaly zájmy nestraníků a bývalých politických vězňů. V NDR také nedošlo k tematizování otázky rehabilitací a cenzura likvidovala kontinuálně jakýkoliv projev kritického smýšlení. „To co vedlo v ČSSR k Pražskému jaru, zůstalo v NDR kritikou pouze jednotlivých intelektuálů, kterým chybělo širší společenské zázemí,“ soudí Annabelle Lutzová.³⁹ Je to tak právě absence onoho „spontánně a lavinovitě probíhajícího výbuchu touhy po životě ve svobodě“,⁴⁰ kterému byli českoslovenští reformátoři ochotni naslouchat, aniž mu však současně plně rozuměli, kterým se liší československá společnost druhé poloviny 60. let od té východoněmecké.

Zakladatel mírových seminářů v Königswalde a stavební voják (Bausoldat) Hansjörg Weigel uvedl: „Vše, co přicházelo z Prahy, jsme doslova obřadně hltali.“⁴¹ Měl tím v prvé řadě na mysli filmy Jiřího Menzla a Miloše Formana,

³⁷ Tato studie vznikla v rámci řešení grantového projektu GA AV ČR KJB8000630703.

³⁸ Liebermann, Doris; Fuchs, Jürgen; Wallat, Vlasta: *Dissidenten, Präsidenten und Gemüsehändler: Tschechische und ostdeutsche Dissidenten 1968–1998*. Essen, 1998, str. 245.

³⁹ Lutz, Annabelle: *Dissidenten und Bürgerbewegung: Ein Vergleich zwischen DDR und Tschechoslowakei*, Frankfurt/Main 1999. str. 146.

⁴⁰ Prečan, Vilém: Lid, veřejnost, občanská společnost jako aktér Pražského jara 1968. in: Pecka, Jindřich; Prečan, Vilém (ed.): *Proměny Pražského jara 1968–1969: Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti*. Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd–Doplňek, Praha – Brno 1993, str. 15.

⁴¹ Kluge, Matthias: „Bausoldat ist man lebenslänglich“: Hansjörg Weigel und das Friedensseminar in Königswalde. in: Widera, Thomas (ed.): *Pazifisten in Uniform: Die Bausoldaten im Spannungsfeld der SED-Politik 1964–1989*. Göttingen, 2004, str. 97.

které bylo možno vidět například ve filmovém klubu v Jeně. Bojovník za lidská práva Wolfgang Templin vzpomíná: „V pátek večer jsme jeli vlakem do Východního Berlína, kam jsme přijeli ráno a šli jsme do Českého kulturního centra, kde jsme strávili i dvanáct hodin. Bylo nás tak kolem dvaceti a shlédli jsme tak čtyři až pět filmů v řadě“.⁴²

Československo se stalo pro východoněmecké občany po stavbě berlínské zdi rovněž jednou z mála destinací, kde se mohli setkat se svými západoněmeckými příbuznými, popřípadě zde strávit i svoji dovolenou. „Navštěvovali jsme galerie, zažili jsme vzednutí kultury, (...) kupovali jsme si časopisy a noviny. Za několik dní pak přišel šok: vpochodování vojsk Varšavské smlouvy. Rozhořčení a pocit studu. Idea socialismu v nás s definitivní platností zemřela,“ vzpomíná Erwin Kratschmer.⁴³

Ideály Pražského jara, zejména pak jistá možnost spojení socialismu s demokracií a občanskými právy, vzbudily zejména mezi východoněmeckými intelektuály velké naděje. Rok 1968 byl dle slov Roberta Havemanna rokem „velkých nadějí a hořkých zklamání“. Pražské jaro pro něho představilo revoluci shora, poslední možnost vítězství „lepších komunistů nad stalinisty“.⁴⁴ Velké naděje v reformní vývoj v Československu vkládal i Rudolf Bahro či Wolf Biermann. Východoněmecké obyvatelstvo však nespatořovalo hlavní přínos Pražského jara v možném prosazení demokratického socialismu, nýbrž dění v ČSSR i PLR chápalo jako pokus „uniknout ze společnosti, která již nebyla chápána jako životaschopná“, jak napsal historik a disident Ilko Sascha Kowalcuk.⁴⁵

Mnoho pozdějších klíčových postav východoněmeckého disentu 70. a 80. let bylo fascinováno především rozvojem kultury a celospolečenským uvolněním v ČSSR. „Pro nás bylo důležité, co se děje v Praze. Neviděli jsme to tak, že teď bude pod Dubčekem krásný socialismus, nýbrž nás fascinoval vývoj a události (2000 slov, zrušení cenzury), to v nás vyvolalo naději, že by to mohlo být v ČSSR úspěšné, a že když to dobře dopadne, tak se něco z toho musí projevit i u nás,“ vzpomíná Gerd Poppe.⁴⁶ Většina lidí tak příliš nevěřila v „de-

⁴² Rozhovor autora s Wolfgangem Templinem z 27. dubna 2006, Berlín.

⁴³ Kratschmer, Erwin: Tatort Böhmen oder Kde domov můj. in: Liebermann, Doris; Fuchs, Jürgen; Wallat, Vlasta ... c.d., str. 32.

⁴⁴ Havemann, Robert: *Fragen Antworten Fragen: Aus der Biographie eines deutschen Marxisten*. München, Piper 1970, str. 230.

⁴⁵ Kowalcuk, Ilko Sascha: „Wer sich nicht in Gefahr begibt...“: Protestaktion gegen die Intervention in Prag und die Folgen von 1968 für die DDR-Opposition. in: Henke, Klaus-Dietmar (ed.): *Widerstand und Opposition in der DDR*. Böhlau 1999, str. 267.

⁴⁶ Rozhovor autora s Gerdem Poppem z 22. 11. 2007, Berlín. V rámci projektu Das andere Osteuropa FSO Bremen.

mokratický socialismus“, uvědomovali si ale provázanost dění v zemích východního bloku, a zdálo se jim, že uvolnění v ČSSR přinutí i Ulbrichta ke změnám dosavadní restriktivní politiky. K tomu však nedošlo, a lipští občané byli v květnu 1968 svědci kulturního barbarství svého rodáka, Waltra Ulbrichta, který nechal odstřelit barokní univerzitní kostel, aby na jeho místě mohla vzniknout děsivá novostavba univerzity Karla Marxe.

Rok 1968 byl v očích východoněmeckého stranického vedení opravdu velmi hektický. V dubnu 1968 byla všelidovým hlasováním schválena nová Ústava, která nejenže omezila působení evangelické církve, ale především v ní byla zakotvena vedoucí úloha strany ve společnosti. Stranický komentář pak tuto první socialistickou Ústavu prezentoval jako definitivní rozhod východoněmeckého lidu s imperialistickým západním Německem.⁴⁷ V tomto roce se také slavilo 150. výročí narození Karla Marxe a Walter Ulbricht hodlal na konci června oslavit své 75. narozeniny.

Je všeobecně známo, že Ulbricht patřil k nejzarytějším odpůrcům Pražského jara. Během tzv. drážďanského tribunálu 23. března 1968 otevřeně kritizoval československá média a varoval, „že náš společný nepřítel, imperialismus, nespí. Snaží se naopak využít nové problémy, které se v jednotlivých socialistických zemích objevily proti nám všem“.⁴⁸ Od května téhož roku zahájily východoněmecké sdělovací prostředky masivní protireformní kampaň, která se však zcela minula účinkem. Interní informace SED jasně dokládají, že se východoněmecké obyvatelstvo raději informovalo ze západních médií a při diskuzích v základních stranických organizacích docházelo stále častěji ke kladení otázek, které „nedostatečným způsobem zohledňovaly třídní hledisko“. „Neměli bychom se míchat do poměrů v ČSSR, tak jako jsme se nemíchali do dění v Rumunsku či Jugoslávii; odstranění nedostatků ve vedení přeci neohrožuje socialismus; dělnická třída v Československu musí být velmi nespokojena, neboť jinak by třídní nepřítel stěží mohl získat v tak krátké době tak masovou podporu“, najdeme v jedné z mnoha zpráv o diskuzi v základních stranických organizacích.⁴⁹ Propaganda pak narážela na odmítnutí zejména u těch lidí, kteří

⁴⁷ *Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik: Dokumente, Kommentar*. Band I, Erfurt 1969, str. 215–216.

⁴⁸ Priess, Lutz; Kural, Václav; Wilke Manfred: *Die SED und der „Prager Frühling“ 1968: Politik gegen einen „Sozialismus mit menschlichem Antlitz“*. Berlin, Akademie Verl., 1996, str. 74.

⁴⁹ Archiv RHG (Robert Havemann Gesellschaft)-Berlin, Die SED und das Jahr 1968, Erste Information über die Probleme der ČSSR im Bereich der Abteilung Wirtschaftspolitik der unterstellten Grundorganisationen, Magdeburg 23. 7. 1968, list 2.

se vrátili z Československa a na vlastní oči mohli spatřit, co se dělo v Praze a jiných městech.

Velmi zajímavým svědectvím je příběh Bernda Eisenfelda, který byl nakonec kvůli protestům proti intervenci odsouzen na dva a půl roku do vězení. V prvním májovém týdnu roku 1968 navštívil spolu se svým bratrem Prahu a do svého deníku si posléze zapsal: „Lidé kolem nás působí svobodně a sebevědomě. My se naopak cítíme poněkud konzervativně, a to i pokud jde o naše oblečení.“

Během pobytu se dostal spontánně do rozhovoru s několika lidmi, kteří byli na jedné straně nadšeni děním v ČSSR, na straně druhé poněkud pesimističtí, pokud jde o následující vývoj. Mnozí z Pražanů vyjádřili rovněž svoji lítost nad poměry, které vládou v NDR a upozornili na ojedinělou možnost volně cestovat. „Nyní je to prostě fantastické, jen kdyby to tak zůstalo,“ řekl malíř, jenž před Národním divadlem prezentoval své obrazy. Při této příležitosti ukázal Eisenfeldovi svoji knihu hostů. „V zápisech východních Němců se zrcadlí závist pestrobarevného světa tohoto malíře a také kritika bledosti a monotónnosti v NDR. I my jsme přidali náš názor“, píše autor deníku 6. května a loučí se s Prahou. „Cesta zpět probíhá nerušeně. Přijíždíme do Drážďan a cítíme se opět ztraceni“, končí zápis o této cestě do Prahy.⁵⁰

Ve tři čtvrtě na šest ráno 21. srpna zazněla ve východoněmeckém éteru první zpráva tiskové kanceláře ADN o internacionální pomoci, o kterou mělo požádat československé vedení. Za dalších patnáct minut již byla přenášena zpráva sovětské tiskové agentury o vojenské intervenci do Československa. Východoněmecké složky měly od 29. července plnou pohotovost a dvě divize byly podřízeny přímo sovětskému velení. Ačkoli stranické vedení kladlo v pozdějším období důraz na účast Lidové armády v „socialistické koaliční armádě“, dokládá nový výzkum, že východoněmečtí vojáci překročili československé hranice pouze ojediněle. Sedmá tanková divize i jedenáctá motorizovaná obrněná divize zůstaly nakonec deponovány na východoněmecké straně, byly však připraveny kdykoli přispěchat okupantům na pomoc. Přesto jsou dokumentovány případy výskytu vojáků Lidové armády NDR na našem území. Jednalo se o příslušníky druhého zpravodajského regimentu, který přišel spolu se sovětskou armádou do ČSSR z Polska, a jehož účelem bylo zajistit informační spojení mezi Východním Berlínem a Milovicemi.⁵¹

⁵⁰ Deník Bernda Eisenfelda, zápis ze 14. května 1968, Archiv autora.

⁵¹ Blíže k tématu Srv: Wenzke, Rüdiger: Die Nationale Volksarmee (1956–1990). in: Diedrich, Torsten (ed.), *Im Dienste der Partei: Handbuch der bewaffneten Organe der DDR*, Berlin, Links 1998, str. 488.

Samotná intervence narazila ve východoněmecké společnosti na celkové odmítnutí, byť většina obyvatel nenašla odvahu a zvolila raději zažitou cestu útěku do soukromí. Pozdější občanská aktivistka, Ulrike Poppe, vzpomíná na srpen 1968 následovně: „Byla jsem zrovna s rodiči v Polsku, a když jsme slyšeli, že do Prahy přijely tanky, byl to pro nás šok, neboť jsme všichni Pražské jaro vnímali jako velkou naději. Působilo to na nás deprimujícím dojmem. Moji rodiče mi ale říkali, že invaze vlastně jen potvrdila jejich názor, že se proti režimu nedá nic dělat. Sověti mají vše pod kontrolou a základní poučení Pražského jara tedy zní: neangažuj se.“⁵²

Zpráva o intervenci do Československa však přesto vyvolala v NDR ojedinělou vlnu odporu. Pro levicové východoněmecké intelektuály představovala intervence jistou „zradu na světové revoluci“, a Wolfgang Leonhard – autor proslulé knihy *Revoluce propouští své děti* – výstižně upozornil na skutečnost, že k větší diskrepanci mezi politikou KSČ a SED snad už ani nemohlo dojít.⁵³ „Intervence byla ranou, jež se mne tak osobně dotkla, jako kteréhokoliv nejan-gažovanějšího československého aktéra,“ uvedl Bahro během rozhovoru v létě 1977.⁵⁴ Podobný prožitek najdeme i u spisovatele a autora jedinečné knihy *Báječná léta*, Reinera Kunzeho. Spřízněn s českým národem skrze svoji manželku a překlady básní Jana Skácela do německého jazyka, sledoval dění v Československu s velkým zájmem. „Poslouchám téměř bez přerušení československý rozhlas. V tomto týdnu jsem zestárl o deset let,“ napsal Kunze, jehož žena zakopla o květiny, které byly jako projev solidarity položeny před jejich dům v den intervence.⁵⁵

Východoněmecké bezpečnostní orgány registrovaly do 21. listopadu 1968 více jak dva tisíce projevů tzv. nepřátelského jednání, tedy projevů sympatií s československým obyvatelstvem. Nejčastější formou byly přitom nápisy na domech (Ať žije Dubček, Ulbricht zrádce) a velké množství letáků. Jen ve Východním Berlíně se objevily na téměř čtyřech stech místech a státní bezpečnost jich do počátku září zaregistrovala více jak tři a půl tisíce. Skutečný počet však musel být mnohonásobně větší, neboť mnoho lidí nalezené letáky neodevzdalo, a buď je zničilo, nebo si je ponechalo. Spisovatelka a občanská akti-

⁵² Rozhovor s Ulrike Poppe, vedl Alexander von Plato 27. 9. 2007, Berlin. V rámci projektu Das andere Osteuropa FSO Bremen.

⁵³ Leonhard, Wolfgang: *Meine Geschichte der DDR*. Berlin, Rowohlt, 2007, str. 177.

⁵⁴ Herzberg, Guntolf; Seifert, Kurt: *Rudolf Bahro-Glaube an das Veränderbare: Eine Biographie*. Berlin 2002, str. 101.

⁵⁵ Kunze, Reiner: *Deckname „Lyrik“: Eine Dokumentation von Reiner Kunze*. Frankfurt/M., 1990, str. 17.

vistka Franziska Groszerová kupříkladu vzpomíná na to, jak spolu se svoji přítelkyní rozvázela na dně dětského kočárku desítky letáků, které pak obě vyhazovaly z jedoucího vlaku východoberlínské nadzemní dráhy.⁵⁶ Ze zprávy tajného spolupracovníka „Waltra“ – jejího tehdejšího muže Gerta – víme, že na letácích bylo mimo jiné napsáno: „Rusové pryč z Prahy, Svobodu pro Československo“.

Rovněž Bernd Eisenfeld, který bezprostředně po okupaci poslal solidarizující telegram československému zastupitelství ve Východním Berlíně, distribuoval v září 1968 v Halle vlastnoručně vyrobené letáky, ve kterých použil Leninův citát o protiprávnosti anexe. Podle svých vzpomínek jich roznosl něco přes jedno sto, a do svého deníku si pro případ odhalení napsal: „Počítám nejvýše se dvěma dny či varováním“.⁵⁷ „Člověk ale nemohl myslet na to, co by to pro něho mohlo znamenat. To by člověk nemohl dělat vůbec nic,“ uvedl Eisenfeld.⁵⁸ Již během druhého dne roznášení letáků byl však zatčen a v březnu 1969 odsouzen. „Ekonom Bernd Eisenfeld je zažalován podle § 106 trestního zákona NDR, neboť svoji aktivitu dělal s cílem navádět občany NDR proti socialistickému společenskému řádu. Tím, že označil bratrskou pomoc států socialistického tábora jako odporující mezinárodnímu právu a přirovnal ji k anexi, dopustil se trestného činu protistátního štvání,“ uvedl Eisenfeldův žalobce při procesu.⁵⁹

Na velvyslanectví ČSSR ve Východním Berlíně proudily tisíce dopisů a petic, ve kterých jejich pisatelé vyjadřovali podporu československému národu. Došlo však i k více jak sedmdesáti pokusům o uspořádání protestních demonstrací, ke kterým se sešlo maximálně dvě stě osob. Podobné akce však byly krátce po zahájení likvidovány bezpečnostními složkami. Pro stranické vedení bylo nepřijemné, že kritika se objevila i ve vlastních řadách. Podle shrnujícího přehledu o náladě obyvatelstva z 26. srpna 1968 docházelo nejčastěji k následujícím kritickým připomínkám k intervenci:

- a) došlo k porušení principů mezinárodního práva, neboť intervence probíhala proti vůli československého národa
- b) dochází k častému zpochybňování toho, že by tzv. patriotické síly v KSČ požádaly o bratrskou pomoc

⁵⁶ Rozhovor autora s Franziskou Groszer z 24. 8. 2008, Praha.

⁵⁷ Deník Bernda Eisenfelda, zápis ze 21. září 1968, archiv autora.

⁵⁸ Rozhovor autora s Berndem Eisenfeldem z 23. 8. 2008, Praha.

⁵⁹ Aus der Anklageschrift, dokument poskytnutý autorovi Berndem Eisenfeldem, 2 listy, zde list 1. Archiv autora.

- c) intervence je vměšováním se do vnitřních záležitostí a mezi lidmi se stále častěji hovoří o okupaci, agresi a invazi
- d) v posledních dnech se množí kritické hlasy k účasti Lidové armády na intervenci a je zde činěna paralela s rokem 1938
- e) objevují se také názory, které poukazují na ustavičnou kritiku USA v médiích za válku ve Vietnamu, ačkoliv jsme to samé udělali Československu.⁶⁰

Ze statistik o zadržených účastnících rozličných solidarizujících akcí jednoznačně vyplývá, že se jednalo převážně o mladé lidi do třiceti let.⁶¹ Nejpočetnější pak byla věková skupina 18 až 21 let. Zatímco intelektuálové a studenti se na protestních akcích objevili spíše sporadicky, tvoří mladí dělníci rozhodující sociální skupinu. Podle historika Michaela Hofmanna se tak do jisté míry dá hovořit v souvislosti s protestní vlnou roku 1968 o protestu dělníků, kteří „pochopili, že se za řeči o socialistickém internacionalismu ve skutečnosti skrývá nečestná a nesolidární politika“.⁶²

Při pohledu na členskou základnu východoněmeckých opozičních skupin 80. let vystupuje do popředí ještě jeden zajímavý fenomén. Mnozí z nich totiž prožívali události roku 1968 nejen velmi intenzivně, ale dostali se v souvislosti se svojí účastí na rozličných formách protestu proti okupaci do prvního a mnohdy rozhodujícího konfliktu s režimem. 21. srpen 1968 se tak s železnou pravidelností objevuje při životopisném vyprávění představitelů východoněmeckého disentu jako příklad důležité „existenční zkušenosti“, jak se vyjádřil Reinhard Weißhuhn, jehož spolužák byl zatčen poté, co poslal svému českému kamarádovi solidární dopis, který byl zachycen východoněmeckou státní bezpečností.⁶³ I pro Joachima Gaucka, jehož konflikt s režimem začal již v létě 1951, poté co byl jeho otec bez udání důvodu deportován na osm let do sovětského lágru, představuje Pražské jaro pozoruhodný historický mezník. „Sověti tentokráte poslali tanky proti modelu socialismu, což byl zásadní rozdíl oproti

⁶⁰ Archiv RHG-Berlin, Die SED und das Jahr 1968; Zusammenfassende Einschätzung über Stimmung und Meinung der Bevölkerung zur Lage in der ČSSR, 26. 8. 1968, 15 listů zde list 7.

⁶¹ Pro přesnější údaje Srv: VILÍMEK, Tomáš: Reakce východoněmeckého obyvatelstva na ideje a potlačení Pražského jara v roce 1968. in: Blažek, Petr (ed.): Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989. Dokořán – FF UK, Praha 2005, str. 290–306.

⁶² Hofmann, Michael: „Solidarität mit Prag“: Arbeiterproteste 1968 in der DDR. in: Gehrke, Bernd; Horn, Gerd-Reiner (ed.): *1968 und die Arbeiter: Studien zum „proletarischen Mai“ in Europa*. Hamburg, 2007, str. 102.

⁶³ Rozhovor autora s Reinhardem Weißhuhnem z 25. 4. 2006, Berlin.

roku 1953 či 1956, kdy socialismus vůbec nikdo nechtěl. Porážkou Pražského jara tak přišli Sověti o poslední zbytek renomé, který jim ještě zbýval,“ uvedl Gauck.⁶⁴

Reformní snahy československého vedení byly od počátku vnímány východoněmeckými čelními představiteli velmi negativně, a Walter Ulbricht neváhal již v březnu 1968 v Drážďanech použít příměru o „plíživé kontrarevoluci“ v Československu. Uvolnění v oblasti kultury a sdělovacích prostředků stálo v příkrém rozporu s jistou „dobou ledovou“, která od roku 1965 vládla v NDR. Cílem tohoto příspěvku je především přiblížit reakci východoněmecké společnosti na srpnovou okupaci, která vyvolala ojedinělou vlnu odporu. Jen během prvních dvou měsíců po srpnu 1968 registrovaly východoněmecké bezpečnostní orgány více jak dva tisíce projevů kritiky intervence, nabírající nejčastěji formu letáků, nápisů na zdech, ale i malých demonstrací. Nositeli těchto protestů přitom byli především mladí, kteří v intervenci spatřovali bezprecedentní akt agrese, jež nebylo možné přejít mlčením. Podobné pocity však měla i řada východoněmeckých intelektuálů, vkládajících značné naděje do experimentu „socialismu s lidskou tváří“. Porážka Pražského jara a první zážitky perzekuce v souvislosti s účastí na rozličných formách protestu proti východoněmecké účasti na ni, se trvale zapsaly do paměti řady představitelů východoněmeckého disentu, tak jako tomu bylo v případě Bernda Eisenfelda, jehož příběh je představen v této studii.

⁶⁴ Rozhovor s Joachimem Gauckem, vedl Alexander von Plato 6. 2. 2008, Berlin. V rámci projektu Das andere Osteuropa FSO Bremen.

Petr Cajthaml

Revolta jako nástroj kontrarevoluce?

Dobová interpretace protestů a demonstrací v letech 1967–1969

Oživení zájmu veřejnosti o veřejný život a politiku v Československu v letech 1968–69 sebou přineslo i celou řadu neorganizovaných spontánních veřejných akcí a demonstrací. V období předcházejícím i následujícím by byly chápány jako jednoznačně protirežimní vystoupení a byly by řešeny přísným policejním zákrokem a jednoznačným politickým odsudkem. Reformy Pražského jara, které s sebou mimo jiné přinesly respektování ústavně zaručené svobody shromažďování, si vynutily i změnu přístupu k těmto z hlediska moci nechtěným projevům politického uvolnění. Po srpnové okupaci se reakce moci na podobná vystoupení postupně vracela ke standardu předchozích let. Proměny způsobu, jakým režim reagoval na tyto akce v politických usneseních a oficiální propagandě odrážely změny politické situace a chápání občanských svobod.

Ve svém příspěvku se soustředím na dobovou interpretaci vybraných nepovolených a neoficiálních demonstrací a protestů v období let 1967–1969, které se setkaly s negativní reakcí moci.

Říjen 1967 (Strahov)

Událostí, která do značné míry formovala způsob reakcí moci na nepovolená shromáždění a demonstrace v období Pražského jara, byly tzv. Strahovské události. Dne 31. října 1967 došlo ke spontánní demonstraci studentů bydlících v areálu kolejí na pražském Strahově. Důvodem byl kritický technický stav kolejí a bezvýslednost podnětů k jeho řešení.

Průvod studentů, který směřoval do středu města, byl zastaven na pražské Malé Straně Veřejnou bezpečností a byl zatlačen zpět na Strahov. Během zásahu proti průvodu a posléze i na samotných kolejích došlo k řadě násilností proti studentům.⁶⁵ Tvrdý zásah Veřejné bezpečnosti se setkal s velkým ohlasem. Postiženým studentům se podařilo získat sympatie velké části veřejnosti a sdělovacích prostředků. Zastali se jich i rektori Českého vysokého učení technického a Univerzity Karlovy. Postup policejních jednotek se stal předmětem vzrušených diskuzí a polemik.

⁶⁵ O Strahovských událostech naposledy Pažout, Jaroslav: „Chceme světlo! Chceme studovat!“: Demonstrace studentů z vysokoškolských kolejí v Praze na Strahově 31. října 1967. in: *Paměť a dějiny*. 1/2008, str. 4–13.

Vedení ministerstva vnitra se zasahujících příslušníků VB zastalo a celý zásah hodnotilo jako oprávněný. K tomuto stanovisku se po bouřlivé debatě přiklonilo i stranické vedení.⁶⁶ Pod tlakem veřejnosti se však zákrok bezpečnosti přesto stal předmětem vyšetřování inspekce ministra vnitra a orgánů prokuratury. Přestože přehmaty příslušníků VB nakonec nebyly potrestány, byl jejich zásah proti studentům jednou z klíčových událostí, které utvářely nový přístup vůči neoficiálním a nepovoleným veřejným vystoupením. Zásah Veřejné bezpečnosti proti protestujícím studentům se stal jednou z typických kritizovaných „deformací“ režimu prezidenta republiky a prvního tajemníka KSČ Antonína Novotného.

Spontánní shromáždění a demonstrace, jichž proběhla během Pražského jara celá řada, proběhly proto bez zásahu složek bezpečnosti. Obnovená svoboda shromažďování se stala jedním ze symbolů realizace polednové reformní politiky a jedním z bodů, které diferencovaly postoje ve stranickém a státním vedení. „Konzervativci“ zpravidla zásahy bezpečnosti hájili a nepovolená veřejná shromáždění kritizovali jako akce organizované pravicovými či jinak protisocialistickými živly. Reformisté oproti tomu využívali podpory, které se jim na podobných akcích dostávalo, a případné problémy týkající se těchto akcí se snažili spíše bagatelizovat. Proměnu přístupu k dříve netolerovatelným spontánním shromážděním můžeme vidět i ve zprávách o bezpečnostní situaci, které vypracovávalo nové reformní vedení ministerstva vnitra. V první polovině srpna 1968 probíhala v Praze řada shromáždění, na nichž byly sbírány podpisy pod petici požadující rozpuštění Lidových milicí, byla provolávána hesla kritizující nátlak Varšavské smlouvy a požadující skutečnou demokracii v Československu. Zprávy ministerstva vnitra (na rozdíl od situace na jaře 1968, kdy byly u moci ještě konzervativci) určené vládnímu a stranickému vedení hodnotí radikály mezi demonstranty jako izolované a průběh akcí jako klidný.⁶⁷

⁶⁶ Národní archiv ČR, fond Ústřední výbor Komunistické strany Československa (ÚV KSČ), předsednictvo 1966–1971, svazek 49, archivní jednotka 51, bod 18, Zpráva o dosavadním řešení problémů mezi pražskými vysokoškoláky, 28. 11. 1967.

⁶⁷ Informace připravoval tzv. Operační štáb MV zřízený v polovině července 1968 novým I. náměstkem ministra vnitra Stanislavem Padrůnkem. Archiv bezpečnostních složek, fond Inspekce ministra vnitra, druhý díl, inv. j. 153 Operační štáb MV – vyšetřování činnosti v roce 1968. Edice některých informací in: Koudelka, František; Suk, Jiří (eds.): *Ministerstvo vnitra a bezpečnostní aparát v období Pražského jara 1968 (leden – srpen 1968)*. Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky – Doplněk, Brno 1996. str. 214–218.

Listopad 1968

Situace se pochopitelně proměnila po srpnové okupaci a podepsání Moskevského protokolu, které kodifikovaly podmínky pobytu okupačních vojsk a první omezení vnucená okupačními vojsky. Svoboda shromažďování sice nebyla ihned fakticky zrušena, byla však výrazně omezena právě moskevskými protokoly a jimi vynuceným omezením kritiky pobytu sovětských vojsk a Sovětského svazu vůbec. Vedle faktického obnovení cenzury a omezení svobody tisku, se to nejvíce dotklo svobody shromažďování. Demonstrace a manifestace, které spontánně probíhaly v Československu, a byla na nich kritizována okupace, dávaly sovětskému vedení příležitost kritizovat československé úřady. V den 50. výročí vzniku Československa, 28. října 1968 došlo v Praze a v dalších městech ke spontánním shromážděním, během nichž byla provolávána protiokupační a protisovětská hesla. Proti tomu SSSR ostře protestoval.⁶⁸

Další datem, kdy bylo možno očekávat další veřejné protesty proti okupaci, bylo výročí sovětské bolševické revoluce 7. listopadu. Ve dnech 6. a 7. listopadu 1968 skutečně došlo v Praze, v Brně a v dalších městech k protiokupačním vystoupením mládeže. Proti shromážděním zasáhla za použití obušků, slzného plynu a vodních děl Veřejná bezpečnost a Lidové milice. Od podzimu roku 1967 šlo o první veřejné vystoupení, proti kterému zasáhly československé bezpečnostní složky. Pokyn k zásahu byl vydán v období zvýšeného sovětského tlaku na československé vedení. Ačkoliv demonstrace nesla rysy jasně politického protisovětského vystoupení, oficiální státní a stranická místa se ji i krok bezpečnosti snažila spíše bagatelizovat. O akci byla vydána jen stručná úřední zpráva.⁶⁹ Protest proti pobytu sovětských vojsk a domácím kolaborantům byl vykládán jako spíše nepolitická záležitost. Samotný zásah bezpečnostních složek byl prezentován ne jako akce k zabránění politických protestů, ale jako opatření k obnovení pořádku a zajištění plynulosti dopravy. Demonstrace byla prezentována jako akce izolovaných, asociálních skupin. Důvodem byla snaha zabránit rozšíření protestů, zejména obavy před zapojením radikalizujících se studentů v souvislosti s blížícím se výročím 17. listopadu.⁷⁰ Byly

⁶⁸ O tom např. Záznam z čs. velvyslance v Moskvě Vladimíra Kouckého o jednání s náměstkem ministra zahraničí SSSR Leonidem Iljičovem 30. 10. 1968. Edice in: Vondrová, Jitka; Navrátil, Jaromír (eds.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Zář 1968 – květen 1970*. Brno-Praha, Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Doplněk, 1997, str. 163–164.

⁶⁹ *Rudé právo*, 9. 11. 1968, Zpráva o událostech 7. listopadu.

⁷⁰ Studentské protesty nakonec proběhly formou okupační stávky na vysokých školách ve dnech 19. – 21. listopadu 1968. Více viz příspěvek Jakuba Jareše.

proto popírány zprávy o účasti studentů na demonstraci 7. listopadu, mladí lidé na demonstraci byli údajně učni a mladí dělníci. Tomu odpovídala i oficiální vyjádření představitelů ministerstva vnitra o demonstraci.⁷¹

Leden 1969

V lednu 1969 otřásl Československem protestní sebeupálení studenta Jana Palacha. Po jeho smrti se odehrála řada manifestačních shromáždění, většina z nich proběhla bez zásahu bezpečnostních složek, některých se dokonce účastnili i oficiální státní a straníční představitelé. V neděli 26. ledna 1969 proběhlo v Praze další z četných shromáždění. Tentokrát nemělo charakter pietní manifestace, ale demonstračního průvodu. Jeho účastníci se vydali z Václavského náměstí na Malou Stranu k sídlu České národní rady a po té zpět na Václavské náměstí, kde byl zbytek průvodu rozeznán příslušníky Veřejné bezpečnosti. Celkem 199 účastníků demonstrace bylo zatčeno. Způsob informování o zásahu odrážel rozdílná stanoviska sdělovacích prostředků. České noviny se omezily (jako v případě demonstrací v listopadu 1968) většinou na úřední zprávy⁷² a zásah bezpečnosti hodnotily jako pořádkové opatření. Účastníci demonstrace byli popisováni jako extremisté bez většího vlivu na společnost. Na Slovensku však tisk demonstracím a zásahu přikládal politický charakter.⁷³

Březen 1969

Ve dnech 21. a 28. března 1969 se na hokejovém mistrovství světa ve Stockholmu utkala československá a sovětská družstva. Čechoslováci v obou utkáních vyhráli. Obě vítězství doprovázely mohutné veřejné oslavy československých fanoušků. Ty zejména po druhém vítězství přerostly v masové protisovětské demonstrace, jejichž nejznámějším projevem bylo zničení pražské kanceláře sovětské letecké společnosti Aeroflot. Nasazení československých bezpečnostních složek bylo opožděné a nedostatečné.

První oficiální propagandistická reakce se nelišila od informování o podobných protestech v předchozí době. Byla vydána oficiální tisková zpráva, která

⁷¹ K tomu např. vyjádření náměstka ministra vnitra Egida Pepicha: Pepich, Egid: Nebyli to vysokoškoláci, in: *Mladá fronta*. 13. 11. 1968.

⁷² Ministerstvo vnitra k pokusům o narušení veřejného pořádku v Praze, in: *Rudé právo*. 27. 1. 1969. též: 199 osob předvedeno na VB, in: *Rudé právo*. 28. 1. 1969. též: K narušení veřejného pořádku, *Rudé právo*. 28. 1. 1969.

⁷³ Rozvaha – podpora (Extremistické živly nepochodily, uznanie príslušníkom ZNB), in: *Pravda* (bratislavská). 28. 1. 1969. též: V súladě so zákonom, in: *Pravda* (bratislavská). 28. 1. 1969.

protesty hodnotila jako akce izolovaných extrémních skupin, které nemají podporu většiny společnosti.⁷⁴ Demonstrace však Sověti využili k tvrdému nátlaku na Dubčekovo stranické vedení⁷⁵ (dodnes se spekuluje na podílu KGB a Státní bezpečnosti na vyvolání nejzávažnějších excesů). Po ultimativních sovětských stanoviscích byl přehodnocen i oficiální československý postoj. Také v československých oficiálních stanoviscích se začaly objevovat tvrzení o závažnosti demonstrací, jejich organizování pravicovými a antisocialistickými silami ze zahraničí. V prohlášeních se objevily pasáže o negativní roli sdělovacích prostředků a podcenění situace stranickým vedením.⁷⁶ Soustředěný sovětský tlak, odůvodňovaný nezládnutím tzv. hokejových událostí Dubčekovým vedením, nakonec vyústil v dubnu 1969 v do značné míry vynucenou výměnu na postu šéfa KSČ.⁷⁷

Srpen 1969

Od jara roku 1969 se stala ústavně zaručená svoboda shromažďování opět fiktivní, řešení řídoucích protestů mocenskou silou začalo být režimem opět považováno za samozřejmé, nikoliv výjimečné. Definitivní tečkou za spontánním naplňováním svobody shromažďování byly demonstrace spojené s prvním výročím srpnové okupace. Ve dnech 16. – 21. srpna 1969 proběhly v řadě českých a slovenských měst masové demonstrace a pouliční nepokoje, proti nimž byly nasazeny silné jednotky bezpečnosti, Lidových milicí a armády. V Praze se je podařilo potlačit teprve po nasazení tanků a další těžké techniky. Zásah si vyžádal v Praze a Brně pět mrtvých a řadu zraněných. Masové protirežimní demonstrace byly dobovou propagandou vykládány již zcela politicky jako pokus o „kontrarevoluční vystoupení“. Vyvrcholením propagandy bylo zvláštní vydání *Rudého práva* s podtitulem *Neprošli, Reportéři Rudého práva o nedávných událostech*,⁷⁸ jehož autoři se skrývali pod pseudonymy Karel Janík a Ota Staník. Za těmito jmény se skrývali redaktor *Rudého práva* Stanislav Oborský a tiskový tajemník ministerstva vnitra Jan Kovář.

⁷⁴ Ministerstvo vnitra ČSR k událostem 28. a 29. března 1969. in: *Rudé právo*. 1. 4. 1969.

⁷⁵ Prohlášení ústředního výboru KSSS a vlády SSSR, 31. 3. 1969, edice dokumentů in: Vondrová, J., Navrátil, J., c.d., str. 288–290.

⁷⁶ Vláda ČSSR k událostem 28. a 29. března, in: *Rudé právo* (a další deníky). 3. 4. 1969. též: Prohlášení předsednictva ústředního výboru KSČ. in: *Rudé právo* (a další deníky). 3. 4. 1969. též: Nehazardovat s osudom. *Pravda* (bratislavská), 3. 4. 1969,

⁷⁷ Více Doskočil, Zdeněk: *Duben 1969: anatomie jednoho mocenského zvratu*. Praha, Doplněk, 2006.

⁷⁸ *Neprošli... Reportéři Rudého práva o nedávných událostech: Dokumentární reportáž ze srpnových dnů 1969*. Praha, 1969.

Na více než třiceti stranách přinesli řadu fotografií z míst protisovětských nepokojů. Popisky fotografií a komentáře interpretovaly (či spíše dezinterpretovaly) demonstrace z několika hledisek: podle propagandy měly demonstrace formu kontrarevolučních bojůvek organizovaných agenty západních tajných služeb, ti údajně seděli v automobilech západních značek, které se pohybovaly v ulicích. Na ulicích rozhodovali muži v černých (slunečních) brýlích. Prsty demonstrujících vztyčené k vítěznému „V“ byly údajně jedním z mnohých domluvených signálů kontrarevoluce.

Druhým cílem komentářů a fotografií bylo „znechutit“ účastníky demonstrací většině čtenářů z řad „slušných“ lidí. Vybrané fotografie měly ilustrovat násilný charakter demonstrace, častým doprovodným jevem mělo být rabování obchodů a ničení majetku. Obraz řadových účastníků demonstrace („*těch s nimiž se spřáhlo centrum kontrarevoluce*“) dokreslovala série portrétů zadržených, iniciály pod portrétní fotografií byly doplněny krátkým výpisem z trestního rejstříku.

Spontánní politická demonstrace tak byla představena jako přísně organizovaná akce, výsledek kooperace západních tajných služeb, jejich domácích pomahačů a kriminálního podsvětí. Rozsáhlá operace špiónů, drobných zlodějů a výtržníků tak nakonec zaplnila prázdné místo. Podle propagandy byly srpnové nepokoje roku 1969 onou kontrarevolucí, proti které před rokem (21. 8. 1968) přijely zasáhnout vojska Varšavské smlouvy.

Srpen 1970 (demonstrace která nebyla)

Druhé výročí okupace Československa vojsky „spřátelených“ států se odehrávalo již v jiné atmosféře. K očekávaným pouličním protestům již nedošlo, přesto se dobová propaganda k tématu demonstrací v srpnu 1970 vrátila. Československá televize v této době odvysílala dokumentární film *Obchod s důvěrou*. Pořad navazoval na dokument odvysílaný již v dubnu roku 1970 (*Svědectví od Seiny*), představoval konstrukci spikleneckého kontrarevolučního centra, které měl řídit literární vědec prof. Václav Černý. On a několik dalších intelektuálů mělo být organizátory československé krize v letech 1968–69. Reforma socialismu jim měla být údajně jen zástěrkou k nastolení vlastního nedemokratického autoritativního či polofašistického režimu.

Důležitým nástrojem jejich pokusu měly být i demonstrace a ostatní spontánní akce veřejnosti. Byly představeny v jednoznačně negativním světle, s odkazy na podobné události v zahraničí. Demonstrace mládeže tak byly srovnávány s násilnými protesty studentů v roce 1968 v Západním Berlíně a v Paříži. Srpnové protesty v roce 1969 byly přestaveny jako symbol včas potlačené ná-

silné kontrarevoluce. Kam měl vývoj směřovat, ukázaly archivní záběry z maďarského povstání v roce 1956. Salónní intelektuál a vědec prof. Václav Černý byl představen jako krvelačný intrikán, který by se nezastavil ani před pověstným věšením komunistů na lucernách. Antikomunismus a násilí tak byly představeny jako hlavní program pouličních demonstrací v Československu v letech 1968–69.

Obnovená svoboda shromažďování se stala jedním ze symbolů Pražského jara, její postupné omezování doprovázelo nástup normalizace a postupné utužování režimu. Spontánní, nekontrolovaná vystoupení byla chápána jako jednoznačně nebezpečný doprovodný jev destrukce autoritativní moci. I proto se staly jedním z terčů dobové propagandy a byly zasazeny do umělé konstrukce kontrarevolučního spiknutí.

Zdeněk Nebřenský

Představy československé mládeže o západoevropské levici před rokem 1968

V následujícím textu se pokouším odpovědět na otázku, jakým způsobem transnacionální mobilita, kontakty překračující hranice sovětského impéria a mezinárodní jednání nestátních aktérů, jinak řečeno zahraniční cesty československé mládeže do západní Evropy v šedesátých letech 20. století ovlivnily středoevropský oficiální diskurs.⁷⁹ V obecné rovině argumentuji, že diskursivní změna veřejně viditelná během roku 1968 byla zásadně ovlivněna představami o životním stylu představitelů západoevropské levice. Tyto představy si osvojovaly středoevropské mocenské elity prostřednictvím svých cest do západoevropských měst dlouho před rokem 1968. Toto obecné tvrzení dokazuji na konkrétním příkladu rozboru výročních zpráv pracovníků a pracovníc mezinárodního oddělení a cestovního odboru ÚV ČSM o zahraničních cestách, vztazích a kontaktech se západní Evropou.⁸⁰ Pracovníci uvedeného oddělení a odboru ÚV ČSM dostávali tyto zprávy od politických vedoucích, kteří se zahraničních cest osobně účastnili.⁸¹ Mezinárodní oddělení ÚV ČSM zprávy z cest shrnulo a dále je postoupilo předsednictvu ÚV ČSM, které je doručilo příslušnému oddělení ÚV KSČ. Jeho spolupracovníci již jednou upravenou zprávu z cest znovu proškrtali a zdůraznili ta slova a věty, které byly relevantní pro připravovaný text o mezinárodní činnosti projednávaném v příslušném bodě na zasedání politického byro ÚV KSČ.

Přestože slovy W. Churchilla spustil Sovětský svaz na západní hranici svého impéria želenou oponu, interakce mezi Východem a Západem, Severem či Jihem tak docela přerušeny nebyly.⁸² Tvrzení H. G. Skillinga, že se komunistický *coup d'état* po roce 1948 exkluzivně odvíjel pouze jediným „východním“ směrem a podle představ sovětských mocenských elit vyloučil z většiny

⁷⁹ Mergel, Thomas: Transnationale Mobilität, Integration und Herkunftsbewusstsein: Migration und europäisches Selbstverständnis im 19. und 20. Jahrhundert, in: Hartmut Kaelble, Martin Kisch (Hg.): *Selbstverständnis und Gesellschaft der Europäer – Aspekte der sozialen und kulturellen Europäisierung im späten 19. und 20. Jahrhundert*, Lang, Frankfurt / Main, 2008, str. 252 nn.

⁸⁰ Národní archiv, fond ÚV ČSM – Praha, kr.147/12, Rozbor mezinárodní činnosti ÚV ČSM – Organisoání mezinárodní činnosti ÚV ČSM a v ČSM.

⁸¹ V následujícím textu bude užíván buď mužský nebo ženský rod v případě, že příslušná činnost se týkala výhradně mužů nebo žen.

⁸² Havighurst, Alfred F.: *Britain in Transition: the twentieth century*, University of Chicago Press, Chicago, 1985, str. 392.

oblastí kultury, včetně vzdělání a vědy, všechny západní elementy, bude v následujícím textu v mnohém doplněno.⁸³ Proměnili se především aktéři transnacionální mobility a mnohostranných interakcí, které překračovaly hranice mezi Východem a Západem. Skupiny privilegované v meziválečné občansko-kapitalistické společnosti byly nuceny zůstat na jedné straně politické hranice. Jejich místa zaujali přední představitelé a představitelky vytvářející se „nové“ socialistické společnosti. Jednotlivé fronty Studené války např. izraelské volby, protijugoslávská kampaň, začátek Korejské války, povstání v NDR, polské události, maďarská revoluce, Suezská krize v roce 1956, stavba Berlínské zdi nebo nakonec i Pražské jaro 1968, ovlivňovaly rozsah transnacionální mobility i prostory, kam nestátní aktéři směřovali⁸⁴. Demokratizace, která umožnila širokým vrstvám společnosti cestovat, se prosadila ve východní Evropě později než v západní Evropě, severní Americe nebo na Dálném východě.⁸⁵ Nicméně prostorové a hodnotové představy stejně tak společenské vztahy a emocionální vazby se zdály mít pro transnacionální mobilitu středoevropských aktérů větší význam než politické umístění v sovětském impériu.

Již během padesátých let navazovala řada historických aktérů ve střední Evropě intenzivní kontakty se svými protějšky z celého světa. Mnohostranné vztahy a spojení však nepěstovalo pouze stranické politbyro, členové vlády, ekonomičtí experti nebo diplomaté reprezentující společnosti zaslíbené socialismu. Sociální síť odborových předáků, vyslankyní zastupujících socialistické ženy nebo kulturních souborů lidového umění spoluvytvářely široký prostor napříč hranicemi nejen směrem na Východ, nýbrž své názorové příznivce nacházeli také v západní Evropě, Skandinávii či severní Africe a Blízkém Východě. Stranické vedení středoevropských komunistických stran doufalo, že podobné interakce zformují nadnárodní generaci socialistických občanů a občanek. Partikulární způsoby života jednotlivých příslušníků této generace měly ustoupit do pozadí. Jejich vzájemné vztahy měly být založeny na kladných pocitech, především pak na společně sdíleném přátelství k rusky mluvícímu sovětskému člověku. Generační vrstevníci a vrstevnice měli společně podporovat německé studenty a studentky v úsilí za jednotné, demokratické a mírumilovné Německo; seznamovat poválečnou generaci z kapitalistických

⁸³ Skilling, H. Gordon: *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*, Princeton University Press, Princeton – New Jersey 1976, str. 3.

⁸⁴ Skilling 1976, str. 83.

⁸⁵ Mergel, Thomas: *Europa as Leisure Time Communication – Tourism and Transnational Interaction since 1945*, in: Konrad Jarausch (Hg.): *Conflicted Memories – Europeanizing Contemporary History*, Berghahn Books, New York 2007, str. 134 nn.

i závislých společností se socialistickým způsobem života a prohlubovat její city k socialismu. Transnacionální mobilita poválečné generace zahrnovala studentské výměny, vzájemná setkání, shromáždění nebo činnost různých organizací jako byl např. Mezinárodní svaz studentstva (MSS).⁸⁶ Svobodné diskuse, různost politických názorů, šíření časopisů marxistické i nemarxistické orientace měly v rámci MSS integrovat studenty a studentky z celého světa. Kulturní a studijní materiály o středoevropských socialistických společnostech byly překládány do mnoha světových jazyků a distribuovány po celém světě. Polská, česká, slovenská nebo maďarská společnost nebyly ve srovnání se Sovětským svazem svázány s tak ostře antikomunistickými významy. Studentská korespondence a dopisování cíleně i spontánně ustanovovala komunikační kanály procházející železnou oponou.

Vytváření nadnárodní generace bylo vázané na vzájemná pozvání a návštěvy socialistické a „buržoazní“ mládeže. Každoročně bylo po několik měsíců seznámeno se socialismem několik stovek mladých mužů a žen z více než deseti zemí světa.⁸⁷ To umožnilo desítkám členů a členek mládežnických delegací ČSM, FDJ, ZSP nebo ZSM účastnit se kampaní, manifestací a protestů např. proti pařížským a londýnským dohodám v mnoha středoevropských městech. Na druhé straně studenoválečné kampaně nebránily kulturním výměnám mezi českými resp. moravskými, slovenskými a francouzskými soubory lidového umění. Studentské cesty a výměny se západní Evropou se staly např. pro funkcionáře Československého svazu mládeže přinejmenším od Stalinovy smrti vytouženým cílem, jehož dosažení bránily více než evropská politika sovětského vedení a ohledy československého stranického vedení, některé západoevropské konzervativní skupiny. Nejdále pokročila výměna pražských studentů a studentek s rakouskými sousedy, románskou a skandinávskou Evropou. Nicméně formování nadnárodní generace socialistické mládeže prostřednictvím sítí názorově spřízněných vrstevníků, které procházely všemi směry napříč Evropou, zahrnovalo především příslušníky politické elity. Zahraniční cesty se týkaly pouze ojediněle svazáků a svazaček z krajských, okresních a místních výborů, které sdružovaly většinu mládeže. Výměny a jednorázové výjezdy, činnost nadnárodních organizací, manifestační kampaně a shromáždění spojené s krátkodobým pobytem v zahraničí často nepřekračovaly okruh svazáckých funkcionářů a jejich známých. Již v polovině padesátých let vyjížděli zájemci

⁸⁶ Národní archiv, fond ÚV ČSM – Praha, kr. 140/21, Činnost MSS v roce 1956 (schváleno na radě MSS).

⁸⁷ Národní archiv, fond ÚV ČSM – Praha, kr. 147/12, Rozbor mezinárodní činnosti ÚV ČSM – Organisoání mezinárodní činnosti ÚV ČSM a v ČSM.

o německý jazyk, literaturu a historii na studijní cesty do zahraničí, absolvovali přednášky a diskuse, navštěvovali historické a akademické zajímavosti, odpočívali v kulturních a společenských podnicích.⁸⁸ Rodiny předních pracovníků ÚV ČSM přijímaly pozvání na rekreaci k Mazurským jezerům nebo si užívaly tři týdny výměnné dovolené v Pobaltí.

Osobní kontakty byly často jediným komunikačním prostředkem. Spolupracovníci zahraničního oddělení ÚV ČSM na vysokých školách zřídka přímo oslovovali studenty a studentky na chodbách fakult, knihoven nebo před budovou menz a kolejí. V záplavě politických akcí, střídajících se na jevišti dobíhající revoluce, lehce zapadlo narychlo svolané a připravené setkání doporučující cesty do zahraničí. Nebylo výjimkou, že samotní aktivisté postrádali obsáhlejší a hlubší vědomosti o zahraničních akcích, které propagovali. Po Stalinově smrti, nástupnických bojích, povstání v Berlíně, Durynsku a Sasku, nepokojích v Pomoransku a protestech v západních Čechách; stranické vedení krátkodobě zablokovalo připravované cesty do SSSR, NDR a Polska, které se uskutečnily až s několika měsíčním zpožděním.⁸⁹ Účast na mezinárodní činnosti a zahraniční turistice se postupně stávala pro mladé muže a ženy v československých městech otázkou společenské prestiže.⁹⁰ Plány na upevnění křehkých mezinárodních vztahů rozvíjelo hned několik centrálních úřadů, které si však často mezi sebou konkurovaly nebo na základě stejných informací zaujímal ke stejnému případu různé postoje. V mnoha případech zahrnovalo jednu stejnou cestu do zahraničí do své činnosti ministerstvo školství, ministerstvo kultury a mezinárodní oddělení ÚV ČSM současně.⁹¹ Některé cesty se neuskutečnily vůbec, protože k nim žádný z centrálních úřadů nevydal příslušné rozhodnutí. Zahraniční cesty komplikovaly ještě zásahy úředníků ministerstva zahraničí, které mělo v této oblasti výhradní slovo a rozdělovalo některé cesty podle náhodného klíče. Chaos stupňovaly také jednorázové snahy dalších činníků z MSS, ROH, ČSAV nebo z jednotlivých vysokých škol, kteří se zabývali zahraničními vztahy.

⁸⁸ Národní archiv, fond ÚV ČSM – Praha, kr. 140/21, Návrh mezinárodní činnosti ÚV ČSM na rok 1956, str. 2.

⁸⁹ Národní archiv, fond ÚV ČSM – Praha, kr. 141/18, Činnost ÚV ČSM na mezinárodním úseku, str. 3.

⁹⁰ Golan, Galia: *The Czechoslovak Reform Movement – Communism in Crisis 1962–1968*, Cambridge University Press, Cambridge 1971, str. 39–40.

⁹¹ Národní archiv, fond ÚV ČSM – Praha, kr. 141/18, Činnost ÚV ČSM na mezinárodním úseku, str. 3.

Zatímco stranické a vládní špičky produkovaly významy, které byly cestám do zahraničí připisovány, vedení ČSM zajišťovalo každodenní praxi cestování. Desítka pracovníků a pracovníc z mezinárodního oddělení ČSM za dobrovolné podpory téměř stovky studentů a studentek se cestami do zahraničí profesionálně zabývala každý den.⁹² Předsednictvo ÚV ČSM činilo některá zásadnější rozhodnutí na základě podkladů a zpráv, které zpracovalo mezinárodní oddělení. Sekretariát ÚV ČSM pak řešil provozní otázky cest do zahraničí, určoval složení cestovatelských týmů podle návrhů krajských výborů ČSM, rámcově připravoval jejich program, poskytoval finanční garance a redigoval zprávy z cest pro tisk, rozhlas nebo filmové týdeníky. Přestože si pracovníci mezinárodního oddělení ÚV ČSM v Praze organizaci cest do zahraničí vyhradili sami pro sebe a v šedesátých letech dlouho upíraly podobnou pravomoc svým kolegům v SÚV ČSM v Bratislavě, který také postrádal příslušné mezinárodní oddělení, dokázali jeho pracovníci pod záštitou některých dalších oddělení SÚV ČSM prosadit zahraniční cesty mnoho mladých mužů a žen ze slovenských měst.⁹³

Mocenské změny v sovětském impériu na začátku šedesátých let ovlivnily proměnu životního stylu středoevropských společností. K těmto změnám patřilo uznání každodenních nároků řadových občanů, včetně volného času a způsobu jeho trávení, např. během zahraničních cest. V rámci ústředního výboru ČSM vznikl cestovní odbor, který se podílel na přípravě zahraničních dovolených a prázdnin.⁹⁴ Cestovní odbor školil vedoucí zahraničních zájezdů a na doporučení jednotlivých organizací ČSM připravoval svazáky a svazačky pro práci v mezinárodních táborech. Vedoucí zahraničních zájezdů a průvodců v zahraničí pocházeli z řad angažovaných straníků, pracovníků a funkcionářů ČSM. Někteří z nich však postrádali dostatečně široký politický a všeobecný rozhled, stejně tak neznali cizí jazyky.⁹⁵ S rehabilitací principu intelektuálního výkonu ve druhé polovině padesátých let se zvyšovaly požadavky na jejich práci. Některé organizace ČSM doporučovaly ty soudruhy, kteří sami chtěli jako průvodci pracovat, ale nestanovily žádné odborné předpoklady. Často proto,

⁹² Národní archiv, fond ÚV ČSM – Praha, kr. 147/12, Rozbor mezinárodní činnosti ÚV ČSM – Organisoání mezinárodní činnosti ÚV ČSM a v ČSM, str. 21.

⁹³ Slovenský Národný archív, fond SÚV ČSM – Bratislava, kr.43/364, Návrh na zriadenie pobočky cestovného odboru ÚV ČSM v Bratislave.

⁹⁴ Národní archiv, fond ÚV ČSM – Praha, kr. 153/11, Zahraniční turistika mládeže v roce 1959, str. 4 nn.

⁹⁵ Národní archiv, fond ÚV ČSM – Praha, kr. 156/7, Hodnocení činnosti cestovního odboru ÚV ČSM a zahraniční turistiky mládeže v roce 1960, str. 5 nn.

že tyto organizace nominovaly své vlastní funkcionáře. Mnoho z nich hledalo v zahraniční činnosti únik z manuální práce na letních socialistických brigádách. V první polovině šedesátých let se také zvyšoval počet společenských organizací z lokálního prostoru, které navazovaly příhraniční kontakty a realizovaly reciproční výměny s partnery ze sousedních zemí. Spřátelené skupiny mládeže v Sasku, polském Slezsku, severním Maďarsku a Horních Rakousích usilovaly nezávisle na sobě o prohloubení regionální spolupráce. Pracovníci mezinárodního oddělení, kteří si nárokovali formální schválení každé zahraniční cesty, sledovali s velkou nelibostí, jak krajské a okresní výbory ČSM, často s odvoláním na podporu KSČ, obcházejí jejich nařízení.⁹⁶

Příprava zahraničních cest spadala do pravomoci několika centrálních institucí.⁹⁷ Mladí lidé, kteří se snažili vycestovat do zahraničí, využívali pro dosažení svého cíle nejasně definované pole působnosti mezi jednotlivými odděleními ÚV KSČ, ÚV ČSM a jednotlivými ministerstvy. V průběhu šedesátých let se mnoho místních výborů ČSM stalo základnou aktivizujícího se „cestovatelského hnutí“. Mnoho zahraničních cest, především do „spřátelených“ socialistických společností, bylo uskutečněno prostřednictvím spřízněných úředníků na ministerstvu školství a ministerstvu kultury bez souhlasu nebo za formálního schválení pracovníků mezinárodního oddělení resp. cestovního odboru v sekretariátu ÚV ČSM. Tyto cesty byly vedeny např. jako poznávací zájezdy, i když se často jednalo o rekreační pobyty. Centrální úřady nedokázaly schvalování cest do zahraničí mezi sebou dostatečně koordinovat. Zahraniční cesty byly připravovány ve velkém spěchu, pracovníci odboru byli nuceni cesty schvalovat na poslední chvíli a do zahraničí tak někdy mohli vycestovat i politicky méně angažovaní svazáci. V úvodu již bylo zmíněno, že transnacionální mobilita, příhraniční kontakty a zahraniční cestování, které spoluvytvářely životní styl první generace socialistické mládeže, byly určovány jednotlivými posuny na studenovělečném poli. Závěrečná slova ženevské konference v červenci 1955 a následnou listopadovou schůzku ministrů zahraničních věcí čtyř mocností v Ženevě vnímali pracovníci sekretariátu ÚV ČSM jako uvolnění napětí a rozšíření prostoru pro zahraniční kontakty, výměny a vazby. Pracovníci usilovali o naplnění kulturních dohod se západoevropskými protějšky a zapojení co nejpočetnějších skupin mladých lidí v západní Evropě do vzá-

⁹⁶ Ibid., str. 21.

⁹⁷ Rychlík, Jan, *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu – Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2007, str. 53.

jemných výměn.⁹⁸ Pracovníci cestovního odboru považovali podobné výměny za způsob, jak aktivizovat západní mládež, která by otevřeně obhajovala „socialistické“ pacifistické projekty v západoevropských zemích.

Západní Evropa

Po komunistickém převzetí moci ve střední Evropě pokračovaly mezinárodní kontakty v mírně omezeném rozsahu. Výrazně se proměnili především jejich aktéři. Pod vlivem velkolepého divadla politických procesů na začátku padesátých let 20. století byly vztahy se západoevropskými protějšky dočasně přerušeny.⁹⁹ Obnovovány začaly být po Stalinově smrti. Z tohoto pohledu začátek šedesátých let 20. století neznamenal výraznou proměnu způsobu cestování, nýbrž významů, které byly zahraničním cestám přikládány.¹⁰⁰ Politická strategie Chruščovovy mocenské skupiny a její prezentace v československých médiích znamenal natolik odlišný posun jazyka, který dosud ovládal oficiální diskurs, že před cestami do západní Evropy musela být pořádána zvláštní týdenní soustředění, na kterých se účastníci a účastnice zahraničních zájezdů učili novému politickému jazyku. Pracovníci mezinárodního oddělení ÚV ČSM po konzultaci s odpovědnými pracovníky ÚV KSČ se pokusili sestavit katalog otázek, které byly v souvislosti s destalinizací tematizovány politickou veřejností v západní Evropě.¹⁰¹ Skupina, která cestovala do zahraničí, byla s tímto katalogem podrobně seznámena během intenzivních soustředění. Probíraly se možné zkušenosti, které mladí lidé mohli při setkání se „západním“ životním stylem získat a kterých se měl rozhodně vyvarovat. Svazáci a svazачky si měli také osvojit pravidla politického chování pro případný kontakt s československými exulanty.

Odlišné významy, které politické hře kolem destalinizace přikládala na jedné straně politická veřejnost v západní Evropě a na druhé straně mocenské elity ve střední Evropě přinášely dočasně omezení mezinárodních vztahů, dynamicky se rozvíjejících v posledních letech. Spolupráci s ortodoxním vedením ČSM odmítaly především studentské svazy z Británie, Beneluxu a Skandinávie.¹⁰² Vzájemné výměny mezi střední a západní Evropou tak určoval postoj

⁹⁸ Národní archiv, fond ÚV ČSM – Praha, kr. 156/7, Hodnocení činnosti cestovního odboru ÚV ČSM a zahraniční turistiky mládeže v roce 1960, str. 4.

⁹⁹ Skilling 1976, str. 82.

¹⁰⁰ Golan 1971, str. 86.

¹⁰¹ Národní archiv, f. ÚV ČSM – Praha, kr. 142/22, Informativní zpráva ze zájezdu do Francie.

¹⁰² Národní archiv, f. ÚV ČSM – Praha, kr. 147/12, Zpráva o mezinárodních stycích ÚV ČSM v roce 1957, str. 10.

pražského stranického vedení k Chruščovově politice. Západoevropské studentské organizace odmítaly rozvíjet vztahy s Československým svazem mládeže, protože vedení ČSM se podle jejich mínění dostatečně nehlásilo k Chruščovově politice. Výjimku potvrzující pravidlo představovaly výměny s francouzskými svazy komunistické a socialistické mládeže, které se každoročně zvyšovaly bez ohledu na politické okolnosti. Také zájezdy československých souborů lidového umění do Skandinávie ovlivňovala mezinárodní politika jen okrajově.¹⁰³ Pracovník mezinárodního oddělení ÚV ČSM, který vypracoval pro předsednictvo ÚV ČSM závěrečnou zprávu o „mezinárodních stycích“ v roce 1957, připisoval význam vzájemných vztahů s Francií „tradici“ francouzských vazeb ke střední Evropě a zájmem francouzské mládeže o Československo, které bylo údajně pro „buržoazní“ kruhy ve Francii ze všech socialistických zemí nejatraktivnější.¹⁰⁴ Vzájemné vztahy s československými protějšky neudržovala pouze komunistická mládež a studenti, nýbrž také členové a členky socialistických, katolických, ženských a regionálních hnutí. Přestože vedení Svazu francouzských studentů (UNEF) dávalo otevřeně najevo svoji zdrženlivost a mnoho svých cest do střední Evropy odřeklo, navštívilo Francii díky jeho pozvání několik desítek pražských svazáků a svazaček. Dále si kladu otázku, jak různorodé a pestré byly představy, které si pracovníci mezinárodního oddělení ÚV ČSM s cestami do západní Evropy spojovaly.

Na začátku šedesátých let byly přímé dopravní spoje mezi střední Evropou resp. Prahou a západní Evropou resp. některými francouzskými městy značně omezené.¹⁰⁵ Pokud nějaký zájezd cestoval např. po železnici do některého z francouzských regionů musel několikrát přestupovat. Přestupy se děly často ve velkém spěchu, výjimkou nebylo přesezení z jedoucích vlaků. Zájezd mohl z Prahy vycestovat jen na určitou dobu, která zahrnovala čas jeho vystoupení v zahraničí, každá hodina cesty byla přesně naplánovaná, pokud došlo ke zpoždění, přicházeli na řadu improvizace a úpravy časového harmonogramu. Překročení československé západní hranice doprovázely složité celní předpisy, které nabývaly např. při cestách svazáckých souborů lidového umění nebývalých rozměrů, protože zavazadla obsahovala např. lidové kroje, hudební nástroje

¹⁰³ Slovenský Národný archív, f. SÚV ČSM – Bratislava, kr.32/227, Zpráva o zájazde súboru Lúčnica do Škandinávskych zemí (Nórsko, Švédsko a Dánsko) a do NDR.

¹⁰⁴ Národní archiv, f. ÚV ČSM – Praha, kr. 147/12, Zpráva o mezinárodních stycích ÚV ČSM v roce 1957, str. 12.

¹⁰⁵ Jakubec, Ivan: *Schlupflöcher im 'Eisernen Vorhang' – Tschechoslowakisch-deutsche Verkehrspolitik im Kalten Krieg – Die Eisenbahn und Elbeschiffahrt 1945–1989*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2006, str. 101.

nebo vesnické kulisy. Zavazadla často cestovala po vlastní ose a celní kontrola na každé státní hranici v západní Evropě zpomalovala jejich přepravu.¹⁰⁶ Zástupci československé mládeže nebyly v západoevropských městech vždy vítány hosty. Pořadatelé uměleckých festivalů sestavovali kulturní program podle geopolitických popř. geografických kritérií, svazácké soubory zařazovaly hned za sovětské do jednoho „socialistického“ bloku, někdy bez ohledu na jejich tematickou orientaci. Československé stranické vedení chápalo vystoupení uměleckých souborů jako propagaci socialistické kultury, západoevropští pořadatelé takovému smyslu rozuměli a snažili se výsledný efekt zmenšit nebo naopak převrátit. Poskytovali členům a členkám socialistických souborů dostatek volného času a příležitostí, aby se mohli seznámit se společenským a kulturním životem v západoevropských městech. Do hry převrácených významů vstupovali také západoevropští příznivci socialismu, kteří se naopak pokoušeli vytvořit dodatečný prostor pro další vystoupení svazáckých souborů ze střední Evropy.

Příklad francouzského Lille

Na hudebním festivalu ve francouzském Lille v roce 1956 uměleckým souborům z Československa a Rumunska přišla zavazadla s dvoudenním zpožděním. Jejich vystoupení první den festivalu bylo proto zrušeno a celkové účinkování by se tak omezilo na několik minut v závěrečném programu. V prvním patře lillského Domu studentů objevili vedoucí svazáckého souboru prázdný sál se scénou pro dvě stovky diváků. Protože organizátoři festivalu mohli těžko proti vystoupení v zapomenutém sálu něco namítat, snažili se omezit reklamu kulturního programu, který se pravidelně konal každý večer, na několik plakátů vyvěšených na fakultách. Podle autora informativní zprávy, shrnující pro mezinárodní oddělení ÚV ČSM cestu svazáckého souboru z Prahy do Lille, byl ohlas ze strany lillské mládeže obrovský.¹⁰⁷ Večer co večer přeplnila sál, dožadovala se opakování jednotlivých čísel, vyvolávala jména zpěvaček a na uvedení programu ve francouzském jazyce reagovala nadšenými ovacemi. Přestože doboví účastníci své jednání nenazývali účelově racionálním, takový smysl svému jednání připisovali. Rovnítko mezi zahraničním vystoupením a propagací socialismu nekladlo pouze předsednictvo ÚV KSČ v Praze, nýbrž také autor zprávy informující o festivalu v Lille. Přestože bychom očekávali spíše

¹⁰⁶ Národní archiv, f. ÚV ČSM – Praha, kr. 142/22, Informativní zpráva ze zájezdu do Francie, str. 2.

¹⁰⁷ Ibid., str. 3.

jeho přesvědčení o umělecké hodnotě hudebního vystoupení v zahraniční, chápal jej jako „propagaci socialismu“. Případný protiargument, že zpráva byla psána pro pracovníky mezinárodního oddělení ÚV ČSM, tj. byla psán tak, jak pracovníci očekávali a její pisatel si mohl „ve skutečnosti“ myslet něco jiného, potvrzuje význam o jeho účelovosti.

Autor zprávy chápal účast na hudebním festivalu v Lille v pragmatických kategoriích soutěže mezi „socialistickou“ a „kapitalistickou“ propagandou. Záporné významy, které umělecká veřejnost v Lille spojovala se středoevropskými vazaly sovětského impéria, údajně změnilo účinkování svazáckého souboru a převrátilo je ve „vřelé“ sympatie.¹⁰⁸ Společný československo-sovětsko-španělský večer v nedalekém hornickém centru Oignies dojednalo ředitelství důlních závodů. K divákům patřili většinou muži – horníci polského původu, kteří ve městě tvořili většinu obyvatel. Účinkující pozdravili část obecnstva také polsky a jedna sólistka zazpívala polskou lidovou píseň. Během večera se několik účinkujících z frankistického Španělska pokusilo komunikovat s některými československými a sovětskými umělci. Po krátké pauze, která následovala po skončení programu, začali moravský a sovětský harmonikář s jedním španělským kytaristou hrát k tanci, madridští studenti vyzvali k tanci československé a sovětské dívky. Frankisté se zajímali o odznaky Komsomolu a ČSM. Na závěr festivalu se rozhodli vedoucí československého souboru uspořádat pro představitele lillské mládeže a organizátory hudebního festivalu slavnostní recepci. Jejich občerstvení na počest československých účinkujících bylo podle autora zprávy nudné a rozpačité.¹⁰⁹ Vedoucí souboru chtěli ukázat, že i za nepříznivých okolností, které přináší pobyt v (kapitalistickém) městě jsou pražští svazáci a svazačky schopni připravit společenské přijetí důstojněji a zábavněji. V neposlední řadě usilovali o navázání vztahů a spolupráce se svými lillskými kolegy. Pražské svazačky prostřely stoly českými národními šátky, většina pozvaných dostala malý upomínkový předmět. K jídlu se podávali pražské párky, slivovice a pivo. Cimbalová kapela vytvářela příjemnou hudební kulisu, která podporovala uvolněnou náladu.

Cesty do západoevropských měst nebyly pouze jednostrannou propagací socialismu, jak se ve svých zprávách pro pracovníky mezinárodního oddělení ÚV ČSM jejich autoři často domnívali. Představy, které umělecké vystoupení svazáckých souborů produkovalo, neplynuly pouze jedním směrem. Lillská mládež představy o socialismu nejen přijímala, nýbrž mnoho z nich také spoluutvářela. Vztahy mezi lillskou mládeží a pražskými svazáky tak byly mno-

¹⁰⁸ Ibid., str. 4.

¹⁰⁹ Ibid., str. 4.

hem více interakcí a obousměrným působením, než byl zpravodaj ÚV ČSM ochoten připustit. V okamžiku, kdy se členové a členky svazáckého souboru z Prahy pohybovali v okolí svých „ideových“ protějšků, kterými byli např. lokální představitelé francouzské komunistické a socialistické strany, francouzsko-československé společnosti, utvářeli si také představy o západním životním stylu. Jejich přijetí bylo usnadněno již jen proto, že nositeli tohoto životního stylu byli samotní členové a členky západoevropské levice. Nicméně vzájemná důvěra a porozumění narážely na limity, které z Prahy určovalo stranické a svazácké vedení. Autor takové souvislosti ve své zprávě částečně reflektoval. Promyšlené výměny a uvažovaná spolupráce byly vyjednány velmi nezávazně, protože podléhaly schválení pražského vedení. Jestliže se jeden z představitelů studentské organizace v Lille omluvil z recepce organizované československým souborem, protože měl důležité vystoupení v televizi, museli si s jeho omluvou zástupci československé mládeže udělat jasnou představu, jaké všestranné aktivity zahrnuje životní styl místních funkcionářů západoevropské levice. Pro většinu jejich československých současníků nebylo televizní vysílání příliš obvyklé a pod studentským angažmá v televizi si mohli představovat vzdálenou budoucnost komunismu.

Příklad festivalu mládeže a studentstva ve Vídni (1959)

Ve slovensko-jazyčné zprávě o cestě na VII. Festival mládeže a studentstva ve Vídni napsal pracovník ideologického oddělení SÚV ČSM, že československá delegace zahrnovala téměř 4000 účastníků a účastnic, včetně 550 delegátů, 1200 cvičenců, 2000 turistů a 250 kanoistů.¹¹⁰ Tak vysoké počty kontrastují se stranickými dokumenty a materiály ministerstva vnitra, které udělily povolení k zahraniční cestě mnohem méně československým občanům.¹¹¹ Moc pracovníků zahraničního oddělení ÚV KSČ i zaměstnanců ministerstva vnitra měla svá omezení, kterých naopak dokázalo dobře využít bratislavské vedení ČSM a prosadit cestu svých přátel a kolegů do Vídně navzdory pražskému centralismu. Rakouské mocenské elity sice deklarovaly politickou neutralitu, svazácký zpravodaj však popisoval Vídeň jako „buržoazní“ město, ve kterém se prosadil „americký“ způsob život.¹¹² Město ovládaly konzervativní skupiny a levicové

¹¹⁰ Slovenský Národný archív, f. SÚV ČSM – Bratislava, kr. 40/311, Zpráva o priebehu a výsledkoch VII. svetového festivalu mládeže a študentstva vo Viedni a činnosti československej delegácie.

¹¹¹ Rychlík 2007, str. 55.

¹¹² Slovenský Národný archív, f. SÚV ČSM – Bratislava, kr. 40/311, Zpráva o priebehu a výsledkoch VII. svetového festivalu mládeže a študentstva vo Viedni a činnosti československej delegácie.

politické síly patřily k ostrakizované menšině. Vídeňské ulice naplňovaly symbolické boje mezi levicí a pravicí, které se pokoušely účastníky festivalu získat pro socialistické nebo „kapitalistické“ přesvědčení. V souvislosti s „antikomunistickými“ a „protikapitalistickými“ kampaněmi bylo zajímavé sledovat, jakým způsobem patriotismus československé delegace překračoval hranice železné opony. Ve Vídni žila nejen početná krajanská pospolitost z doby rakousko-uherského impéria, nýbrž také skupiny exulantů, kteří odešli z Československa po roce 1948. Pisatel zprávy vyjadřoval silné obavy, aby někteří z československých delegátů a delegátek, neopustili výpravu a nerozhodli se ve Vídni zůstat.¹¹³

Výrazové prostředky a vyprávěcí postupy užívaných pisatelem zprávy o vídeňském festivalu se nápadně podobaly úvodníkům z československého tisku o zahraničním exilu. Na „bezprostřední“ zkušenost z vídeňského festivalu navazoval svazácký zpravodaj pouze okrajově. S výrazným emocionálním zabarvením popisoval příběh představitelů československé emigrace, kteří se rozhodli ukořistit během slavnostní pochodové přehlídky československou vlajku, na jejíž získání vypsali odměnu 1000 šilinků. O záměru se však dozvěděl politické vedení československé delegace a rozhodlo vlajku nerozvinout. Během přehlídky přišla za delegaci žena, která výpravu ujišťovala, aby se „nebála“ vlajku vyvěsit. Mladý muž, který zaslechl její přesvědčování, začal delegáty provokovat. Požadoval také, aby československé úřady otevřely hranice. Delegáti namítali, že pro „gaunery“ jsou hranice zavřeny, pro přátele otevřeny. Potom začali společně skandovat „hanba zrádcům“ a prstem ukazovaly na mladíka, který se vzdálil.¹¹⁴ Naproti tomu vztahy československých delegátů s vídeňskými krajany, řadovými občany, kteří ve městě dlouhodobě žili, provázely velký zájem o bývalou vlast. Nicméně o socialistické Československo se zajímala především starší generace, která nepatřila k sympatizantům komunistické strany, nýbrž byla orientována sociálně demokraticky nebo katolicky. Starší krajané vítali československou delegaci, zdravili její členy a členky při každé příležitosti stejně tak jim vyjadřovali podporu během kulturních a sportovních her. V městských čtvrtích, kde převažovali krajané, uspořádalo vedení výpravy zápasy s krajanskými sportovními svazy. Nicméně jejich postoj se odlišoval od postoje jejich dětí, které k bývalé vlasti svých rodičů nepocitovaly žádný zvláštní vztah. Děti patřily ke generaci, která se socializovala po druhé světové válce a neměla o československou společnost žádný zájem.

¹¹³ Slovenský Národný archív, f. SÚV ČSM – Bratislava, kr. 40/311, Informatívna zpráva o niektorých poznatkoch z Festivalu, str. 5.

¹¹⁴ Ibid., str. 7.

Pražské a bratislavské vedení ÚV ČSM připravovalo účastníky a účastnice československé delegace na kontakt s vídeňskými krajany v průběhu předfestivalového soustředění, na kterém političtí pracovníci ČSM zdůrazňovali emocionální vztah některých krajanů k vlasti. Cílem bylo krajany oslovit a pokusit se je získat pro příhraniční spolupráci. Zatímco tělocvičný spolek „Sokol“ byl po komunistickém převzetí moci v padesátých letech začleněn do jednotné socialistické tělovýchovné organizace, pracovníci sekretariátu SÚV ČSM plánovali sportovní hry s vídeňskou větví Sokolu, které měly doplnit zvláštní kulturní představení pro české a slovenské krajany. To vše se mělo uskutečnit ve viditelné distanci vůči sudetským Němcům v Rakousku, které podporovala vídeňská radnice. Pobyt na festivalu však nebyl omezen pouze na Vídeň, nýbrž týkal se také na jejího bezprostřední okolí. Kromě festivalu představily umělecké soubory svůj program společně s populárním orchestrem Karla Krautgartnera pro zájemce o socialistické Československo v Linci, Štýrském Hradci, Knittelfeldu, Bernhofu a Pöchlarnu.¹¹⁵ V rámci svého pobytu se umělecké soubory zúčastnily „buržoazních“ plesů a slavnostního karnevalu v maskách. Představení socialistické kultury pro západní publikum byla spojována samozřejmě s politickým významem propagace socialismu. Obsah jednotlivých představení nebyl podrobně zaznamenán, nelze ale předpokládat, že by představení „lidové hudby“ nebo „lidových tanců“ patřících ke kánonu socialistické kultury, byla inscenována na jevišti středostavovských divadel. Poznámka o spoluúčasti orchestru Karla Krautgartnera spíše naznačuje, že pro rakouské posluchače představovali socialističtí hudebníci hrající populární šláгры originální zážitek. Nicméně podobná vystoupení byla československou delegací vnímána jako propagace socialismu.

Transnacionální mobilita umožnila vznik fenoménu, ke kterému nelze v socialistické diktatuře nalézt vzhledem k neexistenci politické opozice viditelnou paralelu. Komunistické strany v západní Evropě resp. jejich mládežnické a studentské organizace se aktivně podílely na přípravě různých kulturních akcí a sportovních podniků jako např. Festival mládeže a studentstva. Západoevropská levice pomáhala vytvořit podmínky pro účast socialistických delegací ze sovětského impéria. Funkcionáři socialistických a komunistických stran museli vyjednat povolení úřadů pro pořádání politických manifestací na náměstích a ulicích, pronajmout sportovní a kulturní zařízení pro uvedení festivalového programu, zajistit dopravu, rezervovat pobyt pro účastníky stejně jako garantovat jejich stravování, zdraví a bezpečnost. Na jedné straně se kapi-

¹¹⁵ Ibid., str. 13.

talistické město, ve kterém se festival konal, změnilo v nadnárodní prostor pro mladé lidi pocházejících z mnoha světových společností a kultur. Na druhé straně zůstávaly jednotlivé delegace úzce spojené s místními představiteli národních velvyslanectví. Spojení s velvyslanectvími vytvářelo mezinárodní a etnické stereotypy. Politická skladba jednotlivých „národních“ delegací poukazovalo na „liberální“ vztah různých státních úřadů k socialistické iniciativě jakou Festival mládeže a studentstva ve Vídni nepochybně byl.¹¹⁶ Např. japonská a francouzská delegace zastupovala většinu politických organizací mládeže. Italská výprava se skládala nejen z komunistických a socialistických skupin mládeže, nýbrž na festival přicestovali také radikálové, katolíci a neofašisté. Levicové postoje zastávali kubánští, venezuelští, argentínští a iráčtí účastníci a účastnice, protože většina nesocialistických mládežnických a studentských organizací účast na festivalu odmítla. Mnozí afričtí příslušníci se vyjadřovali silně nacionalisticky a nedůvěřovali ani francouzským komunistům. V západoněmecké delegaci se v očích československého zpravodaje nejhlasitěji prosadili mladí ochránci přírody, kteří v mnoha diskusích vystupovali proti provokujícím obhájčům západoněmeckého tržního hospodářství. Zástupci řecké, súdánské nebo ghanské mládeže se účastnili festivalu přes zákaz národní vlády.

Politické vedení československé delegace nacházelo společný jazyk především s ortodoxními představiteli socialistické mládeže, kteří odmítali veřejně odsoudit stalinismus. Nejintenzivnější kontakty navazovalo československé vedení s východoněmeckými a bulharskými funkcionáři. Privilegovaný status byl vyhrazen sovětské kulturní delegaci, jejíž členové a členky z leningradského baletního souboru zapůsobili mimořádným dojmem na „buržoazní“ vrstvy vídeňské společnosti. Ve srovnání s posledním festivalem uspořádaným v Moskvě, se změnil postoj řadových účastníků polské výpravy, kteří neprojevovali otevřeně antipatie k Sovětskému svazu a socialismu. Oslavováni byli také čínští operní umělci a umělkyně. Zda pobyt představitelů nadnárodní generace „socialistické“ mládeže v „kapitalistickém“ městě překonal „buržoazní“ předsudky proti socialismu, jak se domníval autor zprávy, zůstávalo otevřenou otázkou. Stejně tak bylo těžké odpovědět, nakolik několik týdnů trvající přítomnost socialistických delegátů ve Vídni změnila kulturní vzdálenost „buržoazních“ společenských skupin k domácím stoupencům socialismu. Vídeňský festival mládeže mohl do určité míry přispět k veřejné viditelnosti komunistického hnutí, jak doufal československý zpravodaj, který napsal:

¹¹⁶ Slovenský Národný archív, f. SÚV ČSM – Bratislava, kr. 40/311, Zpráva o priebehu a výsledkoch VII. svetového festivalu mládeže a študentstva vo Viedni a činnosti československej delegácie.

„rakouští soudruzi se v mnoha diskusích vyjádřili ve smyslu, že festival pomohl aktivizaci komunistické straně Rakouska, svobodné rakouské mládeží a všem pokrokových silám Rakouska ... na velké mírové manifestaci na Ringstrasse a Heldenplatz přišli komunisté z celého Rakouska ... podle mínění některých rakouských soudruhů, Vídeň podobnou manifestaci neviděla od roku 1945...“¹¹⁷

Jak bylo řečeno, vídeňští stoupenci socialismu rozšířili prostor pro transnacionální mobilitu mnoha příslušníků a příslušnic poválečné generace ze socialistických, kapitalistických a koloniálních společností. Rakouští komunisté se angažovali při organizaci festivalu většinou dobrovolně ve volném čase a na úkor osobního pohodlí. Pracovali jako pořadatelé, prováděli městem, hlídali kempy jednotlivých delegací nebo pomáhali s každodenním provozem. Jejich myšlenkový svět měla určovat důvěra mezi mladými lidmi, která by překovávala všechny rasové, národní, etnické, pohlavní, třídní a náboženské rozdíly. Velmi silně zůstávaly polarizované ideologické odlišnosti. Jak mocně byly podobné představy svázány s poválečnou generací, ukazoval příklad klubu socialistické mládeže v Praterstrasse, ve kterém drželi hlídku starší funkcionáři rakouské socialistické strany. Činovníci vedli diskuse a zajišťovali zábavu pro členy a členky jednotlivých národních organizací mládeže. Interiér „levicového“ klubu byl zařízen moderním švédským nábytkem, televizí, magnetofonem a gramofonem. V dalších místnostech se nacházela herna, fotokomora a restaurace. Její bar navštěvovalo mnoho účastníků středoevropských delegací, kteří si objednávali levnou Coca-Colu. Polskou a maďarskou výpravu klub v Praterstrasse inspiroval natolik, že dokázali řadu prvků jeho interiéru a některé body programů prosadit v domácí klubové scéně.

Myšlení československého zpravodaje ovlivnily nejen představy o prostoru, nýbrž také alternativní představa mocenského řádu. Odlišné významy spojuvané s československým socialismem založené na intelektuálním transferu konkurovaly etablovanému výkladu marxismu-leninismu. Často nabývaly bizarní podoby, jako když např. starší funkcionář Rakouské socialistické strany tvrdil, že československá společnost má více společného se západní Evropou než polská nebo jugoslávská. Založení neutrálního dunajského soustátí Československa a Rakouska údajně bránil pouze odmítavý postoj pražských elit k požadavkům sudetských Němců na odškodnění a právo na vlast.¹¹⁸ Politická kontroverze rakouského socialisty s delegátem ÚV ČSM, o které informoval československý zpravodaj, však poukazovalo spíše na ortodoxní představy svazáckých funkcionářů než na „skutečné“ politické mínění rakouské sociální demokracie. Funk-

¹¹⁷ Ibid., str. 4.

¹¹⁸ Ibid., str. 4.

cionáři ČSM spojovali ve svých úvahách rakouskou sociální demokracii s habsburským impériem z doby před první světovou válkou stejně tak s nároky na uznání vyhnaných sudetských Němců. Nedůvěru svazáckých funkcionářů prohlubovaly marxisticko-leninské stereotypy tzv. sociálně-demokratického sociálfašismu. Sociálfašismus zabránil v meziválečném období solidaritě sociální demokracie s komunistickou stranou a usnadnil nástup nacistického panství.

Podle stalinistů a stalinistek musely široké vrstvy obyvatelstva v kapitalistické společnosti přijmout hodnotové představy ekonomicky nezávislé „buržoazie“.¹¹⁹ Jednotlivci i skupiny se cítili být zneuznány v určitých aspektech svých schopností nebo vlastností. Nabyli přesvědčení, že občansko-kapitalistický řád dostatečně neuznával jejich kulturní výkony. Naproti tomu socialistická společnost měla mnohem více uznat každodenní potřeby, zájmy, nároky a požadavky těchto sociálně vyloučených a stojících na okraji. Mladí rolníci a dělníci měli společně se studenty vytvořit nadnárodní generaci socialistické mládeže, kterou charakterizoval stejný životní styl. Stalinismus se pokusil všechny odlišnosti stigmatizovat a marginalizovat. Generace socialistické mládeže měla být zformována také prostřednictvím demokratizace zahraničních cest a masové účasti na mezinárodních slavnostech. Způsob života polské, české, slovenské nebo maďarské mládeže měl být založen na důvěře a toleranci ke kulturním rozdílům. Mezinárodní kontakty a vazby měly postupně vytvářet vzájemné porozumění a sjednotit odlišné názory. Nicméně pražské vedení komunistické strany stejně tak svazáčtí funkcionáři i nadále autoritativně určovali, komu budou cesty do zahraničí povoleny nebo zamítnuty. Zvyšující se počet účastníků a účastnic zahraničních cest stejně tak kontakty se západoevropskou levicí rozšiřovaly jejich ideologické obzory a vystavily jejich světonázorové přesvědčení procesu permanentní myšlenkové revize. S oslabením cenzury pronikaly získané „heretické“ představy postupně do veřejné diskuse a konkurovaly jednotnému výkladu marxismu-leninismu. V roce 1968 pak „heretické“ představy zcela ovládly oficiální diskurs a nepochybně přispěly k jeho názorové pluralitě.

¹¹⁹ Národní archiv, f. ÚV ČSM – Praha, kr. 106/9, Referát na IX. plenární zasedání ÚV ČSM o školách III. stupně a vysokých školách.

Jakub Jareš

Studenti mezi radikalitou a „smyslem pro realitu“. Protestní akce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy od srpna 1968 do dubna 1969

Od okupace Československa v srpnu 1968 až do nástupu Gustáva Husáka do vedení KSČ v dubnu 1969 se na vysokých školách v Československu odehrály tři významné studentské akce, které reagovaly na politickou situaci ve státě. Byly jimi listopadová stávka na podzim 1968, sebeupálení Jana Palacha v lednu 1969 a tzv. palachiáda, která mu následovala a Dny polednové politiky v dubnu 1969. Společným rysem těchto akcí byla na jedné straně snaha studentů zabránit počínající normalizaci, na straně druhé pak jejich faktický neúspěch. Smyslem tohoto příspěvku nebude chronologické shrnutí fakt o zmíněných studentských akcích, spíše se pokusím nabídnout jakési (snad) provokativní zamyšlení nad tím, zda a nakolik byly tyto akce skutečně radikální, a to jak co se týče formy protestu, tak jeho programových cílů. Budu se ptát, jaké požadavky studenti ve svých prohlášeních kladli, ke komu byly směřovány a zda měli studenti nějaký plán pro případ, že se situace ve státě nezlepší. Za druhé mne budou zajímat důsledky zvolené formy protestů, zvláště u listopadové okupační „stávky“.

Ačkoliv se studentské akce odehrávaly na většině vysokých škol a fakult v celé zemi, budu vycházet především z jejich projevů na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Důvody pro to mám dva. První je obecnější: Filozofická fakulta UK byla hlavním centrem tehdejších akcí a protestů a jako jejich centrum byla vnímána i veřejností. Druhý důvod je osobnější: už více než rok se probírám spolu s dalšími kolegy archivem základní organizace KSČ na Filozofické fakultě UK a nově také palachovským fondem v Archivu bezpečnostních složek. Kromě jiného je v obou fondech řada dokumentů, které se týkají studentského hnutí ve zmiňovaném období. Ty byly také hlavním pramenem pro tento příspěvek.

Studentské akce v roce 1968 se neobjevily náraz. Studenti byli samozřejmě velmi aktivní již v průběhu 60. let, ještě výrazněji se pak aktivizovali během pražského jara, kdy byly na fakultách zakládány Akademické rady studentů a na celorepublikové úrovni vznikl Svaz vysokoškolských studentů. Tento pohyb pokračoval i po srpnu 1968 a především v období od listopadu 1968 do dubna 1969, kdy se studenti stali skupinou, která nejvýrazněji a nejvytrvaleji vzdorovala počínající normalizaci.

Tato jejich role se začala plnit především v souvislosti s listopadovou okupační stávkou. Stávka nepřišla z čistého nebe – již od září se o stávce na vysokých školách přemýšlelo, několikrát byla dokonce vyhlášena stávková pohotovost. V průběhu podzimu pak pro stávku přibýly další argumenty: v říjnu 1968 Národní shromáždění schválilo Smlouvu o podmínkách a dočasném pobytu sovětských vojsk na území ČSSR, která k nevoli studentů neudávala přesné datum jejich odchodu; počátkem listopadu cenzura na jeden měsíc pozastavila časopisy Reportér a Politika; dále se přitom rozšiřovaly okupantské ilegální tiskoviny; vedení KSČ bylo stále smířlivější a stále více hlasů v nich získávali oportunisté jako Gustáv Husák a další. Bezprostřední podnětem pro stávku se stal zákaz veřejné manifestace na Mezinárodní den studentů 17. listopadu. Studenti vedení Akčním výborem pražských vysokoškoláků se proto rozhodli, že obsadí budovy svých fakult a budou manifestovat po několik dní za jejich zdmi.

Na Filozofické fakultě UK začala okupační stávka již v neděli 17. listopadu, tedy s mírným předstihem před domluveným termínem, který byl stanoven na pondělí 18. listopadu od 8.00 hodin ráno. Podnětem k tomu byla diskuse s členy ÚV KSČ děkanem Jaroslavem Kladivou a filozofem Karlem Kosíkem, kteří se právě vrátili z plenárního zasedání ÚV KSČ a informovali o normalizačních usneseních, která tam byla přijata.

Průběh stávky na FF UK byl podobný tomu, co se odehrávalo na jiných fakultách. Studenti se spacáky se nastěhovali do poslucháren, přes den se pořádaly semináře a diskuse, které se týkaly především současné domácí i světové politiky, na fakultu přicházeli hosté (na FF UK například novináři Karel Kyncl a Luboš Dobrovský, spisovatel Josef Škvorecký, herci z divadla Rokoko, Jiří Suchý a Jiří Šlitr, Radek Brzobohatý, šachista Luděk Pachmann a další). V noci studenti v posluchárnách přespávali. Když se o stávce dozvěděla veřejnost, začali lidé chodit k budovám fakult, aby studenty podpořili. Přinášeli s sebou nejrůznější dary – od finančních (na FF UK se do stávkového fondu vybralo 4500,- Kč) až po naturální (kromě jiného dostali studenti také 7000 vajíček od zemědělského družstva z Mnichovic u Strakonice).¹²⁰

O tomto stávkovém koloritu se popsalo už hodně papíru, nebudeme se mu proto dále věnovat. Naším tématem je ostatně něco jiného: programové cíle, které si studenti vytkli jako své hlavní požadavky. Byly obsaženy v dokumentu s názvem „Deset bodů pražských vysokoškoláků“, který vycházel z „Deseti bodů“ schválených Svazem vysokoškolských studentů.

¹²⁰ Hanousek, Ivan: Šli s námi, in: *Universita Karlova*. 4. 12. 1968.

Jeho jednotlivé položky nebyly ve vlastním slova smyslu politickými požadavky – byly to spíše obecné principy, které měly být podle studentů ve společnosti realizovány. Prvním a nejdůležitějším bodem byla výzva, aby základnou československé politiky byl Akční program KSČ schválený v dubnu 1968. Akční program byl také do velké míry inspiračním východiskem pro všechny další body. V nich se konstatuje, že 2) nemá dojít ke kabinetní politice; že 3) zavedení cenzury je pouze dočasné opatření a má po půl roce skončit; že 4) nesmí být dotčena svoboda shromažďování a spolčování; že 5) musí být zaručena svoboda vědeckého bádání, literárního a kulturního projevu; dále že 6) musí být zajištěny osobní a právní jistoty občanů; že 7) politici, kteří ztratili důvěru, odejdou z funkcí; že 8) se bude pokračovat v zakládání podnikových rad; že 9) svoboda výjezdu do zahraničí bude zaručena a že 10) zahraniční politika nesmí být v rozporu s Chartou OSN a Všeobecnou deklarací lidských práv.

Všech deset bodů bylo formulováno ve zvláštní neosobní formě: studenti psali, že „*nedojde ke kabinetní politice*“, že „*bude zaručena svoboda vědeckého bádání*“ a tak dále. Nebylo tak zcela explicitně řečeno, kdo konkrétně je za naplnění těchto svobod zodpovědný.

V celém dokumentu jsou pouze dva konkrétnější požadavky: ve třetím bodě se uvádí, že zavedení cenzury je opatření pouze dočasné a nebude trvat déle než půl roku. Studenti na tomto jediném místě naznačují časový horizont, do kdy má být jejich požadavek splněn. Druhým konkrétnějším požadavkem je výzva v sedmém bodě: *Ti, kteří ztratili důvěru a nikdy dostatečně neobjasnili svá stanoviska, nebudou setrvávat ve významných funkcích.*

Ani tyto dva požadavky, jakkoliv byly konkrétnější než všechny ostatní, nebyly radikální. V prvním případě bylo zastavení cenzury odsunuto na dobu za půl roku, ve druhém pak nebylo jmenováno žádné konkrétní jméno a ovšem ani časový údaj, do kdy mají zkompromitovaní politici odstoupit. Všem deseti bodům je pak společné, že nestanovují žádné ultimátum – tedy hrozbu, co se bude dít, pokud požadavky nebudou splněny. Jediný náznak ultimáta se nachází v textu připojeném k Deseti bodům, v němž studenti píší: „*Budeme-li přesvědčeni, že činy naší vlády a vedení KSČ nesměřují výrazně k výše uvedenému cíli, vystoupíme znovu.*“ Ani to však nelze označit za ultimátum. Chybí zde jakékoliv stupňování, jakákoliv výhrůžka; stejně tak není uveden žádný časový horizont pro toto další vystoupení.

Pokud Deset bodů shrneme, můžeme říci, že v nich studenti nekladli politikům konkrétní požadavky, ale spíše jejich prostřednictvím připomenuli politikům hlavní principy pražského jara s implicitní výzvou, že se od nich nesmí

odchýlit (pokud nechťejí zklamat svůj lid). Tento mravní (a nikoliv jasně politický) apel Deseti bodů podtrhuje také dopis, v němž studenti vysvětlovali smysl a charakter své stávky dělníkům a rolníkům. Obracejí se v něm nepřímou také na politiky, když píší: „*Nechceme se smířit s tím, (...) že se dokonce nejvyšší představitelé naší strany a státu, kteří mají upřímnou a plnou podporu našeho lidu, bojí hovořit otevřeně o svých problémech a starostech před svým lidem.*“ V závěru dopisu již reformní politiky oslovují přímo: „*Zůstaňte věrným obrazem (...) hodnot našeho lidu, jste jeho součástí.*“¹²¹

Opatrnost studentského programu byla potvrzena i formou protestu, kterou si zvolili. Okupační stávka totiž jejich protest fakticky uzavřela za dveře fakult a znemožnila jeho větší přenesení do veřejného prostoru. Někteří radikální studenti sice navrhovali, aby se stávka přesunula také mimo prostory fakult (do podniků), ale většina jejich kolegů takové návrhy nepodpořila.¹²² Záměrná opatrnost (jistě i jako předběžné opatření proti případnému policejnímu zásahu)¹²³ opět vyplývá i z dopisu určenému dělníkům a rolníkům: „*Stávka má čistě lokální charakter a probíhá přímo v prostorech našich vysokých škol. Nemá charakter destruktivní a nenaruší kvalitu našeho dalšího studia. Se stávkou jsou solidární i naši učitelé. Udržíme pořádek na fakultách vlastními silami; v žádném případě nebude poškozeno zařízení ani prostory fakult ani nebude narušen veřejný pořádek. Prokazujeme uvědomělou a organizovanou kázeň i v této mimořádné akci, jakou je naše stávka.*“

Dalším příkladem, nakolik byla opatrnost vnímána jako hlavní deviza studentské akce, je i hodnocení, kterým stávku popsal studentům nakloněný Vysokoškolský výbor KSČ. V jeho stanovisku se uvádí, že studenti se „*distancovali od hlasů požadujících rozšíření akcí mimo akademickou půdu a rozvážným jednáním na některých závodech a středních školách prokázali smysl pro realitu a přispěli k udržení pořádku.*“¹²⁴

Zanedlouho po listopadové stávce však jeden radikální čin ze studentského prostředí a konkrétně z Filozofické fakulty UK přesto vzešel. V říjnu 1968 začal na FF UK studovat Jan Palach; nastoupil hned do druhého ročníku, protože

¹²¹ Dopis viz Archiv bezpečnostních složek, f. H 682, sv. IX, str. 50–51.

¹²² Jaroslav Suk, jeden z radikálních studentů, uvádí ve svých vzpomínkách, že původním smyslem listopadové stávky bylo pro skupinu jejích iniciátorů rozpoutání stávky generální. Viz Suk, Jaroslav; Hochman, Jiří; Filip, Ota: Počátky odporu proti normalizačnímu režimu ve vzpomínkách účastníků, in: Cuhra, Jaroslav (ed.). *Materiály, studie dokumenty. Ústav pro soudobé dějiny*, 8/1997, str. 14.

¹²³ Policie zasáhla obušky proti demonstracím 6. a 7. listopadu 1968.

¹²⁴ Hodnocení stávky vysokoškolských studentů 18. – 21. 11. 1968, ÚSD AV ČR, sb. KV ČSFR, P 87. (Slova „smysl pro realitu“ zvýrazněna autorem).

na fakultu přestupoval po předchozím studiu na Vysoké škole ekonomické. V listopadu se na fakultě zapojil do okupační stávky, ovšem z jejího průběhu a hlavně z jejích výsledků byl pravděpodobně spíše zklamaný. Vyplývá to alespoň ze vzkazu, který poslal na fakultním shromáždění 6. ledna 1969 student-skému vůdci Luboši Holečkovi. Nabízel v něm Holečkovi jeden svůj nápad: *„Za současné situace je jasné, že izolovaná akce studentstva, ať již jde o stávku, či demonstraci, je neúčelná. Je totiž nasnadě, že bez pomoci ‚hromadných sdělovacích prostředků‘ se nemůže vyvolat žádná účinná akce v celonárodním měřítku, například generální stávka. Navrhuji akci, jenž se na první pohled může zdát bláznivá (možná, že bláznivá je), na místo nějaké demonstrace se mě jeví účelnější a efektivnější, obsadit rozhlas a vysílat výzvu ke stávce za zrušení cenzury a za Smrkovského (např.). ... Vlastní akci by mohla provést poměrně malá skupina a teprve dodatečně by se kolem rozhlasu na pokyn shromáždila masa studentů (nedaleko je budova VŠE – 3 000 posluchačů).“*¹²⁵ Odpověď od Luboše Holečka Palach nedostal, dopis našla StB uložený v jedné kanceláři na Univerzitě Karlově až o několik měsíců později. Již z tohoto dopisu vidíme radikalitu, s níž Palach k tehdejší realitě přistupoval. Byla to jistě radikalita naivní a nevědomá si všech důsledků – obsazení rozhlasu by jistě nebylo tak snadné a rozhodně by nezůstalo bez rychlé reakce.

V polovině ledna 1969 se Palach rozhodl k akci, při které svoji dosud pouze promyšlenou radikalitu proměnil v konkrétní čin. Došel k tomu, že požadavky, které tehdy rezonovaly ve společnosti, nebude možné prosadit bez nátlaku na politiky. Vzhledem k tomu, že mu chyběly jakékoliv prostředky, které by mohly mít naději na úspěch, nasadil do politického boje vlastní život. Napsal dopis, v němž zformuloval dva konkrétní požadavky, které tehdy hýbaly společností: požadoval za 1. okamžité zrušení cenzury a za 2. zákaz rozšiřování „Zpráv“ (ilegálních okupantských novin). Na jejich podporu se pak rozhodl veřejně upálit s tím, že jeho upálení bude pouze první v řadě, pokud by nebyly požadavky do pěti dnů, tj. do 21. ledna 1969, splněny. Pak měly podle Palacha přijít další lidské pochodně. Dnes už je asi jisté, že Palach zvolil toto varování pouze jako součást své strategie a že žádná skupina, která by se upalovala dál, neexistovala. To ovšem nic nemění na smyslu Palachova činu, který přinesl do československého prostředí dosud nepoznanou radikalitu a také věcnost: Palach zformuloval dva jasné požadavky, stanovil pro jejich splnění pětidenní ultimátum a posléze své odhodlání za nimi stát podpořil jasným (byť extrémním) činem.

¹²⁵ Dopis Jana Palacha Luboši Holečkovi, Archiv bezpečnostních složek, f. H 682, sv. 1.

Studenti na tuto radikalitu až na výjimky nenavázali. Pohřeb Jana Palacha a několik manifestací a demonstrací, které se po jeho smrti odehrály, sice přinesly záplavu rezolucí a závazků k další činnosti, prakticky se však studenti k žádné důraznější aktivitě za prosazení Palachových požadavků neodhodlali. Jakousi labutí písni studentského hnutí z doby pražského jara a tím také jedné studentské generace pak byly Dny polednové politiky, které se odehrály v dubnu 1969. Byly vyhlášeny na vysokých školách 14. dubna mezi 8 a 20 hodinou, jejich náplň byla velmi podobná jako u listopadové stávky – konaly se semináře a diskuse. Ovšem účast již byla výrazně menší a výsledek také: jestliže po listopadové stávce zbývala naděje, tak po dubnu 1969 již nebyla ani ta.

Jedinou studentskou skupinou (byť studentskou jen zčásti), která ve větších a radikálních akcích pokračovala i po tomto datu, bylo Hnutí revoluční mládeže. Jeho akce však už měly spíše omezený dopad a ostatní studenty, tedy jejich naprostou většinu, se jimi k další aktivitě již strhnout nepodařilo.

Nad studentskými akcemi z let 1968 a 1969 se nám nabízí několik otázek. Jako hlavní především ta, zda největší z nich – listopadová okupační stávka – byla doopravdy skutečnou stávkou, tedy akcí, která usiluje o prosazení jasných požadavků. Mnohem spíše se totiž zdá být jakousi manifestací, v níž studenti (včetně velké části pedagogů) vyjádřili svoji vzájemnost a společné přesvědčení, že situace ve státě je neuspokojivá a že je potřeba s ní něco udělat. Jejich manifest nalezl velký ohlas v široké veřejnosti (i přes embargo, kvůli kterému nemohly sdělovací prostředky o stávce informovat) a po delší odmlce, kdy se společnost postupně smiřovala se stále rostoucími trendy k normalizaci, veřejné mínění výrazně aktivizovala. Ovšem tím také úspěchy stávky končí. Jako politický protest skončila stávka neúspěchem, což potvrdil i vývoj v dalších měsících.

Bylo by samozřejmě nereálné očekávat, že by sami studenti mohli zabránit nastupující normalizaci. Troufám si však tvrdit (jakkoliv bude taková úvaha spekulací), že pokud by studenti ve stávce zvolili jinou taktiku, mohl být její dopad (či alespoň přínos pro budoucnost) podstatně větší. Tím že pouze neadresně deklarovali obecné principy, nepřinutili jednotlivé politiky k tomu, aby se vůči jejich požadavkům jasně (a třeba negativně) vyhranili. Pokud by jejich požadavky byly konkrétní a adresné, mohli dosáhnout minimálně toho, že by oni sami a především veřejnost dříve a jasněji poznali, nakolik jsou reformní komunisté ještě na jejich straně a nakolik se již vydali vlastní cestou.

Důvodů, proč většina studentů v letech 1968 a 1969 měla tendenci projevit spíše „smysl pro realitu“ než smysl pro radikalitu, bylo samozřejmě více. Na prvním místě stojí zcela nepochybně fakt, že se nacházeli ve vojensky okupo-

vané zemi. Bez významu nebyla ani jejich čerstvá zkušenost s obušky potlačenou demonstrací, kterou prodělali jenom několik dní před listopadovou stávkou. Stejně tak ale při rozhodování o radikalitě protestu hrálo roli i to, že většina studentů ještě vkládala naději v reformní politiky a nebyla připravena je hodit přes palubu.¹²⁶ V neposlední řadě byl rozhodující také ten fakt, že většina studentů – stejně jako v každé jiné době – je ze své povahy spíše pasivní a umírněná. Tato většina už jen svým počtem porazila radikály, kteří měli na počátku dalekosáhlejší plány. Tento „konflikt“ mezi umírněnou většinou a radikály i důvod, proč nakonec „zvítězila“ většina, popisuje ve svých vzpomínkách velmi přesně Jaroslav Suk: *„Jestliže většina stávkujících brala za účel stávky podporu reformní vlády, my radikálové jsem ji stále více chápali jako akci nátlakovou a částečně protivládní, tj. začínali jsme v reformním křídle vidět ústupkáře. (...) Uvnitř radikálního křídla se ovšem o účelu stávky příliš nediskutovalo, většinu energie zabralo jen stávku udržet.“*¹²⁷

¹²⁶ Radikálnější studenti o tomto rozchodu s reformními politiky uvažovali. Dokládá to např. dokument Zpráva o jednání se s. Erbanem – 27. 11. 1968 v budově ÚV NF, ABS, f. H 682, sv. IX, str. 71–72. Karel Kovanda v něm uvádí, že radikální studenti při formulování programu stávky přemýšleli o vyjádření nedůvěry Dubčekovi. Nakonec však souhlasili s minimální variantou Deseti bodů.

¹²⁷ Suk, Jaroslav..., c.d., str. 27.

Stanislav Holubec

Světová revoluce 1968 podle Immanuela Wallersteina¹²⁸

V dnešních úvahách o roce 1968 obvykle nezaznívá jedna otázka: Je náhoda, že pokus o československou reformu nastal v roce 1968 nebo to nějak souviselo se zahraničními událostmi? Z této otázky plyne otázka druhá a sice, jaká byla podstata roku 1968 resp. k jakému typu společnosti směřoval vývoj? Nesdílíme samozřejmě dnes v médiích opakované tvrzení, že šlo o vnitřní boj mezi dvěma frakcemi jedné zločinecké organizace nebo stále omílané klišé o „cestě k demokracii“ a jsme si velmi dobře vědomi platnosti postřehu Slavoj Žižka, že „ruské tanky zachránily mýtus pražského jara“¹²⁹, neboť pokud by nepřijeli, buď by stranické vedení demokratizační proces sama potlačilo, nebo by se Československo vydalo na cestu ke kapitalismu. Zajímavou odpověď na výše zmíněné otázky nám nabízí myšlení amerického sociologa a historika Immanuela Wallersteina¹³⁰, představitele neomarxistické sociologie a zakladatele teorie světového systému. Mimo jiné i zásluhou překladu a publikace jeho tří knih v posledních letech přechází do diskurzu české akademické levice jím vytvořené pojmy jako *centrum*, *periferie*, *semiperiferie*, *hegemonie*, *eurocentrismus* a další.¹³¹ Wallerstein pokládá rok 1968 za jednu z klíčových událostí moderní historie s hlubokými kořeny. Dříve než se dostaneme k událostem tohoto roku v jeho pojetí, načrtněme alespoň stručně dlouhý příběh podle Wallersteina, na jehož konci se rok 1968 nachází.

Hluboké kořeny roku 1968

Světosystémový přístup tvrdí, že zatímco se světová ekonomika a mezistátní systém utvářeli v západní Evropě od 16. století, aby do konce století devatenáctého pohltil celý svět, teprve od doby Velké francouzské revoluce se v západní

¹²⁸ Tato studie vznikla v rámci plnění grantového projektu POSTDOC ZČU.

¹²⁹ Žižek, Slavoj: *Podkova nade dveřmi*. Praha, vvp avu, 2008. str. 85

¹³⁰ Wallerstein, Immanuel: *The Modern World-System, I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York – London, Academic Press, 1974. Tjž: *The Modern World-System, II. Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600–1750*. New York, Academic Press, 1980. Tjž: *The Modern World-System, III. The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730–1840's*. San Diego, Academic Press, 1989.

¹³¹ Blíže viz Holubec, Stanislav: Immanuel Wallerstein a moderní světový systém. in: Šubrt Jiří (eds.). *Historická sociologie*. Plzeň, FF ZČU – vyd. a nakl. Aleš Čeněk, 2007, str. 413–438. Tjž: Teorie světového systému Immanuela Wallersteina. in: Šubrt, Jiří (ed.). *Soudobá sociologie I. (Teoretické koncepce a jejich autoři)*. Praha, Karolinum, 2007, str. 9 –39.

Evropě utváří jeho *geokultura*.¹³² Tímto pojmem má Wallerstein na mysli jakési ideologické lešení samotného světového systému. Jejím základem se v době francouzské revoluce staly dvě myšlenky: První, že politická změna je přirozená a druhá, že veškerá moc pochází z lidu. Na základě těchto pouček se vynořily tři základní ideologie, které vytvořily geokulturu moderního světového systému. Jednalo se o liberalismus, konzervativismus a radikalismus/socialismus. Konzervativismus chtěl vše zabrzdit, radikalismus chtěl vše urychlit a liberalismus se nacházel někde mezi nimi.¹³³

Každá z těchto ideologií měla své hlavní téma, kterými neutralizovala tzv. *dangerous classes* (tj. chudé vrstvy). Bylo to volební právo, sociální stát a národní identita. Přímé, rovné a všeobecné volební právo prosazovali liberálové a socialisté. Sociální stát prosazovali socialisté i někteří konzervativci. Konečně národní identita se stala hlavní agendou konzervativců. Podle Wallersteina spolu ale tyto tři ideologie po celé 19. století pozoruhodně dobře koexistovaly a v mnoha oblastech se navzájem nelišily, např. ve svém vztahu ke kolonialismu.

V rámci konzervativní a radikální odnože geokultury světového systému se vytvořily od počátku 20. století dvě krajní složky: V rámci konzervativců to byli ti, kteří se později nazývali fašisty a v rámci radikálů/ socialistů to byli revoluční socialisté. Pokus krajních konzervativců změnit světový systém v impérium nevyšel a tento směr byl poražen ve dvou světových válkách (Wallerstein s oblibou hovoří o jednom globálním střetnutí v letech 1914 – 1945, které bylo pokusem Německa změnit světový systém ve světové impérium). Nao-pak se zdálo, že krajní odnož radikálů bude úspěšnější. Tato hnutí, jež Wallerstein nazývá protisystémovými, se dostala k moci po roce 1945 téměř na celém světě. V západní Evropě začala uskutečňovat program výstavby sociálního státu, ve východní Evropě program výstavby společnosti sovětského typu a ve třetím světě se objevila v podobně národně osvobozeneckých hnutí s programem dekolonizace a hospodářského rozvoje.

Za svůj cíl si hnutí na semiperiferii a periferii kapitalistického světového systému zvolila „dohnat a předejít“ jádro systému. K jeho uskutečnění měla přispět tzv. dvoustupňová strategie: Nejprve ovládnout stát a potom jeho pomocí přeměnit celou společnost. V prvním kroku byla často úspěšná, ovšem své heslo „dohnat a předejít“ nenaplnila, protože jak Wallerstein ukazuje na mnoha místech, je mobilita zemí ve světovém systému velmi obtížná a dochází

¹³² Wallerstein, Immanuel: *World Systems Analysis: An Introduction*. Durham, Duke University Press, 2004, str. 93.

¹³³ Wallerstein, Immanuel: *The End of What Modernity?* in: Wallerstein, Immanuel: *After liberalism*. New York, the new Press, 1995, str. 130 – 131.

k ní jen velmi zřídka. Samozřejmě se při prosazování dvoustupňové strategie antisystémová hnutí dopustila mnoha svévolných činů a zločinů. Naopak v centru sice dosáhla značného zlepšení postavení širokých vrstev ve společnosti, ale nedokázala vyřešit problémy odcizení v moderním světě, na což jsou obzvláště citliví intelektuálové a studenti. Díky tomu rostla během 60. let s těmito hnutími všude na světě všeobecná nespokojenost.

Podle Wallersteina nebyl Sovětský svaz a jeho satelity nikdy skutečně socialistickými státy. Vzhledem k tomu, že fungovaly v rámci mezinárodního systému kapitalistických států a v rámci kapitalistické světové ekonomiky, a vzhledem k tomu, že obě skutečnosti měly obrovský vliv na jejich strukturu a vývoj, není možné hovořit o jejich socialistickém¹³⁴ charakteru. Tento argument, je problematický ze třech důvodů: První důvod je, že podle marxistických kritiků má Wallerstein sklon přeceňovat vliv obchodu a mezinárodních vztahů a podceňovat produkční způsob.¹³⁵ Za druhé se zdá, že v padesátých a šedesátých letech byl sovětský blok skutečně ekonomicky oddělen od kapitalistického světového systému a za třetí Wallerstein ignoruje nedostatek demokracie a existence vnitřní represe v sovětském systému, což je podle našeho názoru hlavním důvodem, proč není možné nazývat sovětský blok socialistickým, neboť jak říkala Rosa Luxemburgová, socializmus především znamená svobodu pro jinak myslící.

Jestliže dnes zaznívá v médiích názor, že „rok 1968 potvrdil nereformovatelnost komunismu“¹³⁶, můžeme ve shodě s Wallersteinem odpovědět, že jestli Pražské jaro něco potvrdilo, pak především imperialistický charakter SSSR, tedy skutečnost, že z hlediska svého mezinárodního fungování sovětský blok žádným socializmem nebyl. Imperialistický zásah Sovětského svazu ovšem

¹³⁴ Ve shodě s Wallersteinem je pro nás socializmus ekonomicky vysoce rozvinutou společností, která je výrazně demokratičtější a výrazně rovnostářtější než soudobý pozdní kapitalismus. Toho je samozřejmě dosaženo především převahou nekapitalistických forem vlastnictví.

¹³⁵ Viz Brenner, Robert: Brenner: The origins of capitalist development: A critique of Neo-Smithian Marxism. in: *New Left Review*. 104/ 1977, str. 25–93. Podobný argument byl použit o jeho tezi o začlenění Polska do kapitalistické světové ekonomiky v 16. století. Wallerstein tak činí na základě faktu, že se Polsko účastnilo mezinárodního obchodu s obilím a to i přesto, že byl podíl vyváženého obilí z celkové produkce malý (asi 5%) a že přetrvávající produkční způsob byl feudálního charakteru. Nolte, Hans Heinrich: *Die Debatte um das Weltsystem* (Diskussionspapier, Mai 2002) (<http://members.aol.com/cnoltegw/Weltsystemkonzept.html>) Citováno dne 5. 5. 2008.

¹³⁶ Blíže viz Křeček, Jan: Obraz roku 1968 v tisku na počátku 21. století (MF Dnes a Lidové noviny 2000–2007). in: Köplová, Barbara; Wolák, Radim (ed.). *Česká média a česká společnost v 60. letech*. Radioservis 2008. str. 104–105.

není možné připisovat nějaké sovětské asijské tradici nebo jej považovat za logické vyústění komunistického útlaku, ale je nutné jej zahrnout do logiky fungování kapitalistického světového systému, kde kdykoli je ohrožena něčí hegemonie, nebo někdo naopak o hegemonii usiluje, roste pravděpodobnost použití vojenské síly.

Kvůli všeobecné a celosvětové nespokojenosti se „starou levicí“ Wallerstein nazývá rok 1968 *světovou revolucí*.¹³⁷ Nebylo to jenom Československo, Francie, Německo a Spojené státy, ale i Čína, Mexiko, Japonsko nebo Tunisko, kde se protestovalo. Jestliže selhala antisystémová hnutí na periferii a semiperiferii světového systému během 50. a 60. let, ani západní sociální demokracie nebyly schopny splnit svůj program přeměny společnosti. Sociální stát byl jejich skutečným cílem, ale poté měly obtíže nabídnout něco nového. Rok 1968 byl proto podle Wallersteina především rokem nedůvěry ke staré levici.

Všechna hnutí roku 1968 vycházela ze dvou myšlenek: První je tvrzení, že osvobození člověka je všechno a moderní rozvoje techniky je pouhou pastí. Druhé bylo, že stará levice¹³⁸ všude na světě zklamala. Zklamala v západní Evropě v podobě sociálních demokracií, které se od roku 1945 staly součástí establishmentu, zklamala v sovětském bloku, zklamala v podobě národně osvobozeneckých hnutí ve třetím světě.¹³⁹ Argumentem o stejné podstatě všech antisystémových hnutí roku 1968 Wallerstein nabourává v Česku rozšířený mýtus, že pražské jaro bylo zápasem za „svobodu a demokracii“ zatímco západní revolty, byly pouhou klukovinou rozmazlených dětí plných iluzí o „komunismu“, které chtěli u nich doma nastolit to, o co už v Československu nikdo neměl zájem.¹⁴⁰

Přestože byla revoluce 1968 poražena politicky, podle Wallersteina se jí podařilo otrávit na světě od doby francouzské revoluce bezkonkurenčně převládající ideologií liberalizmu. Po roce 1968 dochází tedy k opětovnému osvobození ideologií radikalizmu a konzervativizmu z liberální náruče, v níž byly od svého vzniku. Rok 1968 proto pro Wallersteina představuje obnovení naděje

¹³⁷ Wallerstein, Immanuel: 1968, Revolution in the World-system. in: Wallerstein, Immanuel. *Geopolitics and Geoculture*. Cambridge (UK), Cambridge University Press, 1991. Původně vyšlo v: *Theory and Society*. 18/1989, str. 431–449.

¹³⁸ Starou levicí má Wallerstein na mysli sociální demokraty, komunisty nebo národně osvobozenecká hnutí a všechna další antisystémová hnutí, která se především zaměřovala na získání moci ve státě ať už revoluční nebo parlamentní cestou. Naopak pro novou levici je charakteristická snaha o získání kulturní hegemonie a o proměnu hodnot společnosti ze zdola.

¹³⁹ Wallerstein, Immanuel: *The End of What Modernity?* c. d. str. 138.

¹⁴⁰ Tento v Čechách rozšířený argument samozřejmě také ignoruje rok 1968 ve třetím světě.

ve změnu kapitalistického světového systému, naděje, která trvá dodnes. Rok 1968 je v historii moderního světového systému tím samým v ideologii, čím byl rok 1914 v ekonomice. Jestliže od roku 1914 trvá až do dnes ekonomická krize světového systému, od roku 1968 se k ní přidává i krize ideologická.

Rok 1968 byl podle Wallersteina zároveň poslední velkou revolucí. „Podzim národů“ 1989 byl jen jeho pokračováním. Také rok 1989 byl rokem nespokojenosti se „starou levicí“ panující dosud ve východní Evropě.¹⁴¹

Kritika Wallersteinova přístupu

Wallersteinův přístup ovšem není bezrozporný. První námitkou je, že ve svém pojetí ideologií věnuje nedostatečnou pozornost fašismu. V rámci ideologie radikalizmu/ socializmu také přehlíží jeho stalinskou variantu, která vykazuje jisté podobnosti s nacistickou ideologií, ačkoli nesdílíme víru v nálepku totalitarizmu, do kterého bývají tyto ideologie zařazovány. Házet do jednoho pytle s nálepkou *stará levice* sociálně demokratické strany Západu a komunistické strany sovětského bloku nám nutně připadá jako přílišné zjednodušení podobně jako v případě pojmu *totalitarismus*.

V tomto bodu si Wallerstein podle mého soudu poněkud protiřečí. Na jedné straně označuje Sovětský svaz za součást kapitalistické světové ekonomiky, kterému dobře vyhovuje bipolarita studené války a nemá zájem, aby se okolní svět vydal socialistickou cestou, na druhou stranu ale o zdejších komunistických stranách prohlašuje, že „z nich nikdy nezmizel antisystémový virus, který se v nich opakovaně (a ‚horečně‘) se čas od času objevuje. Pokud se Gorbačov odvolává na ‚leninizmus‘ proti ‚stalinizmu‘ může být považován za jeho reprezentanta“¹⁴² (psáno v roce 1989 pozn. SH).

Třetí námitka se týká návratu ideologií ke svým kořenům díky roku 1968, a tedy i posilování jejich konfliktu v období po roce 1968 do dneška. Empirická fakta z hlediska společenského diskursu se s Wallersteinem v tomto neshodují: Zlatým věkem velkých konfliktů politických ideologií v západní Evropě byla doba od nástupu industrializace a urbanizace, kdy je do moderní společnosti zapojena velká část obyvatel a toto období trvá přes dosažení všeobecného volebního práva až do 50. let 20. století, kdy je budován sociální stát, sociální demokracie ustupuje od svého programu socializmu a přijímá sociálně tržní hospodářství, konzervativci odstupují od svého programu autoritativního státu a přijímají sociálně tržní hospodářství v křesťansko-demokratické podobě.

¹⁴¹ Wallerstein, Immanuel: *The end of What Modernity?* c. d. str. 140.

¹⁴² Wallerstein, Immanuel: *1968, Revolution in the World-system*. c. d. str. 75.

V politickém životě tehdy slábnou extrémní směry. Proto bych na rozdíl od Wallersteina označil za období slábnutí ideologií v Evropě dobu od 50. let 20. století, jak ostatně argumentoval pro případ USA i Daniel Bell.¹⁴³ Ostatně rok 1968 bývá považován za poslední revoluční vzepětí „ideologické“ levice v Evropě.

Na druhou stranu se domnívám, že je třeba velmi opatrně analyzovat situaci od 70. let. Na jedné straně pokračuje individualizace a depolitizace společnosti, politické přesvědčení hraje stále menší roli v životě člověka, účast ve volbách klesá a sociálně demokratické strany směřují stále více ke středu. Na druhé straně ale vznikají i ideologie nové. V 70. letech to je hnutí zelených, v 80. letech to je vzestup stran krajní pravice, v 90. letech to je vzestup neokonzervativizmu a počátkem 21. století možná vzestup nové radikální levice (např. Die Linke v Německu, Socialistická strana Nizozemí). Tyto proměny naopak dávají Wallersteinovi za pravdu.

Čtvrtým problémem Wallersteinova pojetí je skutečnost, že nová levice, která se zrodila z roku 1968, je z hlediska síly již jen slabým odleskem levice staré. Navíc stará levice rok 68 přežila a 70. léta znamenají její mocenský vzestup (např. vstup sociální demokracie do vlády ve Francii a v Rakousku). Rok 1968 nevedl k zásadním změnám politické krajiny v západní Evropě. Jeho jediným dítětem se ukázaly strany zelených, které pronikly do politiky v řadě nejvyspělejších zemí, ale získaly zde podporu maximálně okolo 10 %, zatímco sociální demokracie si i přes rok 1968 svůj vliv udržela. Teprve další desetiletí ukážou, zda vznik nových stran nalevo od sociálních demokracií počátkem 21. století přinese oslabení jejich postavení.

Pátá námitka se týká zjednodušení role vládnoucí třídy. Podle Wallersteina byl rok 1968 lidovou revoltou proti staré levici. Toto tvrzení není také zcela přesné. V západní Evropě byly studentské revolty spíše zaměřené proti „establishmentu“ jehož součástí sice někdy byly sociální demokracie, ale převažovaly v něm konzervativní složky. Ve většině zemí západní Evropy vládly tehdy konzervativní strany a sociální demokracie se dostávaly k moci teprve až v 70. letech. Naopak v Československu v čele pražského jara stanula také část československé vládnoucí třídy.

Šestá výhrada se nabízí proti Wallersteinovu obrázku světa studené války, kde i přes rétoriku jsou oba dva hlavní protivníci – USA a SSSR ve skutečnosti s danou situací spokojeni a bojují jen naoko. Zatímco SSSR jde o národní

¹⁴³ Bell, Daniel: *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*. Glencoe Free press, 1960.

rozvoj a dohánění, USA jde o dominanci v rámci světového systému, k němuž je ideologicky opravňuje postavení hlavního protivníka SSSR. Wallerstein podle mého soudu podceňuje skutečnost intenzity ideologického i ekonomického střetnutí studené války, a ačkoli je možno uznat, že existovaly v USA a jinde v jádru světového systému síly, kterým existence SSSR a jeho říše vyhovovala (především tvůrci zahraniční politiky USA), byly zde i síly, kterým překážela a měly důvod pracovat na jeho zničení (máme tím především na mysli nadnárodní korporace, pro které území, kde nemohly působit, znamenalo trvalou ztrátu zisku). Ačkoli Sovětský svaz neusiloval o světovládu, neboť mu bylo jasné, že by vznik socialismu v dalších velkých zemích vedl k oslabení jeho postavení vůdce socialistického tábora, přesto i v SSSR existovaly síly doufající v přechod nejprve třetího světa a nakonec i jádra světového systému k sovětskému socialismu.

Pro interpretaci Československého pražského jara a jeho událostí Wallerstein podle našeho soudu opomíjí některé aspekty světového systému, které se do jejich průběhu značně promítly (je třeba říci, že pražskému jaru nevěnoval žádnou zvláštní studii). V několika větách svého eseje o roce 68 věnovaných Československu pouze konstatoval, že „není náhoda, že nejvýraznější byly události v Československu, tedy zemi s obzvláště dlouhými a silnými tradicemi ze třetí internacionály.“ (tj. i zde byly podle něj události bojem proti etablované „staré levici“). A mylně uvádí že „vůdci pražského jara vedli svůj boj ve jménu ‚humanistického komunismu‘, tedy proti zradě hnutí, jíž byl stalinismus.“¹⁴⁴ Zde je nutno poznamenat, že pojem „komunismus“ v rétorice pražského jara, na rozdíl od pojmu „socialismus s lidskou tváří“, zcela chyběl.

Ačkoli se české země a Slovensko do značné míry vyvázaly od konce 40. let z hospodářských vazeb ke kapitalistické světové ekonomice, nikdy nebyly zcela přerušeny jejich kulturní vazby na jádro světového systému. Po vlně kulturního rusofilství v první polovině 50. let se začal opět projevovat zájem české společnosti o její již po několik staletí existující kulturní centrum. Vlna americké hudby, kinematografie ale i literatury, která byla manifestací hegemonické role USA ve světovém systému po roce 1945, se nevyhnula ani Československu. Velmi pregnančně toto úsilí shrnul Ivan Sviták ve své odpovědi na otázku „odkud, kam a s kým?“ v květnu 1968: „Z Asie, do Evropy a sami!“ V tomto světle je třeba Pražské jaro vidět jako pokus českých zemí alespoň o symbolický návrat do centra světového systému.

Ke kulturnímu obdivu západu patřil také obdiv jeho společenského modelu, který se začínal uplatňovat od 60. let zejména mezi mladou generací a naopak

¹⁴⁴ Wallerstein, Immanuel: 1968, *Revolution in the World-system*. c. d. str. 70.

počátky spojování všeho „ruského“ a „socialistického“ do jedné nevábné hmoty. Máme řadu dokladů názorů mladých nejen obdivující americkou kulturu, ale i schvalující útok USA na Vietnam. Mezi studenty na vysokých školách byla komunistická orientace v 60. letech spíše výjimkou než pravidlem (např. spolužáci vzpomínají na Jana Palacha jako na jediného komunistu v ročníku na vysoké škole, který byl ovšem ovlivněn maoismem).¹⁴⁵ Symbolický rozdíl mezi československou proreformní mládeží a západní mladou radikální levicí je vidět na skutečnosti, že zatímco se ti druzí oslovovali „soudružky a soudruzi“, poté, co takto žertem oslovil sál plný mladých lidí v Praze Josef Smrkovský, celé auditorium propuklo v úlevný smích.

Pod dojmem Wallersteinovy analýzy bychom se měli zaměřit na čtyři aspekty zkoumání roku 1968, které jsou dosud českými badateli opomíjeny. Prvním aspektem je mezinárodní srovnání. Podobný proces jako byl v roce 1968 v Československu, existoval i jinde ve světě. Československý případ byl nicméně unikátní z hlediska skutečnosti, že se na straně revoluce ocitla i část vládnoucí vrstvy. Naopak je nutné nepřeceňovat unikátnost sovětského vojenského zásahu. Vojenské intervence supervelmocí nebyly v tehdejším světě výjimkou. Např. USA přepadly v roce 1965 Dominikánskou republiku nebo v roce 1966 Guatemala. Není možné zapomínat ani na kontext války ve Vietnamu.

Druhé poučení je, abychom se nekoncentrovali pouze na samotný rok 1968, ale zajímali se i o léta a desetiletí jemu předcházející. Wallerstein ukazuje, že cesta k roku 1968 byla velmi dlouhá a úzce souvisí se vznikem moderních politických ideologií po francouzské revoluci. Československý rok 68 lze v tomto kontextu vidět jako vyvrcholení tradice českého socialistického a komunistického hnutí, které patřilo z hlediska své síly ve střední a východní Evropě k výjimečným.

Třetí doporučení je, abychom velmi podrobně zkoumali ideologii pražského jara. Jednalo se skutečně o odpor ke staré levicí, o antikoloniální hnutí nebo o obecný odpor vůči socialismu? Byl zamlčeným pozitivním programem Pražského jara, jak jej můžeme rekonstruovat z tehdejšího tisku návrat k parlamentní demokracii, sociálně demokratický program, jugoslávský model nebo něco zcela jiného?

¹⁴⁵ Jeho spolubydlicí na koleji Jan Mészáros po jeho činu uvedl: „Jedná se o člověka zdvořilého, slušného vystupování. Je velmi racionální, tvůrčí typ. Je velmi temperamentní až vznětlivý. Je rovněž velmi zásadový. Svým přesvědčením je to komunista v tom nejlepší slova smyslu. Jeho zájem o politické dění byl značný. Docházel na čínské velvyslanectví pro různé materiály Mao apod. To, že byl komunista, bylo na fakultě dost ojedinělé, proto byl spolužáky přezdíván bolševik.“ Křížanová, Rebeka: Zásadový samotář, naivní marxista. In: Týden, 17. 1. 2001, str. 24.

Čtvrté doporučení zní, abychom přestali vidět Sovětský svaz jako jednolitého obra zasazujícího úder, ale zkoumali, jaké síly v sovětské vládnoucí vrstvě invazi prosazovaly (pravděpodobně generalita), jaké síly naopak invazi bránily? Wallerstein ukazuje svým psaním, že i pozice Sovětského svazu byla ve světovém systému obojaká – na jedné straně uskutečnění snu radikální části *staré levice* a na druhé straně imperialistická velmoc. Jak se vyvíjela pozice Brežněvova nevyššího vedení (jestli jsou pravdivé dohady, že by bylo svrženo, pokud by nedala rozkaz k invazi)? Jaké byly pro Sovětský svaz skutečné motivy invaze? Byly to ideologické předsudky způsobené stalinistickou paranoidní mentalitou a maďarskými událostmi 1956, které zabránily moskevským vůdcům prohlédnout skutečný tj. Sovětskému svazu ne nepřátelský charakter Pražského jara? Jakou snahu zda hrála ambice mít v Československu vojenské základy? Nebo sovětské vedení skutečně dobře odhadlo proces, na jehož konci by bylo vystoupení Československa z Varšavské smlouvy a Rady vzájemné hospodářské pomoci, což mohlo nastartovat rozpad celého impéria, a z tohoto hlediska jednalo racionálně?

O autorech

Peter Birke (*1965), externí vyučující na Universität Hamburg, volný spolupracovník Nadace Rosy Luxemburgové. Jeho hlavním badatelským zájmem jsou dějiny neregulovaných sociálních konfliktů a různých forem pracovních konfliktů. V poslední době publikoval studie: *Wilde Streiks im Wirtschaftswunder. Arbeitskämpfe, Gewerkschaften und soziale Bewegungen in der Bundesrepublik und Dänemark* (Frankfurt am Main, New York 2007); *Besetze Deine Stadt/ BZ din by Häuserkämpfe und Stadtentwicklung in Kopenhagen* (Hamburg 2007). Je společně s Berndem Hüttnerem a Gottfriedem Oym editorem sborníku *Linke - Neue Linke. Die sozialen Kämpfe der 1968er Jahre in der Diskussion* (Dietz Berlin 2009).
pebirke@gmx.de

Petr Cajthaml (*1974), pracuje v Ústavu dějin a archivu Univerzity Karlovy v Praze. Předmětem jeho zájmu jsou české soudobé dějiny, specializuje se na dějiny propagandy, dějiny bezpečnostního aparátu a zpravodajských služeb a dějiny vysokého školství. K těmto tématům vydal několik desítek článků (*Securitas Imperii*, Sborník Archivu ministerstva vnitra, *Historia universitatis Carolinae Pragensis* a další).
Petr.Cajthaml@ruk.cuni.cz

Martin Franc (*1973) působí v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i. a v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. Zabývá se kulturními dějinami, dějinami konzumu a dějinami vědní politiky zejména po roce 1945. Mj. autor monografie *Řasy nebo knedlíky. Postoje odborníků na výživu k inovacím a tradicím v české stravě v 50. a 60. letech 20. století* (Scriptorium 2003). S Jiřím Knapíkem připravil publikaci *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*.
franc@mua.cas.cz

Stanislav Holubec (*1978) působí na Katedře sociologie FF ZČU. Předmětem jeho zájmu je historická sociologie, dějiny každodennosti 20. století a globalizace. Vydal dvě desítky článků (*Politologická revue*, *Časopis národního muzea*, *Paideia*, *Zeitschrift für Weltgeschichte*, *Kuděj*), je editorem knihy *Válka míra politická moc* (Svoboda, 2009). Je autorem dvou knih: *Sociologie světových systémů. Hegemonie, centra, periferie* (Slon, 2009) a *Lidé periferie. Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době* (FF ZČU, 2009).
sholubec@gmail.com

Jakub Jareš (*1983) je doktorand Ústavu českých dějin FF UK. Zabývá se dějinami českého vysokého školství v období socialistické diktatury. Je jedním z editorů publikace Jan Palach '69 (FF UK, 2009) a spoluautor knihy *Prověřená fakulta. KSČ na Filozofické fakultě UK v letech 1969–1989* (ÚSD AV ČR, 2009). Působí jako člen badatelského týmu Výzkum mechanismů činnosti kulturní organizace KSČ na FF UK v období 1969–1989. jakubjares@gmail.com

Zdeněk Nebřenský (*1978) pracuje jako odborný referent programu Leonardo da Vinci v Domě zahraničních služeb. Vystudoval historii se zaměřením na dějiny dějepisectví, fakultativně hospodářské a sociální dějiny, obecné a komparativní dějiny na FF UK v Praze a jako stipendista programu Erasmus na Universität Leipzig. Doktorandské studium absolvoval prostřednictvím Česko-německého fondu budoucnosti na Humboldt-Universität Berlin a díky stipendiu Hertie-Stiftung v Berlínském kolegiu pro srovnávací dějiny Evropy. Zabývá se sociálními a kulturními dějinami střední Evropy po roce 1945, v současné době dokončuje dizertaci k problematice myšlení středoevropského studentstva v letech 1956–1968. nebrasky@seznam.cz

Jaroslav Pažout (* 1974) je historik a archivář. V současnosti je jeho hlavním působištěm katedra historie Přírodovědně-humanitní a pedagogické fakulty Technické univerzity v Liberci. Zabývá se především problematikou československých dějin v 60. až 80. letech 20. století a světovými dějinami v kontextu československých dějin tohoto období. Vydal mj. knihu *Mocným navzdory. Studentské hnutí v šedesátých letech 20. století*. (Praha, 2008). Je spolueditorem publikace *Nejcitlivější místo režimu. Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných očima svých členů. Diskusní setkání 19. října 2007* (s Petrem Blažkem, Praha, Pulchra 2008). Vedle toho je autorem řady dalších článků a edic dokumentů. jara.pazout@volny.cz

Petr Uhl (*1941) je novinář, komentátor deníku Právo. Vystudoval strojní inženýrství. V letech 1968–1969 se účastnil krajně levicového Hnutí revoluční mládeže, stýkal se s aktivisty studentského hnutí v Německu, Polsku a ve Francii. Později působil v Chartě 77, vydával její bulletin Informace o Chartě 77, byl členem ve VONS a Polsko-čs. solidarity. Před rokem 1990 byl celkem devět let vězněn za podvracení republiky. Po roce 1989 byl poslancem Federálního shromáždění za Občanské fórum a generálním ředitelem ČTK. Později působil jako expert Komise OSN pro lidská práva a v letech 1998–2001 byl vládním zmocněncem pro lidská práva. uhl@seznam.cz

Tomáš Vilímek (*1976), je postdoktorandem na Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. a bývalým stipendistou několika německých nadací (Zeit, Nadace německého národa aj.). Věnuje se problematice dějin ČSSR a NDR v 60. až 80. letech. Vydal řadu studií doma i v zahraničí. Kromě jiného je spolueditorem knih *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945* (2008) a *Opozice a společnost* (2009). V roce 2010 mu vyjde kniha *Solidarita napříč hranicemi: Opozice v ČSSR a NDR po roce 1968*. vilimek@usd.cas.cz

Chapter summaries

Peter Birke: Ambiguity of Authonomy: Thesis to the History of European Protests in the Sixties.

The paper examines the shifts and changes within the discourse about both the reasons for and the outcomes of what Wallerstein called “global revolution” of 1968. Birke questions the focus on the “cultural revolution” that has been recently stressed by authors like Arthur Marwick and Detlef Siegfried. Instead, he points out that the connection between different forms of social protest (urban riots, student movements, wildcat strikes, squats and blockades), its transnational diffusion and its political dimensions should not be neglected as an important field of historical research.

Martin Franc: Czech Youth in the Sixties: An Introduction.

The paper summarizes the basic features of the whole volume: The problems of relations between the youth, year 1968 and the political left. Compared to the situation in western countries, where the year 1968 was connected with the generational protest, the “Prague spring” was not characterized by generational conflicts. The main cleavage lay between the reformers and conservatives. Almost everybody among the youth was the supporter of “liberals” or “reformists”. The conflicts in this camp, which were based on social-economic questions, did not have an opportunity to occur. Even though the youth were rather in the background of the events during the Prague spring, the situation changed at the moment of the invasion in August 1968. The young generation prevailed among the protesting people, and also among the victims of these demonstrations. The youth played a key role not just in the days of invasion: youth and especially students were the most important part of public resistance against the forthcoming neostalinist “normalization”. However the political purges paradoxically opened the way to generational change and offered the possibilities for careers. Part of the youth seized this opportunity at once. Not later than in 1970 the picture of youth struggling for their liberal demands ceased to exist and was replaced by the picture of members of *Socialist union of the youth* pacified as well as the older generations.

Zdeněk Nebřenský: The Imagination on Western European Left among the Czechoslovak Youth before 1968

The paper focuses on transnational mobility, contacts crossing borders of the Soviet empire and international actions of non-government actors in Central Europe of the 1960s. It deals with the question how foreign travels of commu-

nist youth to Western Europe changed Central European official discourse. The paper argues that the visible rupture of official discourse during the Prague Spring 1968 was influenced by perception of the Western youth's life-style. However, communist elite has appropriated Western life-style step by step during its trips and visits in Western Europe since 1956. Moreover, the flourishing trips to Western Europe as well as increasing interactions with representatives of West European Left permanently revised Marxist world view of young generation. As the censorship weakened, heretical demands, needs and claims provoked public debates and made visible Westernized life-style of Czechoslovak youth. 1968, concept of socialism with "human face", including democratization of trips to Western Europe, dominated in the official discourse and promoted the social differences among Czechoslovak citizens. The paper explores yearly reports provided by officials of the international department within Central Committee of the Czechoslovak Youth Union in order to inform communist leadership about international activities of young people.

Stanislav Holubec: The World Revolution of 1968 according to Immanuel Wallerstein

The paper interprets the events of 1968 using the world-system approach. Its main representative Immanuel Wallerstein sees it as a "global revolution" which destroyed the prevailingly liberal "geoculture" dominating the world-system since the French revolution. He also sees 1968 as a worldwide wave of discontent with the so-called old left in western countries, the soviet bloc and the third world countries, which gave birth to the new left that might replace the capitalist world system by a better one. Holubec partly criticizes this approach arguing that the events were rather an uprising against the conservative establishment than against the old left. He argues that Wallerstein too readily puts very different movements to the same pot called "the old left" (soviet Stalinists, western social democrats, third world liberation movements). He is also contradictory in his assumptions that the USSR and the USA were both parts of the capitalist world-economy but on the other hand claiming that "the anti-systemic virus" never disappeared from the soviet parties. Finally, Holubec does not see 1968 as a rebirth of ideologies but rather the last ideological uprising in Western Europe. Also the so called "new left" which was born in 1968 did not push out the old left form politics, it became a cultural rather than a political phenomenon and remained politically weak. On the other hand, Wallerstein ignores one important aspect of world-system explanation of the 1968 events in Czechoslovakia: cultural logic of the world-system. It is the of

the periphery and semiperiphery to the core working against the legitimacy of all alternative regimes existing in these zones which isolate themselves from the core in their attempt to be independent.

Jaroslav Pažout: Students' Movement in Western Europe 1968 and its Reception in Czechoslovakia.

The sixties of the 20th century were under the sign of students' revolts in the whole world. Revolting students signified a main subject of the huge protest movement in the West. In Czechoslovakia, students belonged also before the year 1968 to the significant protagonists of the counter regime opposition; they became an important part of the reform movement after January 1968. The protest movement in the West and the reform movement in Czechoslovakia was a reaction on crises of different social systems which were a result of different reasons. It, of course, influenced acceptance of the radical left-winged protest movement of west European students in Czechoslovakia, where it went to the pursuit to reform a system based on a soviet society model. The evaluation of the protest movement of west European students by Czechoslovak citizens, which was not unified, is demonstrated on an example of discussions between representatives of west European and Czechoslovak student movement at the end of the sixties and on evaluation of the French May crisis of the year 1968 in Czechoslovak press.

Petr Cajthaml: The Revolt as an Instrument of Counter-revolution? Contemporary Interpretation of the Protests and Demonstrations in 1968–1969

The study describes the ways in which the official Czechoslovak propaganda and policy reacted on the disallowed demonstrations and public appearances against the regime in 1968–1969. The reaction of the authorities on the disallowed public assemblies during the Prague Spring was formed by the experience with the clampdown of the students' demonstration in the end of October 1967 (so called "Strahov Events"). This affair became one of the symbols of the deformations of the previous period. That is why all spontaneous assemblies before the occupation of Czechoslovakia on August 21, 1968 took place without an intervention of security apparatus. The changes of regime's reactions on the spontaneous street appearances are shown on the examples of the demonstrations in November 1968, in January, March and August 1969. From the autumn 1968 the Czechoslovak security units interceded against the disallowed public appearances again. While the reformatory part of the communist leadership tried to smooth the political meaning of the protests over, the pro-

soviet communists emphasized an alleged counter-revolutionary character of the demonstrations. The protests and their interpretations represented a part of the contemporary political struggle.

Jakub Jareš: Students between Radicalism and “Understanding the Reality”. Protests at the Faculty of Arts and Philosophy, Charles University between August 1968 and April 1969

The article deals with the demands of the students’ protests at the faculty of arts and philosophy at the beginning of neo-Stalinist “normalization”. The author compares the program goals of the strike on 17th November 1968 with Jan Palach’s demands from January 1969 and partly with the so called “Days of January’s Politics” in April 1969. The author sees the demands of “November strike” as too general and too moderate to raise any political attention. On the other hand Palach’s demands are seen as concise and relevant and they brought together with Palach’s deed a wholly new form of political protest. The author however comes to the conclusion that even this deed did not raise any political activity among the Czech students who rather preferred “the sense for reality” over radicalism.

Tomáš Vilímek: Prague Spring and its Reception in the GDR

The presented study deals with the reflection of the Prague Spring in East Germany. The East German society perceived the events of 1968 in the neighboring Czechoslovakia very intensively. Attempts to combine socialism with democracy drew a lot of attention. People in East Germany hoped the ongoing political liberalization in Czechoslovakia could positively influence the rigid Ulbricht’s regime. After an aggressive campaign of the SED against the Czechoslovakian concept of “socialism with a human face” and after the August intervention many of East German citizens openly manifested their solidarity with Czechoslovakia and rejected the official interpretation of the Invasion. People of East Germany (predominantly young people) defied the SED regime. They manifested their disagreement with the official policies through leaflet campaigns, slogans on the walls, entries in the book in the Czechoslovak Embassy in East Berlin and participation in rallies. Because of their disapproval of the Intervention many of the future representatives of East German opposition experienced their first collision with the communist regime. Due to public unrest related to the Intervention the East German state security registered over 2000 cases of open support for the people of Czechoslovakia.

Přílohy

Pasáž z Akčního programu KSČ přijatého plénem ÚV KSČ 5. dubna 1968. Akční program představuje komplexní programový výstup, který formuluje většinové postoje ve vedení KSČ na jaře 1968. Jednalo se pochopitelně o kompromisní dokument, který měl své zásadní odpůrce, jak ze strany radikálních reformistů, tak z tábora tzv. konzervativců. V pasáži věnované mládeži se především vyrovnával s problematikou faktického rozpadu dosud víceméně monopolního Československého svazu mládeže. Cesta, načrtnutá v Akčním programu, byla skutečně realizována v březnu 1969 ustavením Federální rady dětských a mládežnických organizací ČSSR. Tato forma uspořádání však neměla dlouhé trvání.

Mládež a její organizace

V mládeži vidíme pokračovatele v díle socialistické přeměny společnosti. Současná politická aktivita a účast mládeže v obrodném společenském procesu dokazuje neoprávněnost paušálních výtek, které často padaly nesprávně na její adresu. Rozhodující část pracující a studující mládeže je svou energií, kritičností, smyslem pro věcnost a novátorské činy přirozeným spojencem a významným činitelem při tvorbě a realizaci programových cílů strany. Proto také je nezbytné *zešíroka a s důvěrou otevřít mladým lidem dveře do naší strany*.

Zároveň je zapotřebí dát mládeži všech sociálních kategorií úměrně věku a schopnostem plnou možnost spolurozhodovat o všech jejích i veřejných záležitostech v zastupitelských orgánech; její organizace uznávat jako partnery stranických a společenských organizací, hospodářských orgánů, národních výborů a vedení škol při řešení sociálních, pracovních, studijních a jiných náležitých problémech mládeže a dětí; dát mladým lidem příležitost včas uplatnit znalosti, kvalifikaci a talent na odpovídajících místech včetně míst vedoucích; za jejich účasti budovat kulturní, tělovýchovná a rekreační zařízení, aby mohli zdravě a efektivně trávit volný čas; práci dobrovolných i profesionálních cvičitelů, trenérů, instruktorů a ostatních pracovníků, kteří svůj čas a znalosti obětavě věnují dětem a mládeži, oceňovat jako vysoce společensky prospěšnou a záslužnou činnost.

V této souvislosti musíme říci *několik sebekritických slov i ke vztahu strany k ČSM*.¹⁴⁶ Donedávna jsme od něho, resp[ektive] od jeho představitelů, chtěli, aby mezi mládež přenášeli více méně hotové směrnice, které byly často výsledkem subjektivních názorů a necitlivě zasahovaly do vnitřních záležitostí organizace mládeže. Nedostatečně jsme i mladé komunisty vedli k tomu, aby

¹⁴⁶ ČSM – Československý svaz mládeže.

se podíleli na tvorbě politiky strany tím, že by důsledně obhajovali, rozvíjeli a vyjadřovali zájmy, potřeby, požadavky a stanoviska mládeže jako celku i jejích jednotlivých skupin. Oslabovala se tím iniciativa mládeže i role její organizace ve veřejném a politickém životě. K tomu napomáhala i nesprávná zásada tzv. přímého řízení ČSM stranou.

Samostatnost mládežnického a dětského hnutí však nevylučuje, ale předpokládá jasné ideové vedení, soustavný zájem celé strany a problémy mládeže a výchovy dětí, praktickou pomoc komunistů dětským a mládežnickým kolektivům a pozorný vztah k mladým lidem v každodenním životě.

Mnohotvárnost potřeb, zájmů a často se měnících zálib mládeže, která sama je věkově, sociálně, kvalifikačně a jinak vnitřně diferencována, vyžaduje též členité a diferencované organizace dětí a mládeže. Kromě momentálních dílčích zájmů a zálib různých skupin mládeže existují však naléhavé současné i perspektivní potřeby a zájmy týkající se celé mladé generace, jejichž vyjádření a prosazení vyžaduje *společný postup všech významných oddílů mládeže a tomu odpovídající formu organizace a společenské reprezentace mládeže*. Domníváme se, aniž mladým lidem chceme předepisovat strukturu mládežnické organizace, že současným potřebám a stavu mládežnického a dětského hnutí nejlépe odpovídá forma federace.

Bude do značné míry záležet i na dosavadních orgánech ČSM i jiných společenských organizacích, jak tomuto procesu pomohou, aby se zdravá iniciativa mládeže nepotlačila ani zbytečně netříštla, aby bylo účelně využito všech zkušeností a možností při hledání optimálního rozvoje našeho socialistického mládežnického a dětského hnutí.

Akční program Komunistické strany Československa přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. dubna 1968. Praha, Svoboda 1968, str. 32–33.

Úryvek z materiálu Ideologické komise ÚV KSČ Problematika současné mladé generace, který byl projednáván na podzim roku 1965. Ideologická komise se přes svůj vágní název soustředila mj. na otázky školství, výchovy mládeže i vědy. Celá šedesátá léta se nesla v duchu snah představitelů komunistické strany vyrovnat se s problémem mladé generace a jejímu vztahu vůči panujícímu řízení. Přitom kolísali mezi represí a snahami o vstřícnější přístup. Za velmi důležité pole, kde probíhal podle dobových ideologů „boj o socialistický charakter“ mládeže, byla považována oblast trávení volného času. Zde se komunističtí představitelé snažili většinou s nepřilíh velkými úspěchy čelit vlivům masové populární kultury ze západu. Postupně se však prosazoval přístup spoléhající spíše na

adaptaci zahraničních vlivů a jejich přizpůsobení stávající společenským pořádkům. Ten je víceméně reprezentován i tímto materiálem. Sama Ideologická komise ÚV KSČ však do dění v roce 1968 již prakticky nezasáhla. Již na konci roku 1967 se přestala scházet a oficiálně zanikla v březnu 1968. Znovu začala ve značně odlišné podobě fungovat opět v roce 1969.

Volný čas a kulturní zájmy dnešní mladé generace

Vývoj, který v různých oblastech prodělala naše společnost za období dvacet let, zanechal samozřejmě výrazné stopy v kulturních zájmech a myšlení mládeže. Dnešní mladí lidé se i v této oblasti dosti výrazně liší od mladých lidí padesátých let. V jejich myšlení a zájmech se odrážejí především vývoj společnosti a kulturní politika v letech 1956–1965 se všemi rozpory a proměnami. Minulé etapy znají mladí lidé jen zprostředkovaně přes školu, rodinu, knihu, časopisy atd. Jakákoli cílevědomá výchovná činnost mezi mládeží musí z těchto faktů vycházet a analyzovat především vlivy období 56–65. Tyto vlivy v oblasti ideologické a kulturní jsou známy a přinesly do výchovného působení na mládež nové požadavky, se kterými se však nedokázala naše činnost mezi mládeží vyrovnat. Nedostatky v jasné, cílevědomé a reálné koncepci výchovné práce mezi mládeží vedou mimo jiné k rozporům pomíjejícím stěžejní zásadu – jednotného působení na mladé lidi. Z hlediska vlivu kultury a umění nutno podtrhnout tyto jevy:

- v oblasti kulturní úrovně, zájmů a potřeb mládeže se projevují výraznější difference mezi jednotlivými složkami mládeže podle úrovně vzdělání a kvalifikace, zejména ve vztahu k umění,
- u aktivního jádra mládeže mezi studenty a kvalifikovanými zájem o umění a kulturu vzrost,
- zájmy se obracejí výrazně k soudobým uměleckým dílům a formám, výrazně se odklonily od klasického umění, lidového dědictví,
- velmi silně zesílil vliv soudobého západního umění, poklesl zájem mládeže o sovětské umění,
- tyto jevy v oblasti umění se výrazně projevují u myšlenkově vyspělejší, vzdělanější části mládeže (a obdobně také v oblasti užitkového umění, zejména v taneční hudbě, společenském tanci a podobně),
- jako zcela neúčinné a naopak škodlivé se projeví snahy administrativně likvidovat některé směry a formy umění či zábavy. Všechny podobné kroky vyvolávají obvykle reakci „touhy po zakázaném ovoci“, snobské vlny atd.

Zatímco jakékoli projevy schematismu a dogmatismu v některých místech

nebo úsecích kulturní činnosti vyvolávají poměrně rychlou nepříznivou reakci mládeže, dají se mladí lidé často svést libivými liberalistickými hesly a frázemi některých „hlubokomyslných teoretiků“ a „potlačovaných bojovníků za uměleckou svobodu“. Kořen tohoto nepříznivého jevu nutno hledat nejen v nízké ideové úrovni, ale především v přirozené *opozičnosti* mladých lidí proti *oficiálním* kritériím a hodnotám. Je přirozené, že zde zejména u intelektuálně a kulturně nejvyspělejší části mládeže působí i ideová neujasněnost umělecké kritiky, která velmi málo pomáhá mladým lidem orientovat se ve skutečných hodnotách – až už přicházejí ze západních nebo socialistických zemí. Lze doufat, že postupující normalizace kulturního života přispěje k tomu, aby se mladí lidé lépe orientovali v názorech a hledali skutečné nefalšované hodnoty. Je to tím důležitější, že nepochybně vzrostl vliv světové kultury současnosti a mezinárodních kulturních styků na naši mládež.

Z literatury hraje ve výchově mladých lidí velkou úlohu především literatura umělecká a teprve pak literatura naučná. Mladý čtenář získává z literatury mnohem více poučení, než snad sám hledal a než očekával. Absorbuje do sebe při četbě i množství nových poznatků o životě, o cizích zemích, o minulosti, o přírodě, o technice, o psychologii lidí, o filozofických pravdách. A takovéto poznatky mají hodnotu a platnost nejen věcně poznávací, ale zapalují čtenáře pro krásu a pro ušlechtilé myšlenky a jednání. U dospívající mládeže se přesouvá těžiště působení literárního díla na výchovu estetickou v širokém slova smyslu. V žádném jiném věku člověk nečte tolik jako v druhé desítce let. Přitom mezi 14. a 18. rokem se většinou rozhoduje, zda se z mladého člověka stane čtenář či nikoliv. Proto úsilí získat a upevnit čtenářský zájem jako stálou kulturní potřebu je velmi důležité, protože četba je závažnou kulturní činností, která navíc u mládeže má úlohu vývojového faktoru.

Ukazuje se, že ani televize, film a rozhlas nejsou příčinou poklesu zájmu o četbu (jen přechodně), ani jej nenahrazují, ani neodstraňují, dokonce do jisté míry rozvoj četby stimulují.

Je příznačné, že podle výzkumu Osvětového ústavu v Praze nejnížší ukazatele zájmu o knihu vykazují v českých zemích Severočeský a Severomoravský kraj, kde rodiny hospodaří v průměru s mnohem vyššími položkami než jinde (Most, Ostrava). Byla zde zanedbána celospolečenská potřeba vytvořit v těchto rychle se rozvíjejících průmyslových oblastech tradiční uvědomělý vztah ke knize a zvyšovat zde systematicky kulturnost vůbec. Rozbory ukázaly dále, že čtenářské zájmy jsou nejvyšší na SVVŠ¹⁴⁷, kdežto na učňovských školách

¹⁴⁷ Střední všeobecně vzdělávací školy – v tehdejší školské době gymnázií.

a učilištích je situace špatná. To ukazuje, jak a kde zvláště je nutné cílevědomě získávat pro četbu mladé lidi a jejím prostřednictvím na ně působit. Rozvíjet čtenářské zájmy mladých lidí o literaturu je jedním z nejpodstatnějších požadavků zvyšování kulturní i ideologické úrovně mládeže. Přes rozvoj televize a její významnou zpravodajskou funkci *neklesá zájem mladých lidí o tisk*, naopak pod vlivem komunikačních prostředků projevuje neustále vzestupnou tendenci. Dosavadní dílčí poznatky o vztahu mládeže k tisku jsou zatím velmi příznivé. Sečteme-li údaje o pravidelném, denním sledování novin (53,4 %) účastníků a čtení novin „občas“ (40,6 %), vidíme, že 94 % účastníků má vysoký zájem o denní tisk a že četba denního tisku se stala pro mládež samozřejmou kulturní potřebou, jejíž pramen je nutno hledat především v rodině a její kulturně politické úrovni. Odborné časopisy sleduje vcelku 16,4 % a pouze 6,5 % sleduje časopisy pro mládeže. Teprve za nimi následují časopisy kulturní a lidskou právní, pak časopisy politické, sportovní a konečně cizojazyčné. Získaný obraz kulturních zájmů mládeže v oblasti tisku ukazuje pole, na němž je možno nejlépe kultivovat jak psychiku mladých lidí, tak i jejich politické uvědomění a kulturní profil. Tisk je tedy velmocí, která může tvořivě přispět k účinné výchově dospívající generace. Ze strany mládeže jsou všechny předpoklady pro účinnou výchovnou práci na tomto poli.

Stále pronikavěji zasahují do života mládeže masové prostředky hromadného působení kultury a informací, zejména rozhlas a televize. Tyto prostředky upoutávají mládež svou tematikou, pohotovostí, aktualizací a třeba i jinými momenty zvyšují zájem o další druhy kulturní činnosti, na druhé straně však někdy vyvolávají opačný proces – totiž pasivní přijímání nabízeného širokého sortimentu, s čímž se dnes pojí určité otupení nebo dokonce umrtvování zájmů o jiné oblasti. V otázce „Které rozhlasové programy máš nejraději?“ se ukázalo, že zdaleka největší zájem v českých krajích mají lidé o taneční hudbu a zábavné pořady, na Slovensku je vztah k těmto pořadům proměnlivý a projevuje se různě co do krajů. Významná je pro mládež kombinace sportovních přenosů s taneční hudbou a sledování rozhlasových her a četby na pokračování. Vážná hudba je dominantou zájmů jen u necelé dvacetiny. Zpravodajství a aktuality i pořady vzdělávací nejsou mládeží pravidelně v rozhlasu vyhledávány. Zdroje informací tohoto druhu čerpá mládež zejména z televizních aktualit a z četby tisku, čímž se velmi podstatně liší od střední a nejstarší generace, která rozhlasové zpravodajství vyhledává na prvním místě.

Televize jako jeden z nejmasovějších prostředků politického a kulturního působení na veřejnost má pro výchovu mladých lidí zvlášť velký význam.

Mimo okruh působnosti televize je z celého souboru 4376 mladých lidí

pouze 4,9 účastníků průzkumu, jinak tedy zhruba 95 % mládeže má možnost alespoň příležitostně sledovat televizní programy. Obsahovou analýzou bylo zjištěno, že mezi nejoblíbenější televizní pořady mezi mládeží patří celovečerní filmy a estrády na druhém místě asi přibližně čtvrtina účastníků uvedla kombinaci sportovních přenosů a zábavných pořadů. Kriticky nízký zájem je o vážné hudební pořady a o vysílání pro děti a mládež. Jde o to, zda význam televize v životě mládeže je dostatečně chápán samou televizí, zda tato odpovídá zcela potřebám mládeže jako určité společenské skupiny. Zdá se, že televize zůstává mnoho dlužna dospívající mládeži, zejména pokud jde o koncepci pořadů. (Vysílání pro děti a mládež je zaměřováno především nebo obvykle pouze na děti).

Pro podchycení aktivity mládeže v *lidové umělecké tvořivosti* znamenala nesmírně mnoho Soutěž tvořivosti mládeže, vyhlášená poprvé ČSM¹⁴⁸ v roce 1947–48. V roce 1962 došlo k dohodě mezi ÚV ČSM, ÚRO¹⁴⁹ a MŠK¹⁵⁰ o společném vyhlašování soutěží tvořivosti. Byla vytvořena soutěž tvořivosti mládeže a procucující jako jednotná soutěž v oblasti LUT¹⁵¹, řízená společenskými komisemi. V posledních letech však poklesla metodicko-odborná péče o LUT v domech osvěty. Tyhle otázky řízení LUT jako celku a metodická péče nejsou podnes vyřešeny.

Změnil se a mění se také zájem mladých lidí o jednotlivé obory a žánry amatérské umělecké činnosti. Tento vývoj lze charakterizovat jako zájmu z „tradičních oborů“ (sborový zpěv, divadlo loutky, folklór) na netradiční obory (společenský tanec, taneční hudba a džez, kabarety, divadla, poezie, film, fotografie).

Zájmová umělecká činnost mládeže může plnit své poslání jen tehdy, když bude masová a na dobré ideově umělecké úrovni. Vedení zájmové umělecké činnosti musí být citlivé. Musí pohotově reagovat na všechny zájmy mládeže, nestavět se apriorně proti moderním, někdy i módním vlnám a tendencím, ale umět včas rozpoznat a ovlivnit i využít. Současné problémy v této oblasti lze charakterizovat takto:

- a) nevyjasněnost řízení od shora dolů, vztah amatérů a řídících orgánů,
- b) není dostatek kvalifikovaných vedoucích a s tím spojené nedostatky v metodické péči,
- c) přetrvávání různých konzervativních tendencí ve formách i obsahu, malá schopnost reagovat na nové jevy a tendence,

¹⁴⁸ Československý svaz mládeže.

¹⁴⁹ Ústřední rada odborů.

¹⁵⁰ Ministerstvo školství a kultury.

¹⁵¹ Lidová umělecká tvořivost.

- d) pracovníci ČSM jsou stále příliš zatíženi organizačními otázkami STMP¹⁵² a málo pomáhají vlastní činnosti na závodech, školách a vesnicích.
- e) lidové školy umění nedostatečně plní své poslání ve vztahu k zájmové umělecké činnosti, uložené jim usnesením ÚV KSČ.

S masovým vkusem mládeže a s vývojem společenské zábavy souvisí oblast džezu a zábavné taneční hudby. Pro mladé lidi je tato hudba denní potřebou a samozřejmou součástí životního stylu. Čas od času se objevují módní vlny hudebních stylů a tanců. Reakce na ně v prvních dobách byla nepříliš šťastná.

Tento postup se změnil až v posledních 2–3 letech. Ani dnes však nedokážeme v plné míře včas a věcně reagovat na nastupující módní vlny tak, abychom co nejvíce paralyzovali jejich eventuální negativní působení a přizpůsobili je našim podmínkám a potřebám.

Módní vlny (které vyplývají z povahy taneční hudby a společenského tance jako určitého užitého umění) mají u nás tedy výraznější charakter než jinde, všestranněji ovládnou repertoár, vytlačí na čas jiné žánry (big-beat).

Problémy kolem džezu se velmi silně odrážejí mezi mládeží. Jejich řešení je věcí jiného odborného materiálu.

Velkou úlohu ve využití volného času mládeže má *společenská zábava*. Právě zde převládá v podstatě zábava stejného druhu jako před 30–40 lety. Zábava, plesy, taneční kavárna jsou pro pořadatele především zdrojem peněz, ať již na jakýkoliv účel. Existuje tedy rozpor mezi výchovně estetickými zájmy a zájmy finančními. Zisk, peníze mají obvykle větší váhu. To se týká iniciativního počínu, jako jsou kavárny mládeže, které na mnohých místech začaly vznikat před 4–5 lety a úspěšně se rozvíjet. Zájem mládeže o tato zařízení byl velký. Vkusně upravené, čisté a moderní prostředí, dobrá hudba, pěkný parket, programy, bez pivních či rumových výtržníků – to vše mládež přitahovalo. Avšak kavárny mládeže zacházejí většinou na nepřízeň majitele. Bylo by již nanejvýš účelné, aby ministerstvo vnitřního obchodu spolu s KNV¹⁵³ a ČSM tyto otázky řešilo.

V pojetí zábavy existují rozpory mezi mladými a staršími občany, zvláště na vesnicích a menších městech. Vcelku je však úroveň zábavy u nás na přijatelné výši, i když některé tendence (pasivita, primitivnost) varují a ukazují nutnost hledat a uplatňovat nové, zajímavé a soudobé formy zábavy.

Národní archiv, fond Ideologická komise ÚV KSČ 1958–1968 (f. 10–5), k. 6, arch. j. 23/1, str. 32–38.

¹⁵² Soutěž tvořivosti mládeže a pracujících.

¹⁵³ Krajský národní výbor.

Opakovaná shromáždění na 1. máje v Praze na Petříně u sochy básníka Karla Hynka Máchy patřily k nejvýznamnějším otevřeným projevům opozičních nálad části mladé generace v první polovině šedesátých let. Vysokou symboliku lze spatřovat již v datu pořádání – vládnoucí mocí preferovaný Svátek práce byl mladými transformován na svátek lásky (jak odpovídalo místu shromáždění) a především na slavnosti ve stylu tradičních majáles. V tomto kontextu je třeba chápat i vykřikovaná hesla, která tvoří pozoruhodný pandán k oficiálním seznamům hesel pro prvomájové průvody. Vzhledem k hospodářské situaci v hroučící se 3. pětiletce a krizi v zásobování obsah mnohý z nich nepřekvapí. Kritika přílišného angažmá Československa v pomoci tzv. rozvojovým zemím (v tomto případě Kubě) se v šedesátých letech objevovala také poměrně často, i když ne v takto pregnantní podobě. A samozřejmě mimořádně mladé lidi dráždily malé možnosti cestování do zahraničí, zejména do zemí mimo sovětský blok. Zpráva prokazuje, jak silná byla i v šedesátých letech tendence interpretovat protesty mladých lidí v kontextu jejich třídního původu. Jen pomalu ho doplňovaly poukazy na neuspořádané rodinné poměry.

Informativní zpráva o přelíčení účastníků výtržnosti 1. máje na Petříně

Přelíčení se konalo ve dnech 21. – 23. 5. 1963 u obvodního soudu Praha 1. Hlavní líčení bylo vedeno proti Vladimíru Dohnalovi, Morgensternovi, sourozencům Bohdalovým, Stíbrovi, Barochovi, Urbanovi a Kochlíkovi za trestní čin pobuřování, výtržnictví, hanobení republiky.

Tito mladí lidé se zúčastnili akce na Petříně jednotlivě a nebyli organizováni žádnou skupinou.

Obžaloba viní jmenované z toho, že na 1. máje večer se aktivně zúčastnili akce u pomníku Máchy na Petříně, vykřikovali hesla hanobícího presidenta, vládní činitele, naše zřízení, hanobící náš vztah k Sovětskému svazu, Kubě a dalším socialistickým státům. Skandovali tato hesla do mas občanů, kteří se shromáždili v okolí pomníku s cílem vyvolat pobouření. Prokurátor označil jako motiv jejich činu škodit našemu zřízení. Vykřikovali následující hesla a další hanobící projevy:

- Pryč s marxismem.
- Jsme proti komunismu.
- V naší republice je to jako v koncentračním táboře, protože jsme obepnuti ostnatým drátem.
- Ještě jednou Kubu a máme prázdnou hubu.

- SNB¹⁵⁴ a milici dáme přes palici.
 - Maso není, nejsou tuky, nářadí nám padá z ruky.
 - „Vykašlem“ na práci ať dělají Rusáci.
 - Když tu stojím, trnu strachy, že mi za to strhnou prachy.
 - Není maso, není kmín, jen když lítá Gagarin.
 - Tři kroky dopředu, dva kroky zpátky, krámy jsou vyžraný, příjemné svátky.
- A další, které jsou uvedeny v obžalobě.

Tato skupina je převážně složena z dělníků a pracující inteligence. Většina z nich jsou absentéři a fluktuanti. Za rok vymění až 3 zaměstnání. Sourozenci Bohdalovi již byli trestáni, pochází z buržoazní rodiny, otec architekt, zaměstnával kolem 100 lidí. S výjimkou Bohdala, kterému je 27 roků, ostatní jsou rozeni v roce 1944–45.

Dohnal – nar[ozen] r[oku] 1945, z dělnické rodiny, otec číšník na Hlavním nádraží Praha, matka v domácnosti. Pro špatný prospěch byl vyloučen z Průmyslové školy železniční Praha. Pracoval od října 1962 u ČSD¹⁵⁵ jako dělník v přepravě zavazadel, v Závozech 9. května a od dubna 1963 jako plavčík na Střeleckém ostrově. Je členem ROH, SČSP.¹⁵⁶ Podle posudku a charakteristiky měl špatnou pracovní morálku, projevoval sklony k pití alkoholu a byl několikrát disciplinárně vedením závodu trestán.

Při výslechu doznal, že šel spolu s obžalovaným Morgensternem k pomníku Máchy, aby se tam spolu pobavili. Protistátní a vulgární hesla považoval za zábavu a proto je sám skandoval.

Morgenstern – nar[ozen] 1944, z dělnické rodiny, otec řidič v obchodě Ovoce-zelenina, matka v třídně skladu obchodu Ovoce-zelenina. Má 2 sourozence. Absolvoval 3letou železniční školu pro vlakvedoucí, avšak z důvodů nespolehlivosti v práci byl zařazen jako posunovač. Je členem ČSM a Brigády socialistické práce¹⁵⁷. Byl již několikrát disciplinárně trestán za absenci a časté používání alkoholu. V Klatovech vyvolal již jednou rvačku, za kterou byl pokutován 100,- Kčs.

Při výslechu doznal, že se spolu s Dohnalem zúčastnil akce u pomníku Máchy a spolu s ním skandoval hesla. Při přelíčení lhal a dostal se do rozporu s výpovědí Dohnala.

¹⁵⁴ SNB – Sbor národní bezpečnosti.

¹⁵⁵ ČSD – Československé státní dráhy.

¹⁵⁶ ROH – Revoluční odborové hnutí, SČSP – Svaz československo-sovětského přátelství.

¹⁵⁷ Brigády socialistické práce vznikaly od roku 1958 jako kolektivy pracovníků, jejichž členové měly „socialisticky pracovat, socialisticky žít“.

Sourozenci *Bohdalovi* – Rosand – nar[ozen] 1936, Emilie – 1940 – pochází z buržoasní rodiny, otec zemřel ve vazbě za pokus o přechod státní hranice. Matka trestána za spekulaci. Pochází z 9 dětí, z toho jsou 2 ve vězení.

Rosand Bohdal byl trestán v roce 1955 18 měsíci vězení za pokus o přechod hranice republiky, v roce 1960 1 rok vazby za rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví.

Emilie Bohdalová – trestána v roce 1959 – 4 měsíce podmíněně za urážku veřejného činitele.

Několikrát změnili zaměstnání. Podle posudků byli v zaměstnání oblíbeni. Emílie pracovala ve Středočeských tiskárnách v kolektivu BSP¹⁵⁸.

Přiznali svoji účast na skandování hesel. Emilie doznala i napadení občana při zákroku bezpečnosti.

Stíbr – nar[ozen] 1944, pochází z rozvrácené rodiny, otec podruhé ženat.

V místě bydliště pokládán za páška¹⁵⁹, nedokončil sklářskou školu a nyní v práci absentér.

Přiznal, že skandoval hesla o koncentráku v ČSSR. Zdůvodňoval to tím, že babička bydlí u Děčína na státní hranici, kde jsou ostnaté dráty, i když jde o lid[ově] dem[okratický] stát.

Baroch – nar[ozen] 1944, pochází z dobré rodiny, otec je svědomitý pracovník Městské správy spojů, stranický funkcionář. Pracoval jako montér, pracovní morálka velmi dobrá, zapojen v socialistické soutěži, je členem ČSM. Organizace projednala jeho případ a rozhodla na návrh obhájce s[oudruha] Mázla podat návrh na převzetí jmenovaného na záruku. Obvodní prokurátor zamítl tuto žádost, protože jde o čin větší společenské nebezpečnosti. V heslech vychvaloval armádu USA.

Urban Jan – nar. 1945, otec řidič, rozhárané rodinné poměry (soudili se s babičkou o syna).

Po 3 ročnících strojnické průmyslovky byl vyloučen za špatné chování (3x 3. stupeň z chování). Na škole zastával funkci v ČSM – kulturní referent. Byl drzý, předstíral různé choroby, v místě bydliště a na spolužáky měl negativní vliv. Než byl vyslán do školy, pracoval v Tatře Smíchov, kde byl členem Brigády socialistické práce, která na něj podala dobrý posudek.

¹⁵⁸ BSP – brigáda socialistické práce.

¹⁵⁹ Pásek – označení pro mladíka, který se výstředně oblékal, obdivoval se západnímu životnímu stylu a štilil se poctivě práce. Jednalo se o jakýsi předstupeň ke zcela kriminálnímu chuligánovi.

Po vyloučení ze školy, přešel v dubnu pracovat na stavbu mládeže Tušimice, kde pracoval jako montér a odpracoval pouze 10 směn.

Přiznal se k vykřikování některých hesel.

Kochlík – po vojenské základní službě. Pracoval jako závozník, později byl na brigádě SONP¹⁶⁰ Kladno. Před vojnou pracoval v závodě Libuš, kde měl dobrou pracovní morálku a chování. Nyní byl hodnocen jako „pásek“ (v místě bydliště). Na posledním pracovišti byl hodnocen kladně. Doznal, že se dopustil hanění Máchy a kulturní tradice našeho národa hrubým a drzým způsobem. Nevykřikoval protistátní hesla a nebyl souzen.

Obhajoba:

Obhájci se shodli na názoru, že obžalovaní byli svedeni masovou psychosou účastníků a vinu se snažili hledat jinde. Obhájce Diamant uvedl, že ČSM se nestará o své členy a čímž se oni dostávají na šikmou plochu. Dokazovali to na tom, že ve skupině je několik členů a funkcionářů Svazu mládeže. Obviňovali Svaz mládeže z toho, že na 1. máje neorganizoval žádnou zábavu v okolí pomníku Máchy i jinde. Obhájce Kochlíka uvedl, že jeho výroky byly mnohem podobné programům a vystoupení některých našich umělců v televizi a rozhlase s výjimkou toho, že oni jsou za to placeni.

Obhájce u sourozenců Bohdalových uvedl jako důvod spáchání jejich činu v tom, že je to projev nedostatku výchovy naší mládeže. Uváděl, že tito byli do 15 let vychováni v Domově mládeže.

Obhájce Stíbra uvedl, že nedostatků náplně večer na 1. máje využilo několik elementů, které nebyly dopadeny a Stíbr a ostatní byli pouze svedeni.

Většina obhájců celkem nevhodným způsobem využívala některých nepodstatných nedostatků v obhajobě nebo ve výpovědi svědků. Na tom stavěli to, že část členů skupiny nebyla usvědčena a nelze ji proto odsoudit. U všech vyloučili nepřátelský vztah k republice.

Rozsudek:

Dohnal – 3 roky odnětí svobody	nepodmíněně
Bohdalová – 2 a půl	- -
Bohdal – 2 roky	- -
Stíbr – 18 měsíců	- -
Morgenstern – 10 měsíců	- -
Urban – 8 měsíců	- -

¹⁶⁰ Spojené ocelárny, národní podnik.

Baroch – 7 měsíců

- II -

Kochlík – předán místnímu lidovému soudu.

Prokurátor nepřijal rozhodnutí soudu u Kochlíka a obhájci Morgensterna, Urbana a Barocha se odvolali k vyššímu soudu. Všichni odsouzení se nevyjádřili k rozsudku.

Národní archiv (NA), fond ÚV ČSM – Praha, k. 1410.

Deset bodů, které si vytyčili vysokoškolští studenti v době stávky v listopadu 1968. Studenti stávkovali proti nastupujícímu režimu tzv. normalizace. Mezi stávkujícími studenty podle pamětníků panovala velmi bouřlivá nálada, ostře zaměřená proti okupantům i proti jejich domácím spolupracovníkům. I když stávkující studenty podpořila i nezanedbatelná část pedagogů, jejich protesty skončily bez větších úspěchů. Nezdar stávky vyvolal u některých aktivistů pocit, že je potřeba podniknout razantnější akce. V lednu 1969 tak následoval čin Jana Palacha.

1. Základ naší politiky je a bude Akční program KSČ, přijatý na dubnovém plénu ÚV KSČ.
2. Nedojde ke kabinetní politice, zejména se obnoví proud informací v obou směrech mezi občanstvem a vedením.
3. Zavedení cenzury v hromadných sdělovacích prostředcích je opatření dočasné a nebude trvat déle než půl roku.
4. Nesmí být dotčena shromažďovací a spolčovací svoboda.
5. Bude zaručena svoboda vědeckého bádání i literárního a kulturního projevu.
6. Osobní a právní jistota občanů bude zaručena.
7. Ti, kteří ztratili důvěru a nedostatečně hájili svá stanoviska, nebudou dále setrvávat ve svých funkcích.
8. Bude se pokračovat v ustanovování podnikových rad pracujících, jako podnikových rad samosprávy.
9. Bude zaručena svoboda výjezdu za hranice.
10. V oblasti zahraniční politiky nesmí dojít k participaci na akcích, jež jsou v rozporu s city č[eskoslovenského] lidu, Chartou OSN¹⁶¹ a Všeobecnou deklarací lidských práv. Prohlašujeme veřejně, že krédem našich činů je výhradně humánní myšlenka socialismu v ČSSR. Legální i nelegální ná-

¹⁶¹ Organizace spojených národů.

tlak vyvíjený na ČSSR považujeme pouze za dočasný. Nesmíříme se nikdy s tolerováním velmocenské politiky, vedoucí k rozdělení národů. Lidstvo musí spojovat myšlenka vzájemného respektování, nikoliv psychóza strachu.

P. David: Studentská stávka 18. – 21. listopadu 1968. Praha, Svaz vysokoškolských studentů 1968, str. 2.

Článek Miroslava Prokeše, tehdy studenta Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze o činnosti Svazu vysokoškolského studentstva (SVS) v rámci příprav pohřbu studenta Filozofické fakulty UK Jana Palacha, který se 16. 1. 1969 pokusil na protest proti nastupující tzv. „normalizaci“ o sebevraždu upálením a 19. 1. téhož roku utrpeným zraněním podlehl. Svaz vysokoškolského studentstva, který patřil mezi radikálně proreformní organizace mládeže v letech 1968–69, organizoval již 20. ledna 1969 trýznu za Jana Palacha v centru Prahy. Výrazně se podílel i na přípravách samotného pohřebního obřadu v místnostech Karolina, na němž pronesl projev i předseda SVS Michael Dymáček, a smutečního průvodu mezi Staroměstským náměstím a budovou Filozofické fakulty UK (dnes na Náměstí Jana Palacha). Posledního rozloučení na Olšanských hřbitovech se účastnili pouze rodinní příslušníci. Smuteční obřady za Jana Palacha se přeměnily v mohutný protest proti nástupu tzv. normalizace a z mladičkého studenta, který zahynul pro své ideály, se stal jeden z nejvýraznějších symbolů odporu vůči nastupujícímu režimu. Za podíl na uctění jeho památky zaplatili později mnozí z organizátorů včetně představitelů Svazu vysokoškolského studentstva všemožnou perzekuci ze strany režimu.

10 dní v pohotovosti

Ve dne v noci drželi studenti dobrovolníci službu na sekretariátě Svazu vysokoškolského studentstva Čech a Moravy v budově na Gorkého náměstí.¹⁶² Studentská tisková agentura TAISS vydávala denně o půlnoci informace ze všech vysokoškolských center. Bez dálnopisů, bez telegrafu, bez placených redaktorů a stálých dopisovatelů. Jen z telefonických zpráv, ze stovek rezolucí a soustrastných telegramů. Pouze pro vnitřní potřebu fakult. Přesto se denně objevovaly vylepeny v podchodu na Václavském náměstí a kolem nich hloučky lidí. Četli o manifestacích, hladovkách, smutečních shromážděních, zvláštních vlcích a pochodech do Prahy k uctění památky Jana Palacha.

¹⁶² Dnes Senovážné náměstí.

A v pondělí 20. ledna se konala vážná demonstrace 1 v Praze za účasti desetitisíců. Začali jsme ji připravovat teprve týž den v 0.30hod[in], kdy jsme jednali na Městské správě VB¹⁶³ o organizačních detailech.

Přibližovalo se datum pohřbu. Stejně jako před Majálem 68, před listopadovou stávkou, i nyní se z „obvykle dobře informovaných kruhů“ organizátoři dovídali, že do Prahy se stahují recidivisté a kriminální živly, provokatéři budou podpalovat občany a automobily, část Lidových milic je připravena zakročit proti smutečnímu průvodu, náhle přijel Kosygin¹⁶⁴, sovětské tanky se blíží ku Praze, očekává se státní převrat. Akční výbor pražských studentů prohlásil, že trasa průvodu byla vybrána nevhodně a až do poslední chvíle žádal její změnu, jinak že neponese za průběh pohřbu žádnou odpovědnost. Členové předsednictva SVS nedělali téměř nic jiného, než že jednali s českou vládou. Nedosáhli toho, aby byl pohřben na Vyšehradě (o němž žádali pozůstalí, předsednictvo SVS a biskup dr. Tomášek,¹⁶⁵ apoštolský administrátor pražský) a navíc byla na ně svalena veškerá odpovědnost za průběh pohřbu. Prohlášení a výzvy, oplývající velkými a prázdnými slovy, byly vydávány jako na běžícím pásu.

V této situaci pokračovali organizátoři v přípravách dnem i nocí, nespali a energii čerpali většinou z vlastních zásob. Již v pátek se v Karolinu střídaly desítky studentů ve dvanáctihodinových směnách pořádkových sborů. Starali se o desetitisíce lidí v obrovské frontě. Starali se i o tisíce věnců, o čestné stráž, seděli u telefonů a vysílaček.

V sobotu dopoledne nastoupilo podle pokynů 1500 studentů označených pořadatelskými páskami SVS a další tisíce, na něž ne už pásky nedostaly. Za pomoci příslušníků VB vyklidili ulice od parkujících automobilů. Potom připravili trasu pro smuteční průvod. Hlíдали nebezpečné úseky, odháněli zvědavce s lešení a s vrcholu sousoší Mistra Jana Husa.¹⁶⁶ Trasa byla rozdělena na 9 úseků, jejichž velitelé si věděli rady i v případě paniky nebo provokace. V kaž-

¹⁶³ VB – Veřejná bezpečnost.

¹⁶⁴ Alexej Kosygin (1904–1980), významný sovětský politik, v letech 1964–80 předseda Rady ministrů SSSR, 1948–52 a 1960–80 člen politbyra ÚV KSSS. Významně zasahoval do dění v Československu v letech 1968–69. 23. 1. 1969 napsal stejně jako Leonid Iljič Brežněv dopis svému českému protějšku (v Kosyginově případě šlo o premiéra Oldřicha Černíka), v němž vyzval československého činitele, aby zamezili ohlasy na Palachův čin a zasadili se o zastavení odporu proti „normalizace situace“ v zemi.

¹⁶⁵ Mínen František Tomášek (1899–1992), č. představitel římsko katolické církve. V roce 1949 byl tajně vysvěcen na biskupa, v letech 1965–77 apoštolský administrátor pražské arcidiecéze. 1977 byl jmenován kardinálem, v letech 1977–92 arcibiskup pražský a primas český.

¹⁶⁶ Mínen pomník od Ladislava Šalouna v Praze na Staroměstském náměstí.

dém úseku bylo také lékařské stanoviště první pomoci. Řídící vysílačka v automobilu před čelem průvodu měla stálé spojení se stanovišti v Karolinu, na Filozofické fakultě, na SVS a na Olšanech.

Mezitím na Olšanech vyklidili členové Akademické legie z dejvické VŠCHT¹⁶⁷ velký prostor, aby tak dostáli slibu, že vlastní obřad se bude konat jen za účasti rodinných příslušníků a zvaných hostů. S těmi se však dostalo dovnitř i několik desítek filmařů a fotoreportérů.

Pět vysílaček Svazarmu,¹⁶⁸ sedm kapesních radiostanic, několik megafonů, 35 osobních vozů, čtyři nákladní a dva autobusy je jistě nedostatečné vybavení pro akci, jíž se zúčastnily statisíce. Proto nejen ochota různých závodů a institucí, snaha Akčního výboru pražských studentů a obětavost studentských pořádkových sborů, ale hlavně obrovská ukázněnost a uvědomělost občanů, kteří se sjeli ze všech koutů republiky, aby vyprovodili Jana Palacha na jeho poslední cestě, je tím momentem, který rozhodl o důstojném průběhu. Tento moment snad také konečně přinutí některé naše představitele, aby přestali fakticky projevovat studentům i celé veřejnosti nedůvěru v jejich politickou zralost.

¹⁶⁷ VŠCHT – Vysoká škola chemicko-technologická.

¹⁶⁸ Svazarm – Svaz pro spolupráci s armádou, společenská organizace, která mj. sdružovala i radioamatéry a zájemce o radiotechniku.

Jmenný rejstřík

- Adorno, Theodor W. 24
Andrle, Vladimír 13
Bahro, Rudolf 39, 42
Baroch 99, 101
Beauvoir, Simone de 22
Bell, Daniel 81
Biermann, Wolf 39
Bohdal, Rosand 99, 100 - 102
Bohdalová, Emílie 99, 100 - 102
Boltanski, Luc 29
Brežněv, Leonid Iljič 84, 106
Brzobohatý, Radek 71
Budín, Stanislav 34
Cajthaml, Petr 3, 24, 84, 90
Císař, Čestmír 14
Cohn-Bendit, Daniel 11, 34
Černík, Oldřich 105
Černý, František 35
Černý, Václav 51, 52
Datheilová, Zdeňka 33
Diamant 102
Dobrovský, Luboš 70
Dohnal, Vladimír 99-100, 102
Dubček, Alexander 9, 16, 32, 39, 42, 50, 75
Dutschke, Rudi 11, 20, 22, 31, 35, 36
Dymáček, Michael 104
Eisenfeld, Bernd 41, 43, 45
Fischer, Heinz 6
Forman, Miloš 38
Frank, Pierre 35
Fučík, Julius 11
Gauck, Joachim 44-45
Gaulle, Charles de 33-34
Gilcher-Holtey, Ingrid 22, 33
Ginsberg, Allen 12, 13
Gorbačov, Sergej Michajlovič 80
Gronowski, Michel 35
Groszer, Gert 43
Groszerová, Franziska 43
Havemann, Robert 39-40
Hejzlar, Zdeněk 14
Herzog, Roman 38
Heumos, Peter 27
Hofmann, Michael 44
Holeček, Luboš 73
Horkheimer, Max 24
Husák, Gustáv 69-70
Chiapello, Čve 29
Churchill, Winston 53
Jareš, Jakub 3, 17, 48, 69, 86, 91
Katsiaficas, George 31
Kavan, Jan 13
Kladiva, Jaroslav 70
Klaus, Václav 6
Klein, Jan 14
Kohout, Pavel 14
Kochlík 99, 102-103
Komenda, Jiří 18
Korsch, Karl 22
Kosík, Karel 70
Kosygin, Alexej 105
Kovář, Jan 50
Kowalczyk, Ilko Sascha 39
Krahl, Hans-Jürgen 24
Kratschmer, Erwin 39
Krautgartner, Karel 65
Kriegel, František 6
Krivine, Alain 35
Krivine, Hubert 35
Kunze, Rainer 42
Kyncl, Karel 70
Lenárt, Jozef 8

- Leonhard, Wolfgang 42
Lutzová, Annabelle 38
Luxemburová, Rosa 5, 20, 78, 85
Málek, Ivan 14
Mao Ce-tung 22, 33, 83
Marcuse, Herbert 22
Menzel, Jiří 38
Merkelová, Angela 5
Mickiewicz, Adam 32
Mitterrand, François 29
Morgenstern 99-100, 102-103
Müller, Jiří 36
Novotný, Antonín 8, 16, 31, 33, 47
Oborský, Stanislav 50
Ohnesorg, Benno 31, 36
Padrůněk, Stanislav 47
Pachmann, Luděk 70
Palach, Jan 17, 20, 49, 69, 72-74, 83, 86, 91, 103-106
Pažout, Jaroslav 3, 13, 16, 18, 31, 37, 46, 86, 90
Pelikán, Jiří 14
Pinc, Zdeněk 13, 36
Plogstedtová, Sibylle 37
Politt, Holger 24
Poppe, Gerd 39
Poppe, Ulrike 42
Prokeš, Miroslav 104
Reich, Wilhelm 22
Rezá šáh Pahlaví Árpamehr, Muhammad 31, 36
Sartre, Jean-Paul 34
Sekaninová-Čakrtová, Gertruda 6
Selucký, Radoslav 17
Silverová, Beverly 23
Skácel, Jan 42
Skilling, Hubert Gordon 53-54, 59
Smrkovský, Josef 73, 83
Springer, Axel 24
Stalin, Josef Vissarionovič 8, 22, 55, 56, 59
Stíbr 99, 101-102
Suchý, Jiří 70
Suk, Jaroslav 47, 72, 75
Sviták, Ivan 82
Šiklová, Jiřina 36
Škvorecký, Josef 70
Šlitr, Jiří 70
Švabinský, Max 11
Švorcová, Jiřina 11
Templin, Wolfgang 39
Tigrid, Pavel 9
Tito, Josip Broz 32
Tomášek, František 105
Trockij, Lev Davidovič 35
Uhl, Petr 5, 35, 37, 87
Ulbricht, Walter 40, 42, 45, 91
Urban, Jan 99, 101-103
Vodsoň, František 6
Wallerstein, Immanuel 21-23, 76-84, 88-89
Weigel, Hansjörg 38
Weißhuhn, Reinhard 44
Zajíc, Jan 17

MLADÍ, LEVICE A ROK 1968

MARTIN FRANC
STANISLAV HOLUBEC
[eds.]

Vydala Společnost pro evropský dialog (SPED)
Politických vězňů 9, 111 21 Praha 1
e-mail: sped-cz@email.cz

v nakladatelství BCS, s.r.o.
Chrást 59, 289 14 Poříčany

Stran 112

Vydání první
Praha 2009

Tisk BCS, s.r.o.

ISBN 978-80-904491-1-4